

**NİL NEHRİ HAVZASINDA SINIR AŞAN SULAR KONUSU:
MISIR-ETİYOPYA ANLAŞMAZLIĞI**

Gökhan YILMAZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRİKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2020

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Gökhan YILMAZ

04/05/2020

NİL NEHRİ HAVZASINDA SINIR AŞAN SULAR KONUSU: MISIR-ETİYOPYA
ANLAŞMAZLIĞI

Yüksek Lisans Tezi

Gökhan YILMAZ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aralık 2020

ÖZET

Uzun tarihsel rekabet sürecinde Nil Nehri Havzasında sınır aşan sular konusu Mısır ve Etiyopya arasında büyük bir sorun teşkil etmektedir. XXI. yüzyılın başına kadar kapsamlı işbirliğinden uzak Mısır hegemonyasında ve asimetrik güç ilişkileri çerçevesinde devam eden ilişkiler Etiyopya başta olmak üzere yukarı kıyıdaş ülkelerin girişimleriyle dönüşmeye başlamıştır. Çin gibi küresel bir aktörün desteğiyle Etiyopya'nın, Büyük Rönesans barajının inşasına başlaması bir yandan Mısır'ın havzadaki hidro-hegemon pozisyonunu zayıflatmış diğer yandan devam eden baraj müzakerelerinde elini güçlendirmiştir. Bu çalışmada ilk olarak kuramsal bir zemin oluşturmak için neoklasik realizm ve neoliberalizmin teorik çerçevesi verilmekte ardından iki ülke arasındaki anlaşmazlık sınır aşan sular üzerinde gerçekleştiği için konunun uluslararası hukuki arka planı incelenmektedir. İlerleyen bölümlerde Nil Nehri Havzası'nın temel özellikleri ele alınırken, Mısır-Etiyopya ilişkilerinin tarihî süreçten günümüze kadar durumu ve bu ilişkiyi etkileyen faktörler değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Sonrasında Mısır ve Etiyopya ilişkilerinin kuramsal bağlam içinde gelişebilecek olası senaryoları incelenmekte ve anlaşmazlığın işbirliğine dönüşebilmesini sağlayacak seçenekler ortaya konmaktadır.

Bilim Kodu : 114112
Anahtar Kelimeler : Sınır Aşan Sular, Nil Nehri, İşbirliği ve Çatışma, Mısır-Etiyopya Anlaşmazlığı.
Sayfa Adedi : 193
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK
Öğrenci ORCID ID : 0000-0003-1766-114X

TRANSBOUNDARY WATERS İSSUE İN THE NİLE RİVER BASİN: EGYPT-
ETHİOPIA DİSPUTE

M.S. Thesis

Gökhan YILMAZ

GAZI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

December 2020

ABSTRACT

The issue of transboundary waters between Egypt and Ethiopia in the Nile River Basin during the long historical competition poses a major problem. Until the beginning of the XXI. century, the relations that continued in the context of asymmetric power relations and the Egyptian hegemony, which are far from extensive cooperation, started to transform with the initiatives of upper riparian countries, especially Ethiopia. With the support of a global actor like China, the start of the construction of the Grand Renaissance dam of Ethiopia has weakened the hydro-hegemonic position of Egypt in the basin and strengthened its hand in the ongoing dam negotiations. In this study, firstly, the theoretical framework of neoclassical realism and neoliberalism is given to establish a theoretical ground, and then the international legal background of the issue is examined as the dispute between the two countries takes place on transboundary waters. While the basic features of the Nile River Basin are discussed in the following sections, the situation of the Egyptian-Ethiopian relations since the historical process and the factors affecting this relationship are tried to be evaluated. Afterwards, possible scenarios of Egyptian and Ethiopian relations that may develop within the theoretical context are examined and options are provided to enable the conflict to turn into cooperation.

Science Code : 114112
Key Words : Transboundary Waters, Nile River, Cooperation and Conflict,
Egypt-Ethiopia Conflict.
Page Number : 193
Supervisor : Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK
Student ORCID ID : 0000-0003-1766-114X

TEŞEKKÜR

Bu alıőmanın yűrűtűlmesi sűrecinde kıymetli gűrűő ve űnerileriyle yoluma ıőık tutan tez danıőmanım Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK'e ve destek ve katkılarından űtűrű deęerli arkadaőlarım Serdar ALTUN ve Ŭnal DENİZ'e teőekkűrlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların Listesi	xi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL ARKA PLAN	7
2.1. Neoklasik Realizm	7
2.1.1. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri	18
2.1.2 Bağımsız Değişken: Sistemik Koşullar ve Görelî Güç Dağılımı	20
2.1.3. Ara Değişkenler: Devletin İç Faktörleri	21
2.1.3.1. Karar alıcıların algıları.....	21
2.1.3.2. Stratejik kültür	24
2.1.3.3. Devlet-toplum ilişkileri.....	26
2.1.3.4. İç kurumsal yapılar	28
2.2. Neo-liberalizm.....	29
3. ULUSLARARASI HUKUKTA SINIR AŞAN SULAR İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE DÜZENLEMELER	39
3.1. Uluslararası Su Sisteminde Temel Kavramlar	39
3.1.1. Ortak Sular.....	39
3.1.2. Uluslararası Akarsu-Drenaj Havzası	40
3.1.3. Uluslararası Su Yolu.....	41
3.1.4. Sınır Oluşturan-Sınıraşan Sular	42

3.2. Uluslararası Sınırtaşan Sulardan Yararlanma Konusunda Doktrinler ve Temel İlkeler.....	43
3.2.1. Uluslararası Su Hukukuna İlişkin Doktrinler	43
3.2.1.1. Mutlak ülkesel egemenlik doktrini	44
3.2.1.2. Doğal durumun bütünlüğü doktrini	45
3.2.1.3. Sınırlı bölgesel egemenlik ve bütünlük doktrini.....	46
3.2.1.4. Hakça ve makul kullanım doktrini	47
3.2.2. Uluslararası Su Hukukunun İlkeleri	49
3.2.2.1. Hakça ve makul kullanım ilkesi	49
3.2.2.2. Önemli zararlara sebep olmama yükümlülüğü ilkesi	51
3.2.2.3. Bildirim, istişare ve müzakere ilkeleri.....	52
3.2.2.4. İşbirliği ve bilgi alışverişi ilkeleri.....	52
3.2.2.5. Anlaşmazlıkların barışçıl çözümü	53
3.3. Uluslararası Su Hukuku'nun Gelişiminde Önemli Anlaşmalar	53
3.3.1. 1966 tarihli Uluslararası Nehir Sularının Kullanılmasına Dair Helsinki Kuralları	53
3.3.2. 1992 Helsinki Sözleşmesi-Sınırtaşan Suların ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması Sözleşmesi	54
3.3.3. 1997 Tarihli "Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme"	55
3.3.4. 2004 Berlin Su Kaynaklarına İlişkin Kurallar.....	57
3.4. Uluslararası Nehirlerle İlgili Önemli Yargı Kararları ve Uluslararası Antlaşmalar	58
3.4.1. Lanoux Gölü Davası.....	58
3.4.2. Meuse Nehri Davası	59
3.4.3. İndus Nehri Antlaşması	60
3.4.4. Ürdün Nehri Antlaşması.....	61
3.5. Uluslararası Hukukta Anlaşmalara Halefîyet.....	62
3.6. Nil Nehri Suları Üzerindeki Tarihî Nitelikteki Anlaşmaların Hukukî Değerlendirmesi.....	65

4. NİL HAVZASI ÖZELLİKLERİ VE TARİHSEL SÜREÇ	71
4.1. NİL Nehri Havzası Özellikleri.....	71
4.1.1. İklim	71
4.1.2. Nüfus	80
4.1.3. Fizyoloji.....	84
4.2. Sömürgeci Rekabet Dönemi	91
4.2.1. İngiliz-İtalyan Protokolü (15 Nisan 1891)	92
4.2.2. İngiliz-Etiyopya Anlaşması (15 Mayıs 1902)	92
4.2.3. Üçlü Anlaşma (13 Aralık 1906)	93
4.2.4. İngiliz-İtalyan Gizli Anlaşması (20 Aralık 1925)	94
4.3. 1929 ve 1959 Anlaşmaları	95
4.3.1. 1929 İngiliz-Mısır NİL Suları Anlaşması (7 Mayıs 1929)	95
4.3.2. 1959 NİL Suları Anlaşması (12 Aralık 1959).....	97
4.3.3. Havza Çapında İşbirliği Girişimleri	101
4.3.3.1. Hydromet araştırması.....	102
4.3.3.2. UNDUGU girişimi.....	102
4.3.3.3. TECCONILE	103
4.3.3.4. NİL havzası girişimi (NBI)	104
4.4. 2010 İşbirliği Çerçeve Anlaşması (CFA).....	109
5. MISIR-ETİYOPYA ANLAŞMAZLIĞI VE ANLAŞMAZLIKTA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER	119
5.1. Mısır-Etiyopya Anlaşmazlığında Tarihsel Süreç	119
5.2. Çin'in Mısır-Etiyopya Anlaşmazlığındaki Rolü	126
5.3. NİL Nehri Havzasında Son Durum	134

6. NEOKLASİK REALİZM VE NEOLİBERALİZM BAĞLAMINDA MISIR-ETİYOPYA ARASINDAKİ ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ SENARYOLARI	141
6.1. Mısır-Etiyopya İlişkisinde İyi Senaryo (Kazan-Kazan Durumu)	141
6.2. Mısır-Etiyopya İlişkisinde Kötü Senaryo (Çatışma Durumu)	150
6.3. Mısır-Etiyopya İlişkisinde Uzlaşıcı Senaryo	163
7. SONUÇ	167
KAYNAKLAR	181
ÖZGEÇMİŞ	193

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 4.1. Nil Havzası Ülkelerinin Havzadaki Payları.....	81
Tablo 4.2. Nil Havzası Ülkeleri Nüfus Projeksiyonu	81
Tablo 4.3. Nil Havzası Ülkeleri Nüfus Artış Hızı ve Arazilerin Tarım Alanına Oranı	83
Tablo 5.1. Nil Nehri Üzerindeki Çin Baraj Projeleri	130

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Neoklasik Realizmde Dış Politika Süreci	17
Şekil 4.1. Nil Nehri Alt Havzaları	73
Şekil 4.2. Nil Nehri Havzasında Ortalama Yağış ve Sıcaklık	74
Şekil 4.3. Nil Nehri Hidroklimatik Bölgeleri.....	75
Şekil 4.4. Ekvator Gölleri Bölgesi	76
Şekil 4.5. Sudd Havzası	77
Şekil 4.6. Mavi Nil Havzasında Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Mekânsal Değişim	78
Şekil 4.7. Nil Havzası Topografya Haritası	85
Şekil 4.8. Büyük Rift Vadisi Haritası	87
Şekil 4.9. Ana Nil ve Nil Deltası Haritası.....	90
Şekil 5.1. Nil Nehri Üzerindeki Çin Baraj Projeleri Haritası	132

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
CFA	Cooperative Framework Agreement
GERD	Great Renaissance Ethiopian Dam
FOFAC	Forum on China-Africa Cooperation
NBI	Nile Basin Initiative
NBTF	The Nile Basin Trust Fund
NILE-COM	Nile Council of Ministers
NILE-TAC	Nile Technical Advisory Committee
NRBAP	Nile River Basin Action Plan
NRBC	Nil River Basin Commission
SAP	Strategic Action Program
SSCB	Sovyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SVP	Paylaşılan Vizyon Programı
UAD	Uluslararası Adalet Divanı
ILA	Uluslararası Hukuk Derneği
YAB	Yüksek Asvan Barajı

1. GİRİŞ

Sınıraşan sular, yani iki veya daha fazla ülke tarafından paylaşılan akiferler, göl ve nehir havzaları dünya çapında çok sayıda insanın yaşamını ve geçim kaynaklarını etkilemektedir. Artan su stresi çağında, bu kritik kaynakların nasıl yönetildiği, barışçıl işbirliğini ve sürdürülebilir kalkınmayı nasıl teşvik ettiği ciddi bir tartışma konusudur. Özellikle tükenmiş ve bozulmuş sınıraşan su kaynakları, ülkeler içinde ve arasında sosyal huzursuzluk ve çatışmaya yol açma potansiyeline sahip bir konu olarak dikkatleri çekmektedir.

Her şeyden önce iklim değişikliğinin etkilerini, artan nüfus ve ekonomik büyüme talepleri ile birlikte ele almak gerekmektedir. Ancak bu gereklilik, kimilerince yasal ve kurumsal çerçeve ve ortak fayda ile maliyetlere dayalı sınır aşan su kaynakları yönetimine göre yönetilmeli, kimilerine göre ise uluslararası ve entegre bir yaklaşım geliştirmek gerektiği savunulmaktadır. 35° enleminde, nemli ve soğuk dağlık bölgelerden sıcak ve kuru Sahra çölüne kadar çeşitlilik gösteren Nil Nehri, hâlihazırda havzada yaşayan 277 milyon nüfusun yanında 500 milyondan fazla insanın sularına güvendiği bir konumda bulunmaktadır. Havzaya kıyıdaş olan 11 ülkede Afrika kıtası topraklarının %10'unundan fazlası bulunurken, bu ülkelerin birçoğu Nil Nehri'ne tatlı su kaynağı olarak aşırı derecede bağımlı durumdadır. Suyu olan talep, artan nüfus ve küresel ısınmanın etkisi nedeniyle önemli ölçüde artmaktadır. Nil suyu ihtiyacı ve arzı ile ilgili durum kritik hale gelirken durum giderek daha da kötüleşmektedir. Dolayısıyla sınır aşan suların ve Nil Nehri Havzası'nın kooperatif bir anlayışla işbirliği içinde yönetimi ihtiyacı daha önce görülmemiş bir şekilde zorlayıcı hale gelmiştir. Nil Nehri, dostane bir çözüm bulmayı başaran ve su kaynaklarının hakça ve makul kullanımını için kazançlı bir formüle ulaşan diğer uluslararası nehirler için bir istisna değildir. Nehrin sürdürülebilirliği ve havza halkının refahı karşılıklı faydaya uygun uygun bir düzenleme ile sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

Tüm kıyıdaş devletlerin sınır aşan sular üzerinde ortak su kaynaklarının kullanımını düzenleyen kurallar üzerinde uzlaştığı kapsamlı bir anlaşmanın olmaması, Nil havzasının münhasır bir özelliği olmuştur. Sömürgecilik döneminde, Britanya hegemonyasında, Mısır'ın hidrohegemonik rolü güçlendirilirken, Etiyopya başta olmak üzere aşağı kıyıdaş ülkelerin hidrolik projelere yatırım yapmasına kurallar konmuştur. Bu süreçte Mısır, Sudan ile yaptığı anlaşmalarla 'tarihi' ve 'edinilmiş' haklarını garanti altına almıştır.

Dekolonizasyon süreciyle birlikte Doğu Afrika'daki bağımsızlığını kazanan yukarı kıyıdaş ülkeler, zaman zaman tarihî anlaşmaları reddettiklerini ilan etmişlerdir. Özellikle Etiyopya, kendi sınırları içinde su kaynakları geliştirme hakkını savunarak bu anlaşmaların reddedildiğini ifade etmiştir. Gelişen bu süreç içerisinde Mısır ve Etiyopya ilişkileri uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler ve küresel güçlerin bölge politikaları çerçevesinde şekillenirken, her iki devlet bir sınır aşan su örneği olarak Nil Nehri sularının paylaşımında farklı doktrinler öne sürmüşlerdir. Söz konusu anlaşmazlık, iki ülkenin Nil suyu konusunda stratejik kültürü ve karar alıcıların algıları etrafında şekillenmiştir.

Mısır ve Etiyopya arasındaki Nil Nehri suyunun paylaşımındaki uzun ve tarihî rekabet, Soğuk Savaş ertesinde yumuşamaya başlarken, Mısır'ın iç politik ve ekonomik istikrarsızlığı ve Çin gibi küresel güçlerin yukarı kıyıdaş ülkelerdeki yatırımları nedeniyle iki ülke arasındaki asimetrik güç ilişkileri dönüşmeye başlamıştır. Etiyopya'nın Büyük Rönesans Barajı inşasına başlamasıyla birlikte havzanın hidropolitik mimarisi değişerek, Etiyopya'nın havza çapında kurulabilecek yeni bir kooperatif girişim konusundaki pazarlık gücünü artırmıştır. Bu çalışma, söz konusu anlaşmazlığı bu minvalde ele almayı ve sınır aşan sular üzerindeki rekabetin Mısır-Etiyopya ilişkilerinin geleceğinde nasıl ve hangi doğrultuda yansımaları olabileceğini tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada ilk olarak kuramsal bir zemin ortaya konulmuş, Mısır ve Etiyopya dış politikalarını etkileyen faktörlerin neler olduğu sorusundan hareketle neoklasik realizm kuramı ve anlaşmazlığın işbirliğine dönüşebilmesinde belirleyici faktörlerin neler olabileceği sorusundan hareketle varsayımlarından faydalanılması noktasında neoliberalizm kuramı ele alınmıştır. İlgili bölümde neoklasik realizmin temel varsayımları ortaya konulmadan önce realizmin öncül kuramlarından bahsedilerek neoklasik realizmin diğer realist kuramlarla benzerlikleri ve ayrıştığı hususlar değerlendirilmiş, ayrıca literatüre kazandırdığı birtakım yeni kavramlardan bahsedilmiştir. Bu bağlamda neoklasik realizm, sistemik sinyaller yoluyla iç siyasî yapıların ve karar vericilerin bir ülkenin dış politikasını etkileme dereceleri gibi birim düzeyindeki değişkenlerin işleyişini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla neoklasik realizm, devletlerin dış politika davranışlarını ve tercihlerini incelemek ve değerlendirmek hususunda detaylı bir çerçeve ortaya koyduğu değerlendirilmektedir. Neoklasik realizm, devlet tercihlerini ve eylemlerini incelerken, sistemik sinyallerden analize başlamakta, ancak bu sinyallerin birim düzeyindeki etkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradan hareketle, analiz yöntemi olarak

bağımsız değişken, sistemik koşullar ve sistemdeki göreceli güç dağılımı vurgulanırken, stratejik kültür, lider algıları, iç kurumsal yapılar ve devlet ve toplum ilişkileri gibi ara değişkenlerin filtresinden geçirilerek *bağımlı değişken* olarak devletlerin dış politika çıktıları ortaya çıkmaktadır. İlgili bölümde diğer bir kuram olarak neoliberalizm teorisi incelenmektedir. Bu bağlamda neoliberal teorinin devletlerin dış politika karar alma süreçlerine devlet dışı aktörleri de eklemesi, bu kuramın uluslararası sistemin yapılandırılması hususunda uluslararası kurum ve kuruluşların etkisine verdiği önem, karar alma süreçlerine çoğulculuk getirerek uluslararası sistemde katılımcı bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgulaması nedeniyle çalışma kapsamında Mısır ve Etiyopya işbirliği potansiyeli neoliberal düzlemde tahlil edilmektedir.

Kuramsal zemin incelendikten sonraki başlıkta uluslararası hukukta sınır aşan sular ile ilgili temel kavramlar ve düzenlemelere odaklanılmaktadır. Sınır aşan sular üzerindeki uyuşmazlıklar incelendiğinde devletlerin ortak su, sınır oluşturan veya sınır aşan su vs. temel kavramlar üzerindeki yorum farklılıkları ülkeler arasında anlaşmazlık konusu olabilmektedir. Aynı zamanda uluslararası su hukukuna ilişkin doktrinler ele alınarak, Mısır ve Etiyopya'nın savunduğu doktrinler ve bu bağlamda havzadaki pozisyonları için temel oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca küresel olarak kabul gören modern uluslararası metinlere veya anlaşmalara dâhil edilen sınır aşan su kaynakları yönetimine ilişkin uluslararası hukukun bazı önemli ve genel ilkeleri tespit edilmeye çalışılmakta, Mısır ve Etiyopya arasındaki anlaşmazlığının işbirliğine yönelik çözümünde referans alınabilecek bir düzlem inşa edilmesine odaklanılmaktadır. Bununla birlikte uluslararası su hukukunun gelişiminde önemli anlaşmalara yer verilirken, sınır aşan su anlaşmazlıklarının çözümü hususunda verilen önemli yargı kararları ve devletler arası anlaşmalar tahlil edilmekte ve birtakım olayların Mısır ve Etiyopya arasındaki anlaşmazlığının çözümünde referans alınabilecek hususlar değerlendirilmektedir. Bölümün ilerleyen kısımlarında, Nil Nehri üzerinde yapılan tarihî nitelikteki anlaşmaların aşağı kıyıdaş bir ülke olarak Mısır lehine cereyan etmesi ve anlaşmaların yapıldığı dönemde sömürge altında bulunan yukarı kıyıdaş ülkelerin dekolonizasyon süreci sonrasında bağımsızlıklarını kazanmaları nedeniyle anlaşmaların geçersizliğini öne sürmeleri anlaşmaların *halefiyeti* veya *ardıllığı* sorununu gündeme getirmiştir. Dolayısıyla ilgili bölümde halefiyet koşulları incelenmekte, ardından da Nil Nehri suları üzerindeki tarihî nitelikteki anlaşmaların hukukî değerlendirmesi yapılmaktadır. Dolayısıyla bu bölüm, "*uluslararası hukukta sınır aşan sular ile ilgili*

düzenlemeler nelerdir” ya da “anlaşmazlıkların çözümü hususunda öncül uyuşmazlıklar, nasıl ve şekilde çözüme kavuşmuştur?” sorularına cevap aranmaktadır.

Nil kıyısı ülkeleri; evsel ihtiyaçları, gıda üretimi, geçim kaynakları, enerji üretimi, endüstri ve denizcilik için hazır tatlı suya bağımlı durumdadır. Bununla birlikte su kaynakları, iklim değişikliğinin etkileri nedeniyle gittikçe daha da tahmin edilemez hale gelen yağış ve sıcaklık döngüleri nedeniyle değişiklik göstermekte ve bu tür değişiklikler potansiyel olarak çatışma alanı oluşturmaktadır. Bu nedenle sınır aşan su kaynaklarının yönetimi, çeşitli kullanıcı toplulukları arasında işbirliğini sağlamak için ‘yenilikçi’ ve ‘esnek’ yaklaşımlar gerektirmektedir. Bununla birlikte çatışmanın artması veya azalması, sürecin işbirliğine ve kooperatif bir anlayışa dönüşmesi ilgili bölümde ele alınan Nil Havzasının yapısal özelliklerinin dikkate alınmasıyla mümkün olacağından, bir sonraki başlıkta Nil Nehri Havzasının hidroklimatik ve topoğrafik özelliklerinin neler olduğu sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Nil Havzasının hâlihazırdaki hidropolitik mimarisinin oluşmasında etkili olan devletler arası anlaşmalar, bu bölüm kapsamında ele alınırken, sömürgeci rekabet dönemindeki Mısır hegemonyası dönemi, Soğuk Savaş ile birlikte uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin ülkelerin dış politikalarının belirlenmesi hususundaki gönderdiği sistemik sinyallerin etkisiyle Etiyopya haricinde diğer Nil Nehri Havzası ülkelerinin kendi aralarında kurdukları teknik düzeyde kalan işbirlikçi girişimler açıklanmaktadır. Ayrıca CFA’nın imzalanması ve Büyük Rönesans Barajı’nın inşasına başlanması sonrası havzadaki hidropolitik ortamın özellikleri tahlil edilirken, CFA’nın yukarı kıyıdaş ülkelerin değişen pazarlık gücü açısından politik önemi incelenmektedir.

Bir sonraki başlıkta, çalışmanın bağlamı teşkil eden Mısır ve Etiyopya arasındaki anlaşmazlık tarihî bir süzgeçten geçirilmekte ve anlaşmazlığa etki eden faktörler değerlendirilmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin süreç içerisinde uluslararası sistemde meydana gelen önemli değişimlerin etkisiyle nasıl şekillendiği ve Çin’in anlaşmazlıkta rolünün ne olduğu sorularına cevap aranmaktadır. İlk olarak Mısır’ın, Nil Havzası sularının aşağı yönlü akışının yaklaşık üçte ikisini garanti altına almak için “*tarihî hakları*” konusunda ısrar etmesi, Etiyopya’nın da su kaynaklarının kıyıdaş devletler arasında “*adil*” bir şekilde tahsis edilmesi gerektiği hususundaki talepleri ekseninde şekillenen ilişkiler, 2014 yılına kadar incelenmektedir. Ardından küresel bir güç olarak yükselen Çin’in, Nil Nehri boyunca su geliştirme projelerine ve nehir kıyısındaki ülkelere yeni bir finansal ortak olarak dahil olmasının, Nil hidropolitikine yapılan anıtsal bir değişimi sembolize etmesindeki rolü tahlil

edilmektedir. Bu bağlamda yukarı havzadaki ülkelerin artık Nil'i kullanabilmesinde ve hidroelektrik ve sulama projeleri inşa edebilmesindeki Çin etkisi üzerinde durulurken, Çin'in uygun maliyetli sözleşmeler ve Batılı şirketlerinin düzenleyebileceği projelerden daha hızlı projeler gerçekleştirmesinin Pekin yönetimini, yukarı havzadaki ülkeler için daha uygun bir ortak konumuna getirdiği, yukarı havza ülkelerinin ulusal kalkınmalarını tamamlamak ve CFA görüşmelerinde pazarlık güçlerini artırmak için Çin'in mali ve teknik yardımını kullandıkları açıklanmaya çalışılmaktadır. İlgili bölümün ilerleyen kısımlarında, 2014 sonrasında günümüze kadar Mısır ve Etiyopya ilişkilerinin nasıl şekillendiği sorusu cevaplanmaya çalışılmaktadır. CFA'nın imzalanmasının yanı sıra Büyük Rönesans Barajı'nın (GERD) aktif hale gelmesi gibi önemli gelişmeler, Mısır gibi aşağı havza ülkeleri için hidrolojik, ekonomik ve çevresel etkilere ek olarak siyasî öneme sahiptir. Barajın tamamlanmasından sonra Mısır'a su akışı, Etiyopya'nın inisiyatifi altında işbirliğine bağlı kalacağı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Mısır'ın sınırlarının dışına çıkan bir su kaynağına aşırı bağımlı olması kırılganlığını artırmaktadır. Bu bağlamda ilgili bölümde GERD konusunda imzalanan “*İlkeler Bildirgesi*”ni (DoP) ele alınmakta ve Mısır ve Etiyopya arasında son dönemde cereyan eden gelişmeler, bu düzlemde tahlil edilmektedir.

Mısır ve Etiyopya ilişkilerinin son durumu ele alındıktan sonra iki ülke ilişkilerinin geleceğine ilişkin olası senaryolar kuramsal düzlemde ve analitik bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bu bağlamda işbirliği imkânlarının değerlendirilebilmesi hususunda neler yapılabileceği ve ilişkilerin nasıl dönüştürülebileceği konusunda neoliberal kuramın varsayımlarından hareket edilmektedir. Buradan hareketle Mısır ve Etiyopya'nın öncülüğünde sınırlı bir egemenlik devriyle havza çapında işbirlikçi kuramsal bir mekanizmanın oluşturulması için avantajlar, dezavantajlar ve olasılıklar bağlamında politik senaryolara ve önerilere değinilmektedir. Ayrıca Nil Nehri Havzasında Mısır ve Etiyopya ilişkilerin rekabetçi doğasından hareketle çatışma senaryoları ele alınmakta ve çatışmacı tarihî süreç bağlamında iki ülkenin dış politika analizleri farklı değişkenler yoluyla neoklasik realizm kapsamında değerlendirilmektedir. Buradan hareketle Mısır'ın, Nil sularında tarihî ve doğal haklarını güvence altına alan eski Nil suları anlaşmalarının “*yasallığını*” savunmaya devam etmesi, öte yandan, Etiyopya başta olmak üzere yukarı havzadaki devletlerin bu anlaşmaları iptal etme konusunda çabaları, iklim değişikliği ve artan su ihtiyacı gibi konuların çatışma olasılığı üzerindeki etkileri ve olası çatışmanın sonuçları tahlil edilmektedir. İlgili bölümde son olarak *uzlaşıcı senaryo* incelenirken hem çatışma hem de işbirliğinin bir arada bulunduğu diğer bir deyişle sınırlı bir işbirliğinin gerçekleştiği bir

senaryo resmedilmektedir. Bu bağlamda politika önerilerinde bulunulmakla birlikte mevcut senaryonun gerçekleşmesi halinde iki ülkenin jeopolitik kazançlarının ve kayıplarının neler olabileceği sorusuna cevap aranmaktadır.

Sonuç kısmında ise Nil Nehri Havzasında ortaya çıkan yeni düzenin özellikleri tanımlanmakta ve havzadaki ortak su kaynaklarının yönetimini geliştirmek için bazı politika önerileri sunulmaktadır. Öncelikle neoklasik realizm bağlamında Mısır ve Etiyopya'nın dış politika analizleri yapılmış ve günümüze kadar olan süreçte ara değişkenlerin analize dahil edilmesi yoluyla iki ülke arasındaki ilişkilerin dünü, bugünü ve geleceği tahlil edilmiştir. Ayrıca, CFA kapsamında farklı kutuplarda yer alan iki ülkenin anlaşmazlık yaşadığı konular üzerinde hukukî değerlendirmeler yapılmış ve politika önerileri sunulmaktadır. Aynı zamanda çatışma ihtimalini artıran faktörlere dikkat çekilerek işbirliği ile neticelenmeyen bir sürecin hangi doğrultuda cereyan edebileceği ve neoliberal düzlemde gerçekleşebilecek bir işbirliğinin karşılıklı bağımlılık anlayışı çerçevesinde mutlak kazanç eksenli bir konuma oturmasında önem arz eden konuların neler olduğu gibi sorulara cevap verilmeye çalışılmaktadır. Neticede Mısır ve Etiyopya anlaşmazlığının geleceği noktasında olası senaryolardan gerçekleşme olasılığı yüksek senaryolara değinilerek, ikili ilişkilerin değişkenlik arz edecek ve değişmeyecek olası yönleri ve bu hususların hangi bağlamda tecelli edebileceği sorularına yönelik sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın temel problematiğini teşkil eden "*sınır aşan sular üzerinde Mısır ve Etiyopya anlaşmazlığı hangi doğrultuda çözülebilecektir?*" sorusu, önceki bölümlerde ortaya konan veri ve tahlillerden hareketle cevaplanmaya çalışılmaktadır. İlgili çalışmada nitel yorumsamacı analiz yöntemi uygulanarak değerlendirmelerde bulunulmaktadır.

2. KURAMSAL ARKA PLAN

Bu çalışmada Mısır ve Etiyopya arasındaki tarihî anlaşmazlık uluslararası sınıraşan sular bağlamında incelenmektedir. Çalışmanın dayandığı kuramsal arka planı ortaya koymak, çalışmaya genel bir çerçeve çizmek ve konuyu daha kapsamlı analiz yapabilmek hususunda faydalı olacağından, çalışmanın ilk kısmında iki ülke arasında olası çatışma veya işbirliği senaryolarını değerlendirmek için neoklasik realizm ve neoliberalizm yaklaşımları ele alınmıştır.

2.1. Neoklasik Realizm

Çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturacak olan neoklasik realizme değinmeden önce realist geleneğin tarihî gelişimini ele almak faydalı olacaktır. Tarihi gelişim seyri içinde Thucydides ile başlayan, Machiavelli ve Hobbes ile olgunlaşan realist teori, Carr, Morgenthau, Waltz, Kissenger ve Huntington gibi teorisyenlerin eserleriyle birlikte modern dönem uluslararası ilişkilere uyarlanmış ve devlet merkezli, güvenlik ve çatışma odaklı bir yaklaşım benimsemiştir. Realizm, tarihî olarak, uluslararası ilişkilerin baskın teorisi ve alternatif teoriler için bir referans noktası olmuştur. Bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak realizmin hakimiyeti her ne kadar II. Dünya savaşı sonrası başlamış olsa da teorik kökenleri Thucydides (M.Ö. 460-400), Machiavelli (XVI. yy) ve Hobbes'a (XVII. yy) dayanmaktadır.¹

Thucydides, Yunan şehir devletleri Atina ve Sparta arasında yaşanan Peleponnez savaşlarını (M.Ö. 431-404) anlattığı kitabında, işbirliği ve moral değerlerden çok ulusal çıkar ve güç peşinde koşmanın önemine vurgu yapmış diğer bir deyişle devletler arası politikayı ve çatışma yaklaşımını güç politikası bağlamında ele almıştır. Thucydides, güçlü olanın zayıf olana hükmetmesi gerektiğini vurgulamış bunun, Tanrılar ve insanlar için bir prensip olduğunu belirtmiştir.² Machiavelli ise yöneticilere güç maksimizasyonu konusunda çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Machiavelli'nin politik öğretilerine göre, güç (Aslan) ve aldatma (Tilki) dış politikanın yürütülmesinde iki temel araçtır. En yüksek politik değer, bağımsızlık olduğu dolayısıyla yöneticilerin ana sorumluluğunun her zaman avantajlarını

¹ Aydın, M. (2004). "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 43.

² Ertoy, B. (2019). "Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm". *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 5.

aramak ve devletlerinin çıkarlarını savunmak ve böylece hayatta kalmasını sağlamak olduğunu vurgulamıştır. Machiavelli ayrıca bu durumun güç gerektireceğini, eğer bir devlet güçlü değilse, başkalarının onu avlaması için daimî bir davet getireceğini bu nedenle hükümdarın bir aslan gibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca hükümdarın bir tilki gibi olması gerektiğini zeki ve kurnaz değilse, yöneticilerin kendilerine ve devletlerine büyük avantajlar getirebilecek bir fırsatları kaçırabileceklerini vurgulamıştır.³ Realist düşünürleri etkileyen bir diğer yazar Thomas Hobbes eserlerinde, egemen devletlerin ortaya çıkmasından önce insanların birbirleriyle çatışma içinde olduğu bir “doğa hali” (state of nature) içinde yaşadığı varsayımı üzerine teorisini şekillendirmiştir. Bu durumda herkesin herkesle savaşı söz konusu olup herkesin tehlike altında olduğunu insanların bu korku ikliminden çıkmasının yolunun, egemen bir devletin yaratılması ve sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hobbes’a göre, güvenliği garanti altına alabilecek bir güvenlik paktı oluşturmak (Commonwealth-devlet) gerekmektedir. Dolayısıyla insanların, komşuları tarafından zarar görme veya öldürülme korkuları nedeniyle paradoksal olarak işbirliği yaptıklarını belirtmiştir. Ayrıca, barış ve düzenin değeri göz önünde bulundurularak, insanların hem iç bozukluklardan hem de yabancı düşmanlardan ve tehditlerden korumak için mutlak otoriteye ve güvenilir güce sahip olan bir egemen hükümetle bir devlet oluşturmak için isteyerek ve ortaklaşa işbirliği yaptıklarını diğer bir deyişle devleti (Leviathan) oluşturduklarını belirtmiştir. Hobbes’un yaptığı bir diğer vurgu, bireylerin kendi arasında korkutucu doğa durumundan kaçmak için egemen bir devlet kurma eyleminin aynı anda devletler arasında başka bir doğa durumu yarattığı, dolayısıyla bunun dünya politikasında genellikle ‘güvenlik ikilemi’ olarak adlandırılan durumu ortaya çıkardığıdır. Otorite sahibi hükümdarların bağımsız yapılarından dolayı kendilerini devamlı savaş durumu anlamına gelen gladyatörlere benzer bir hal içinde bulundurduklarını, kişisel güvenlik ikileminden kaçış biçiminde uluslararası güvenlik ikileminden kaçışın söz konusu olmadığını çünkü küresel bir devlet ya da dünya hükümeti kurma olasılığı bulunmadığını belirterek realist geleneğin uluslararası sistemde ‘anarşi’ varsayımının temellerini oluşturmuştur.⁴ Klasik realizmde anarşi bir neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya çıkarken, herkesin güç ve çıkar maksimizasyonu konusunda serbest olması anarşiye sebep olmaktadır. Dolayısıyla anarşik siyasî bir düzende devletlerin temel amacı hayatta kalmaktır.

³ Jackson, R. H. Sørensen, G. & Møller, J. (2019). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford; New York, NY: Oxford University Press, 69-70.

⁴ a.g.e. 71-72.

Realizm teorik altyapısını her ne kadar Thucydides, Machiavelli, Hobbes gibi ilk dönem yazarlardan ve idealizme saldırarak ön plana çıkan E. H. Carr'dan alsa da II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ağırlık kazanmış ve realist geleneğin babası olarak da adlandırılan Hans J. Morgenthau'nun 1948'de yayımlanan *Uluslararası Politika* (Politics Among Nations) realist düşünceye en büyük katkıyı yapmıştır. İnsan ve devlet davranışlarının açıklanmasında güce ulaşma isteğine vurgu yapmıştır. Morgenthau eserinde realist perspektiften uluslararası ilişkiler disiplinin temel varsayımlarını ortaya koymuştur. Bu kapsamda Morgenthau, altı temel ilke ortaya koymuştur:⁵

- Politika, “kökleri insan doğasında olan nesnel yasalar” tarafından yönetilmektedir.
- Güç açısından tanımlanan ‘ulusal çıkar’ kavramı en önemli dış politika hedefidir.
- Güç açısından tanımlanan ‘ulusal çıkar’ kavramı tarihî değişimden etkilenmezken, iktidarın kullanımı kalıcıdır.
- “Evrensel ahlakî ilkeler” devletlerin dış politika eylemlerini yargılamak için kullanılamaz. İhtiyat, siyasete uygun bir ahlakıdır.
- Belli bir ulusun ahlaki seçimleri uluslararası ilişkileri yöneten ahlaki yasalarla tanımlanamaz.
- Politika; ekonomi, hukuk, ahlak vb. standartlardan farklı olan ve bunlara bağlı olmayan özerk bir alandır.

Klasik Realizmde güce yapılan vurgu Thucydides'e kadar uzansa da güç unsurunun merkezi rolünü sağlayan kişi Hans J. Morgenthau olmuştur. Klasik Realizmde devletler, güce göre tanımlanan ulusal çıkarlarını gözetirlerken, bu ulusal çıkarları gerçekleştirmek hususunda gerekli olan çeşitli güç unsurları tanımlanmaktadır. Morgenthau, ulusal gücün unsurlarını, askeri yeterlilik, nüfus, ulusal karakter, diplomatik kapasite ve coğrafya olarak sıralamaktadır.⁶ Bu kapsamda klasik realizmin kastettiği güç, askeri gücü öncelemekle birlikte sadece maddi kapasitenin artırılmasından ziyade hayatta kalmayı garanti altına alabilmek için siyasî ve psikolojik unsurları da katarak caydırıcılık yaratabilmektir.

⁵ Burchill, S. Linklater, A. Devetak, R. Donnelly, J. Paterson, M. Smit, R. C. True, J. (2009). *Theories of International Relations. Houndmills, Basingstoke, Hampshire*; New York: Palgrave Macmillan, 40.

⁶ Sönmezoglu, F. (2014). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (6. Baskı). İstanbul: Der Yayınları, 128-133.

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak klasik realizmde devletlerin dış politikalarında gücün merkezi rolünün çeşitli handikapları da bulunmaktadır. Morgenthau'nun belirttiği gibi caydırıcılık sağlayabilmek için askerin gücün maksimizasyonu devletleri 'güvenlik ikilemi' olarak adlandırılan bir döngünün içine almaktadır.⁷ Bu ikilemin özü, kendi güvenliğini artırmak için büyük bir gücün attığı adımların çoğunun diğer devletlerin güvenliğini azaltmasıdır. Örneğin, küresel güç dengesindeki konumunu geliştiren herhangi bir ülke, bunu göreceli gücü kaybeden diğer devletlerin pahasına yapmaktadır.⁸ Sıfır toplam dünyada, bir devletin, diğer devletlerin hayatta kalmalarını tehdit etmeden, hayatta kalması zor gözükmektedir. Elbette, tehdit altındaki devletler, hayatta kalmayı garanti altına almak için gerekli olan her şeyi yaparken, bu durum, diğerlerini tehdit etmekte ve kalıcı güvenlik rekabetine yol açmaktadır.

Klasik realizme göre güç dengesi kurmak veya kurulmuş bir dengede yer almak devletlerin hayatta kalmasının yollarından birisini teşkil etmektedir. Güç dengesi, sistem içinde güçlenen veya revizyonist hareketlerde bulunan devletlere karşı statükocu bir meydan okumayı içermektedir. Güç dengesi kurgusu içinde yer almak isteyen devlet güç ve çıkar maksimizasyonu sağlamaya çalışmaktadır. Klasik realizme göre, güç dengesi bir devletin bağımsız varlığını tehdit, saldırganlık ve hegemonyadan koruyacaktır. Bu nedenle güç dengesi, ortak güvenliğe ulaşmanın tek gerçek yolu olarak görünmektedir.⁹ Her tarafın kazandığı bir sistem öngören güç dengesi, güçlerin eşitlenmesini değil revizyonist tarafa karşı üstünlük sağlamayı amaçlamaktadır. VI. Koalisyon Savaşı'nda (1813-1814), Avusturya, İsveç, Prusya, Rusya, Birleşik Krallık, İspanya, Fransa'ya karşı birleşmiş revizyonist Fransa'nın gücünü dengelemeyi değil, aksine sistemdeki konumunu güçsüzleştirmeyi amaçlamışlardır.

Klasik realizm, sistem içinde gerçeklikle ilgilenmesi, üniter devletin merkezi rolünü analiz birimi olarak kabul etmesi, güce ulaşma vurgusu gibi gerekçelerle uluslararası ilişkilerde merkezi teori haline gelmiştir. Soğuk savaş atmosferinde ABD ve SSCB arasındaki ideolojik ve güç merkezli rekabet ortamında önem kazanan realist teori, 1960'lardan itibaren davranışsalcılığının yükselmesi ile birlikte eleştirilerin odağı haline gelmiş ve uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişimlere uyum sağlamada ve açıklama

⁷ Ertoy, B. (2019). a.g.m. 6.

⁸ Dunne, T. Kurki, M. Smith, S. (2016). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press, 84.

⁹ Dunne, T. Kurki, M. Smith, S. (2016). a.g.e. 84-85

getirmekte yetersiz kalmaya başlamıştır. 1970'lerden itibaren etkisini artıran plüralist ve globalist paradigmlar üzerinden bağımlılık (dependency) ve karşılıklı bağımlılık (inter-dependency) kavramlarının uluslararası ilişkiler araştırmalarında öncelikli hale gelmesi uluslararası işbirliği, ekonomik ve sosyal konuların askeri nitelikli konulara göre ağırlık kazanmasına neden olmuştur. İç politikaların dış politikalara etkisini önemsemeyen realizmin rasyonel aktör olan devletlerin ulusal çıkarlarını hesaplayarak güçlerini artırmaya çalıştıkları varsayımının dış politika analizinde yetersiz kalması nedeniyle 1970'lerin sonlarına doğru güç olgusunun önemini kabul etmekle birlikte sistemin yapısına vurgu yapan neo-realist veya yapısal realist teori ön plana çıkmış ve realist kuramının yerini tekrar güçlendirmiştir.¹⁰

Neo-realizmin temel varsayımları 1970'lerin sonlarında Kenneth Waltz'un Uluslararası Politika Teorisi (Theory of International Politics) ve Hedley Bull'un Anarşik Toplum (The Anarchical Society) adlı eserlerinde ortaya konmuştur. Neo-realistler, klasik realizmde olduğu gibi temel olarak uluslararası sistemde devletin merkezi konumunu ve devlet dışı aktörlerin ikincil rolünü vurgulamışlardır.¹¹ Diğer bir deyişle yapısal realizmde devlet klasik realizmin varsaydığı gibi sistemin tek değil ancak en önemli aktörü konumundadır. Neo-realist teorinin öncüsü Waltz'a göre ulusal sistem, merkezi ve hiyerarşik bir yapıdayken uluslararası sistemin temel niteliğinin devletler arası adem-i merkeziyetçi bir anarşik yapısı bulunmaktadır. Bu nedenle yapısal realizmde de klasik realizmle paralel olarak devletlerin tek amacının hayatta kalmak olduğu ön plana çıkmaktadır.¹²

Neo-realist teoride, temel analiz noktası olarak sistemin yapısı ve sistemin içindeki güç dağılımı esas alınırken yapının davranışları etkilediğine vurgu yapılmıştır.¹³ Bu kapsamda klasik realizmin aksine lidere daha az vurgu yapılmış, liderler yapılar tarafından belirli şekillerde hareket etmeye zorlanan aktörler olarak konumlandırılmıştır. Ayrıca, devletlerin farklı ekonomik, sosyal ve ideolojik niteliklerine rağmen esasında birbirine benzediğine ve aynı temel fonksiyonları yerine getirdiğine inanılırken farklılaştıkları konunun ise kapasiteleri olduğuna vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla anarşik düzen içerisinde

¹⁰ Sandıklı, A., & Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. (2012). *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*. İstanbul: Bilgesam Yayınları, 8-11.

¹¹ Aydın, M. (2004). a.g.m. 48.

¹² Waltz, K. N. (2010). *Theory of International Politics*. Long Grove, Ill: Waveland Press Inc. 79.

¹³ John M. Hobson, *The State and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 17.

her devletin, çıkarlarını gerçekleştirmek için nihayetinde kendi kaynaklarına güvenmesi gereken ayrı, özerk ve resmi olarak eşit siyasî birimler olduğu savunulmaktadır. Diğer bir deyişle, uluslararası değişim büyük güçler yükselip düştüğünde meydana gelmekte ve güç dengesi buna göre değişmektedir. Bu değişikliğin tipik bir yolu büyük güç savaşı olarak görülmektedir. Belirtildiği gibi, uluslararası sistemin yapısındaki değişiklikleri belirlemek için etkili olan devletlerin büyük güçler olduğu dolayısıyla savaşın her zaman anarşik bir sistemde ihtimal dahilinde olduğu vurgulanmıştır.¹⁴

Neo-realizmde, tek başına maddi güce sahip olmak yerine sürekli anarşik bir ortamda sistemde revizyonist hareket ederek güç dengesini değiştirmeye çalışan devletlere karşı durmayı sağlayabilecek kadar güce sahip olmanın diğer bir deyişle görelî kazançlar önem taşımaktadır. Neo-realistlere göre, görelî kazanç sağlama endişesi işbirliğini önemli ölçüde engellemektedir. Devletlerin, yalnızca kendi kazanıp kazanmadıklarını değil, daha önemlisi, kazançlarının diğerlerinden daha ağır basıp kazanmadığını dikkate almaları gerektiği, çarpıcı işbirliklerinin bile, işbirliği yapan tarafların görelî kazançlarını sağlamadıkça sorunlu olduğu ifade edilmiştir. Her iki realist kuramdaki görelî kazanç ortak anlayışına rağmen neden güç peşinde koştuklarına dair farklı varsayımlar mevcuttur. Klasik realizm bunu insan doğasının kötü olması nedeniyle güç peşinde koşması sistemin anarşik bir yapıya evrilmesine neden olmasıyla açıklarken neo-realizm ise devletlerin güç peşinde koşmalarının insan doğasıyla ilgisinin olmadığını, sistemin yapısının devletleri güç arayışına ittiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla sistemin anarşik yapısı devletlerin, hayatta kalma mücadelesi çerçevesinde güçlü olmaya zorlandığı vurgulanmaktadır.¹⁵ Bir başka deyişle neo-realistler, anarşik uluslararası düzende devletlerin diğer devletlerden tehdit algıladığını ve kendi kendine yardım (self-help) dünyasında hareket etmelerinden dolayı hayatta kalmanın en iyi yolu olarak güçlü olmayı tercih ettiklerini belirtmektedir.

Daha öncede bahsedildiği üzere, neo-realist yaklaşımda devletler arasında işbirliği görelî kazanç sağlamak amacıyla sınırlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Neo-realist kuram, uzun süreli veya kalıcı bir barış ortamının olamayacağını dolayısıyla güç rekabetinin devam etmesi nedeniyle hâkim güvenlik paradigmasının işbirliği düzeyini şekillendirip sınırlı tutacağını vurgulamaktadır.¹⁶ Bu bağlamda anarşik uluslararası sistemde görelî kazanç

¹⁴ Jackson, R. H. Sørensen, G. & Møller, J. (2019). a.g.e. 81.

¹⁵ Ertoy, B. (2019). a.g.m.7-9.

¹⁶ Baylis, J. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5 (18), 72.

unsurunun ön planda tutulmasının rekabet ve çatışma ortamı için elverişli şartları sunacağı açıkça görülmektedir.

Her iki realist teoride de ulusal çıkar kavramı ön planda yer almaktadır. Klasik realistler için ulusal çıkar, devlet liderleri tarafından savunulması ve teşvik edilmesi gereken ahlaki bir fikir olarak sorumlu dış politikanın temel rehberi olarak görülmüştür. Morgenthau, devlet liderlerinin dış politikalarını ulusal çıkarların belirlediği yönergelere istinaden uygulamakla yükümlü olduklarını ve bunu yapamadıkları zaman mahkûm edilebileceğini vurgulamıştır. Aksine neo-realist Waltz açısından ulusal çıkar, devlet liderlerine ne zaman ve nerede hareket edeceklerini gösteren otomatik bir sinyal gibi işlemektedir. Dolayısıyla Morgenthau, devletleri, kararlarının sertliğine ve bilgeliğine bağlı olarak, dış politikaları başarılı veya başarısız olan liderlerin rehberliğinde örgütler olarak görürken, Waltz ise devletleri uluslararası sistemin kısıtlamalarına ve diktelerine yanıt veren robotlar olarak tanımlamaktadır.¹⁷

Neo-realizm, klasik realizmden sistem düzeyinde yaptığı açıklamalar noktasında ayrışmasının yanı sıra analiz birimindeki farklılaşmayla da ön plana çıkmıştır. Waltz, uluslararası ilişkiler teorilerini birey veya devlet içine odaklanan ‘indirgemeci’ ve uluslararası seviyeye odaklanan ‘sistem’ teorileri olarak ikiye ayırmakta klasik realist teoriyi içeriden gelen girdinin dışarıdaki çıktıları oluşturduğu ‘indirgemeci’ teori olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Waltz, klasik realist teorinin birimlere veya devletlerin kendi içindeki davranışlara dayanarak analiz yaptığını ancak savaş, ittifaklar ve güç dengesi oluşumu gibi konulardan dolayı devlet davranışlarının uluslararası düzeyde açıklanması gerektiğini belirterek sistemin yapı ve etkileşen birimlerden oluştuğunu vurgulamıştır.¹⁸

Neo-realizm, yapının sistematik analizi hususunda işlevlerin farklılaşması, düzenleyicilik prensibi ve kapasite dağılımı gibi üç temel unsur ortaya koymaktadır. Düzenleyicilik prensibi noktasında ‘hiyerarşi’ ve ‘anarşi’ kavramları ön plana çıkmakta uluslararası sistem analizinde birimlerin iktidar veya egemenlik (hiyerarşi) arayışında olup olmadığı incelenmektedir. Waltz, uluslararası sistemde kurumların hiyerarşik bir düzen içinde kurulduğunu ve hiyerarşinin olmadığı bir ortamda ortaya çıkacak otorite boşluğunun

¹⁷ Jackson, R. H. Sørensen, G. & Møller, J. (2019). a.g.e. 81.

¹⁸ Ertoyl, B. (2019). a.g.m. 8-9.

sistemde rekabet ve çatışmayı körükleyeceğini ifade etmiştir.¹⁹ Dolayısıyla, devlet içi aktörlerin analiz dışı bırakıldığı kuramda sistemin anarşik yapısının devlet davranışına etki ettiği vurgulanmıştır. İşlevlerin farklılaşması ilkesinde ise devletler uluslararası sistemin birer unsuru olarak görülürken teorik anlamda birbirleriyle farklı görünmemektedir. Bununla birlikte, uluslararası sistemle ilgili olarak, işlevlerin farklılaşması neo-realistler açısından önem taşımamaktadır. Bunun sebebi olarak devletlerin birincil işlevlerinin farklılaşmadığı kendi güvenliklerini sağlamak zorunda oldukları ve diğer devletlere güvenemeyecekleri belirtilmektedir. Waltz'a göre, işlevsel farklılıklar önemsiz seviyede bulunduğu için uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler arasındaki farklılıklar yetenek ve kapasite dağılımı konusunda ortaya çıkmakta bu farklılaşma ise büyük güçlerin sayısındaki artış veya azalışa göre değişmekte diğer bir deyişle sistemin kutupluluğuna endekslenmektedir.²⁰ Bu bağlamda sistemdeki koşulların değişmesiyle birlikte güç dağılımının etkilendiği dolayısıyla sistemdeki kutupların değişmesiyle uluslararası sistemin şekillendiği ifade edilebilecektir.

Neo-realist kuram, sistem polaritesi konusunda iki ve çok kutuplu sistemler üzerinde sistemik analizler ortaya koymuştur. Kurama göre, bu sistemik konfigürasyonlar düzenli olarak, güç dengesi aracılığıyla aşırı güç birikimini önleyen veya savaşı kışkırtan bir yapıya sahiptir. Waltz'a göre, güç dengesi otomatik bir mekanizma olarak çalışmakta devletlerin kasıtlı diplomatik çabalarının ürünü değildir. Bu bağlamda, anarşi koşulları altında yapı içinde etkileşimlerin doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucudur. Bu nedenle Waltz'un uluslararası politika teorisine göre, uluslararası sistem, piyasa gibi, daima dengeye yönelmektedir. Waltz, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş sırasında var olan iki kutuplu sistem ile Soğuk Savaş'tan önce ve sonra var olan çok kutuplu sistem arasında ayırım yapmıştır. Waltz, iki kutuplu sistemlerin daha kararlı olduğuna ve dolayısıyla çok kutuplu sistemlere göre daha iyi bir barış ve güvenlik garantisi verdiğine inanmaktadır. Bu kapsamda, Soğuk Savaş dönemini uluslararası istikrar ve barış dönemi olarak nitelemiştir.²¹

Waltz'un sistem odaklı yaklaşımı neo-realist kuramda dış politika analizi gibi bazı noktaların araştırma ve incelemelerin dışarıda tutulmasına neden olmuştur. Waltz'un öncülük ettiği kuram dış faktörlerin devlet davranışlarını nasıl etkilediği üzerine odaklanmış ve iç yapısal farklılıklar analiz edilmeksizin devletlerin benzer davranışlar sergiledikleri

¹⁹ Burchill, S. Linklater, A. Devetak, R. Donnelly, J. Paterson, M. Smit, R. C. True, J. (2009). a.g.e. 56.

²⁰ a.g.e. 58-60.

²¹ Waltz, K. N. (2010). a.g.e. 113.

açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Waltz, dış politikanın hükümetlere ait yaklaşımlar olduğunu dolayısıyla dış politika analizi yapan bir teorinin ulusal seviyede kaldığını iddia etmiştir.²² Bu eksikliği gidermek için sistemde benzer pozisyonlara sahip devletlerin neden farklı politikalar gerçekleştirdiğini ve bu davranışların devletlerin kendi içyapılarındaki farklılıktan kaynaklandığını açıklayan teori olarak ilerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak tartışılacak olan neoklasik realizm ortaya çıkmıştır. Yapısal realizm zaman içinde saldırgan ve savunmacı realizm olarak ikiye ayrılmıştır.

Saldırgan ve savunmacı realizm ayrımının temelinde ‘güvenlik ikilemi’ (security dilemma) yaklaşımı bulunmaktadır. Daha öncede bahsedildiği üzere, bu ikilemin özü, kendi güvenliğini artırmak için büyük bir gücün attığı adımların çoğunun diğer devletlerin güvenliğini azaltması veya tehdit etmesidir. Saldırgan realistlere göre, anarşik sistemde güvenliğin sağlanmasının zor olması devletlerin güç maksimizasyonu yapmasına ve revizyonist bir siyaset izlemelerine neden olmaktadır. Kuramın öncülerinden Mearsheimer’a göre devletler, kendine yardım (self-help) yaklaşımı ile hareket etmeli ve kendi güvenliklerini sağlamalıdır. Güvensizlik üzerine temellenen kuram devletlerin sürekli tetikte bulunması gerektiğini vurgulamaktadır.²³ Savunmacı realistlere göre ise uluslararası sistemde ancak belli koşullar gerçekleşirse revizyonist politika izlemek makul karşılanmaktadır. Kuramın en önemli temsilcilerinden Kenneth Waltz, gücün pratik bir araç olduğunu dolayısıyla uygun miktarda güç kullanımının birincil öncelik olarak güvenliği sağlayacağını ifade etmiştir.²⁴ Bu bağlamda anarşik bir ortamda devletlerin gücünü artırma çabası diğerleri için tehdit olarak algılanacağından güç maksimizasyonu yerine sistemdeki pozisyonu korumanın önemine dikkat çekilmektedir.

Daha öncede bahsedildiği üzere neoklasik realizm kavramına, ilk olarak 1998 yılında Gideon Rose tarafından “*Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*” adlı çalışmada yer verilmiştir. Neo-realizm, Soğuk Savaş sonrası uluslararası politikada yaşanan değişim ve dönüşümleri açıklamada yetersiz kalması nedeniyle bu kurama eleştiri olarak neoklasik realizm ortaya çıkmıştır. Anarşik ortamın sistemi otomatik olarak düzenleyeceği varsayımını reddeden neoklasik realistler, güç dengesi, anarşi, göreceli gücün dağılımı gibi

²² a.g.e. 72.

²³ John J. Mearsheimer, *Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2001, 33-34.

²⁴ Kenneth N. Waltz, “The Origins of War in Neorealist Theory”, Robert L. Rothberg & Theodore K. Rabb (der.), *The Origin and Prevention of Wars*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, 40.

konuların devlet mekanizmasının veya devlet adamlarının kontrolü dışında gerçekleştiğini dolayısıyla bunların sistem analizi yoluyla açıklanabileceği yaklaşımını reddetmişlerdir. Neoklasik realizm her ne kadar neo-realizme eleştiri olarak ortaya çıksa da öncülü her iki realist teorinin birçok varsayımını birleştirmiş ve analizlerin doğru sonuçlar vermesini sağlamak amacıyla algı, stratejik kültür gibi birçok kavramı kurama dahil etmiştir.

Bu bağlamda neo-realizmin temel kabulü olarak bir ülkenin dış politikasının boyutu ve eylemlerinin uluslararası sistemdeki konumu ve bilhassa görece maddi güç yetenekleri aracılığıyla yönlendirildiğini varsayımını kabul etmesinden ötürü Rose, Neoklasik realizmin realist aileden olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte Rose teorinin neoklasik olmasını ise güç kapasitesinin dış politika karar alma süreçleri üzerindeki tesirinin dolaylı ve karmaşık olduğunu bu çerçevede sistemik baskıların ara değişkenler yoluyla birim düzeyine dönüştürülmesi gerektiğini belirterek açıklamıştır.²⁵ Diğer bir deyişle neoklasik realistler, sistemik baskılar yoluyla iç siyasî yapılar ve karar vericilerin bir ülkenin dış politikasını etkileme algıları gibi birim düzeyindeki değişkenlerin işleyişini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece, neoklasik realizm, devletlerin dış politika eylem ve tercihlerini analiz etmek ve değerlendirmek için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, genel bir teorik çerçeve olarak, özellikle liderlerin inançlarının davranışlarını nasıl etkilediğini, onları nasıl ölçebileceğimizi ve hangi iç faktörleri etkilediğini değerlendirmeye yardımcı olmaktadır. Buna ek olarak neoklasikler, uzun vadede görece güç kapasitesinin dış politika sonuçlarını etkileyebilse de kısa vadede yapısal kısıtlamalar altında dış politika davranışı belirleyemeyeceğini neticede, görece gücün uluslararası krizler sırasında dış politika davranışının iyi bir öngörücüsü olmayabileceğini savunmaktadır. Neoklasik realistler, bu sorunu çözmek için operasyonel kod analizine başvurmakta ve bu yöntemi siyasî liderlerin ilgili inançlarını analiz etmenin sistematik bir yolu görmektedir.²⁶

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Şekil 1’de gösterildiği üzere neoklasik realizm, devlet davranışlarını ve uygulamalarını incelerken, sistemsel uyarılardan analize başlamakta ancak bu uyarıların birim düzeyindeki etkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte bağımsız değişken olarak uluslararası sistem birincil unsur olarak kabul edilirken sistemin etkili çıktılar üretmesinin ancak devletlerin iç

²⁵ Rose, G. (1998). “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”. *World Politics*, 51, 146.

²⁶ Freyberg-Inan, A., Harrison, E., & James, P. (2009). *Rethinking Realism in International relations: Between Tradition and Innovation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 136-138.

yapılarından kaynaklanan unsurlarında dahil olduğu ara değişkenlerin filtresinden geçmesi gerektiği kabul edilmektedir.

Şekil 2.1. Neoklasik Realizmde Dış Politika Süreci ²⁷

Neoklasik realistler, devletlerin dış güvenlik politikalarını öncelikle her bir devletin politika seçeneklerini şekillendiren uluslararası sistemde ortaya çıkan tehdit ve fırsatları göz önünde bulundurarak inşa ettiklerini ileri sürerek realist teorinin diğer iki yaklaşımıyla aynı anlayışa sahiptir. Bu kapsamda, en küçük bir yanlış adımın savaşta yenilgiye yol açabileceği anarşik bir uluslararası sistemde devletlerin kendilerini düzgün bir şekilde güven altına almazlarsa hayatta kalmalarının tehlikede olduğunu belirtmektedirler.²⁸ Diğer bir deyişle, neoklasik realistler, diğer realist varsayımlarda olduğu gibi güç mücadelesine dikkat çekmiş ve gelenekten bu yönüyle kopmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, neoklasik realist yaklaşımın anarşi konusunda diğer realist kuramlardan ayrıştığını belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda neo-realizmdeki anarşinin devlet davranışlarındaki belirleyici rolü reddedilmekte, anarşi bağımsız bir nedensel güçten ziyade izin veren bir durum (*permissive condition*) olarak görülmektedir. Dolayısıyla, neoklasik realist yaklaşım, devletlerin güvenlik aradığını belirtmek yerine, devletlerin uluslararası anarşi ortamındaki belirsizlikler karşısında dış çevrelerindeki unsurları kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalışarak uluslararası anarşinin belirsizliklerine yanıt verdiklerini savunmaktadır. Bu bağlamda neo-realizmdeki anarşik yapının devlet davranışlarını belirlediği yönündeki deterministik anlayışı neoklasik realizmde reddedilmiş ve anarşinin etkilerinin belirsiz olduğu bu nedenle sistemdeki davranışlara izin veren bir koşul olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Rose, anarşik

²⁷ Meibauer, G., & London School of Economics and Political Science, (2017). *Doing something: Neoclassical Realism*, US Foreign Policy and the No-fly Zone, 1991-2016. 43.

²⁸ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro & Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York, 2016, 19.

ortamda devlet davranışlarının algılar, stratejik kültür vs. gibi ara değişkenler yoluyla şekillenebileceğini ifade etmektedir.²⁹

Neoklasik realizmin diğer öncül realist teorilerden bir diğer farkı ise bir sistem teorisi olmasından öte dış politika analiz teorisi olmasıdır. Bu bağlamda Waltz'un öncülük ettiği neo-realizm devlet etkileşimlerinin neden olduğu sonuçları açıklamakta dolayısıyla bir uluslararası ilişkiler kuramı oluşturmaktadır. Aksine neoklasik realistler ise sistem ve iç politikadaki gelişmeleri birlikte inceleyerek bütüncül bir model ortaya koymaktadır.³⁰ Ayrıca neoklasikler, ilk iki realist kuramın normatif yaklaşımlarının aksine devlet davranışlarının kurallarını tanımlamak yerine devlet davranışlarını açıklama amacı taşımaktadır.

Neoklasik realist kuram her ne kadar yeni bir yaklaşım olsa da kökeni konusunda farklı tartışmalar mevcuttur. Buna rağmen teorinin önemli savunucuları olan Rose, Lobell, Ripsman gibi isimlerin de desteklediği üzere neoklasik realizme dair literatürde teorinin öncülü, Morgenthau görülmektedir. Daha öncede bahsedildiği üzere Morgenthau "*Politics Among Nations*" adlı kitabında realizmin altı ilkesine yer vermiş ve lider faktörü üzerinde durmuştur. Bu bağlamda sistemik faktörlerin yanı sıra iç faktörler kapsamında liderlik unsuruna yer vermiş dolayısıyla neoklasikler Morgenthau'ya dönüş yaparak kendileri için bir kilometre taşı oluşturmuşlardır.³¹ Özetle Morgenthau'nun görüşleri ağırlıklı günümüze uyarlanarak yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle neo-klasik realizmin daha önce tartışılan temel özelliklerine ek olarak söz konusu yaklaşımın günümüzde meydana gelen değişim ve dönüşümleri daha iyi açıklayabilmek için ilerleyen kısımlarda realist geleneğe yönelik yeni kabullerinden bahsedilmiş ve öncüllerinden ayrıldığı hususlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.1.1. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri

Neoklasik realizm devletlerin dış politika eylem ve tercihleri konusunda neo-realitlerden farklı olarak benzer sistemik baskılarla karşı karşıya kaldıklarında devletlerin

²⁹ Rose, G. (1998). a.g.m. 152-154.

³⁰ Kiraz, S. (2018). "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 420.

³¹ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro & Steven E. Lobell. (2016). a.g.e. 5-6.

dış politikalarındaki farklı davranışlarını açıklama amacı taşımaktadır. Bu çerçevede neoklasik realistler, sistemik sonuçları açıklamaya çalışmamaktadır. Ayrıca sistem baskısı devletlerin iç yapıları üzerinde belirleyiciliği olan faktörler üzerinden açıklanmakta dolayısıyla bağımlı değişken olarak devletin dış politika davranışları kabul edilmektedir.³² Bu bağlamda bir devletin grand stratejileri, dış ekonomik ilişkileri, ittifak tercihleri, doktrinleri neoklasik realizmin ilgilendiği konular arasında yer almaktadır. Neoklasik realistler, devletlerin takip ettiği dış politika stratejileri ve tipleri konusunda benzetme (*emulation*), yenileme (*innovation*) ya da mevcut stratejiyi koruma olmak üzere farklı seçeneklerin olduğunu ve böylece farklı varyasyonların olmasının dış politikayı çok boyutlu olarak açıklamada fayda sağladığını belirtmektedir. Bu çerçevede incelenecek söz konusu dış politika olayı devlet eylemleri ve stratejileri noktasında değerlendirilerek bağımsız değişkenin (uluslararası sistem) ara değişkenler (karar alıcıların algıları ve yerel faktörlerin sınırlayıcılığı) aracılığıyla dış politika çıktısına (bağımlı değişken) dönüştürülmesi neoklasik realizmin yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır.³³

Neoklasik realistler, devlet davranışını yönlendirmede en önemli olanın (örneğin müttefiklerin seçilmesi, ticaret anlaşmalarının imzalanması, yaptırımların uygulanması, savaş ilan edilmesi vb.) devletlerin bulunduğu dış ortam tarafından sağlanan teşvikler ve kısıtlamalar olduğu ileri sürmektedir. Neoklasik realistler, dış ortamın etkisinden devlet davranışının ortaya çıkmasına kadar “*iletim kuşağı*” içerisinde, devlet adamlarının inançları, rejim türü (demokratik ya da otoriter) ya da bürokrasideki etkinlik seviyesi gibi iç düzeydeki değişkenler tarafından aracılık edildiğini ileri sürmektedirler.³⁴ Neoklasik realistler devletlerin dış politika davranışlarını açıklarken uluslararası sistemde gücün görece dağılımı ve devletlerin dış politikasını birbirine bağlayan mükemmel bir ‘iletim kuşağı’ olmadığını kabul etmektedir. Bu bağlamda dış politika karar alıcıları olarak politikacılar, askerler ve bürokratların görece güç ve diğer devletlerin niyetlerine ilişkin algılarına ve hesaplamalarına dayanarak dış politika tercihleri yaptıklarını savunmaktadır. Ayrıca liderlerin görece güç hakkında “*doğru*” tahminlerde bulunsalar bile, dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için kendi toplumlarının kaynaklarına her zaman tam erişime sahip olmadıkları ve iç

³² a.g.e. 19.

³³ Kiraz, S. (2018). a.g.m. 422.

³⁴ Meibauer, G., & London School of Economics and Political Science, (2017). a.g.e. 10.

değişkenlerin, devletlerin dış politikalarını şekillendirirken yapısal değişkenlerden bağımsız olarak çalışmayacağı belirtilmektedir.³⁵

2.1.2 Bağımsız Değişken: Sistemik Koşullar ve Görelî Güç Dağılımı

Neoklasik realizmde dış politika analizinde bağımsız değişken olarak uluslararası yapının durumunu ve devletlerin görelî güç dağılımı odak noktasıdır. Bu bağlamda, neo-realizmde olduğu gibi uluslararası sistem görelî güç dağılımı ile açıklanırken, neoklasik realizm bu gücün nasıl görüldüğü konusunda farklılaşmaktadır.³⁶ Neoklasik realistlere göre devletlerin ulusal çıkarları konusunda kendi görelî güç konumlarının önemli bir yer teşkil etmesi nedeniyle bir devletin uluslararası sistemdeki en belirleyici karakterini sistemdeki konumu oluşturmaktadır. Böylece devletler kendi görelî güç konumlarını artırmayı amaçlamaktadırlar.³⁷

Bu kapsamda, daha öncede bahsedildiği üzere neoklasik realizmde anarşiye yüklenen anlam farklılaşmakta ve anarşi atmosferinin oluşturduğu belirsizlik ve tehditler ön planda yer almaktadır.³⁸ Böylece devletler güvenlik aramak yerine, uluslararası anarşi ortamının belirsizliklerine karşı dış politik çevrelerini kontrol etmeye ve biçimlendirmeye çalışarak yanıt vermeye çalışmaktadır.³⁹ Söz konusu mücadele diğer devletlerle olan güç ilişkileri kapsamında gerçekleşirken güç dağılımının politika yapıcılar tarafından nasıl görüldüğü ile bir politika çıktısı oluşmaktadır. Güç konusunda karar alıcıların bilgi, kapasite ve değerlendirmeleri dış politika analizinde dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte devlet adamlarının güç algısı kadar ülkelerinin uluslararası sistemdeki etki derecesi ve güç kapasitesi de önem teşkil etmektedir. Neoklasik realizmde aynı uluslararası sistem içinde devletler farklı dış politika yaklaşımları benimsemelerinden dolayı devletlerin kendine has iç dinamikleri bulunmaktadır. Neticede bu durum bağımsız değişken olarak sadece görelî gücün dağılımının görülemeyeceğini iç yapısal faktörlerinde analiz kapsamında yer aldığını göstermektedir.⁴⁰ Bu çerçevede, dış politikayı şekillendiren devlet adamlarının görelî güç

³⁵ Taliaferro, J. (2006). "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State". *Security Studies*, 15(3), 464.

³⁶ Dyson, T. (2010). *Neoclassical Realism and Defence Reform in Post-cold War Europe*. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan. 120-121.

³⁷ Rose, G. (1998). a.g.m. 152.

³⁸ Dyson, T. (2010). a.g.e. 121.

³⁹ Rose, G. (1998). a.g.m. 152-154.

⁴⁰ Kiraz, S. (2018). a.g.m. 428.

kapasite konusundaki bilgi ve değerlendirmeleri sistemik unsurların analiz kapsamında nasıl ele alınacağını ortaya koymaktadır.

2.1.3. Ara Değişkenler: Devletin İç Faktörleri

Neoklasik realizm daha öncede bahsedildiği üzere bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yanı sıra ara değişken unsurunu da ekleyerek analizlerini üç değişken üzerinden açıklamaktadır. Dolayısıyla dış politika çıktıları bu ara değişkenler aracılığıyla şekillenmektedir. Neoklasik realizm, devletlerin iç yapısını sistemik etkenler ile birim düzeyindeki etkenler arasında bir ara değişken olarak nitelendirmektedir. Bu kapsamda, kuram devletlerin uluslararası sistemdeki davranışlarının kendi iç faktörlerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Neoklasik realizmde ara değişkenlerin ne olduğu konusunda tam bir mutabakat bulunmamakla birlikte bu çalışmada Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in sınırlarını çizmiş olduğu ve aşağıda da detaylı bir şekilde incelendiği üzere dört temel değişken esas alınmıştır.⁴¹ Bu değişkenler, karar alıcıların algıları, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve iç kurumsal yapıları içermektedir. Bu çerçevede dış politika yapımında etkili olan ara değişkenler birbirinden bağımsız olmayıp birbirini etkilemektedir. Örneğin; stratejik kültür, iç kurumların yapısını etkileyebilmekte veya lider algısı devlet işleyişini olumlu veya olumsuz bir şekilde değiştirebilmektedir.

Neoklasik realizmde, dış politika çıktısının oluşmasında ve devlet eyleminin şekillenmesinde etkili olan ara değişkenler merkezi aktörler üzerindeki çeşitli kısıtlamaları, karar vericiler ile bir bütün olarak toplum arasındaki etkileşimleri ve dış politikanın formüle edildiği süreçler ve mekanizmaları yansıtmaktadır. Aşağıda da yer aldığı üzere, neoklasik realist teoride kullanılan ara değişkenlerin nasıl kategorize edildiği ve dış politikayı, uluslararası sonuçları ve yapısal değişimi ne zaman etkileyebileceklerini sistematik olarak açıklanmaktadır.

2.1.3.1. Karar alıcıların algıları

Neoklasik realizmde, realist aileye yeni dahil olan algı konusu karar alıcılar üzerinden değerlendirilmiş ve dış politika çıktılarının elde edilmesinde karar alma süreçlerinin başında bulunmaları nedeniyle liderlerin algılarına odaklanılmıştır. Bu kapsamda dış politikayı

⁴¹ Rose, G. (1998). a.g.m. 147.

kimlerin oluşturduğu, alınan kararlarda etkililik derecesi ve uluslararası sistem algısı neoklasik realistler için önem taşımaktadır. Örneğin, William Wohlforth, “*eğer güç uluslararası politikanın gidişatını etkiliyorsa, bu büyük ölçüde devletler adına karar veren insanların algılarıyla yapmalıdır*”⁴² ifadelerini kullanırken liderin algılarına dikkat çekmiştir.

Diğer realist teoriler gibi maddi kapasiteye önem veren neoklasik realist teori, maddi kapasitenin devletlerin dış politikasını belirlediğini savunmakla birlikte doğrudan belirleyici olmadığını dolayısıyla liderin bu gücü nasıl algıladıklarının da etkili olduğunu savunmaktadır. Örneğin, Robert Jervis’in de belirttiği gibi, “*sonuçta insan olan liderler, bilgileri nasıl işledikleri, göreceli güç hesaplamaları, emrindeki seçenekleri belirlemeleri ve olası sonuçlarının değerlendirilmesi konusunda sık sık hata yapmaktadır*”.⁴³ Tam da bu noktada neoklasik realizm, klasik realizmden algı kavramı üzerinden ayrılmaktadır. Klasik realizmin önde gelen ismi Morgenthau, realizmin altı temel ilkesinden birisi olan lider unsuru üzerinde durmuş ve liderin güdülerinden arınması gerektiğini çünkü bu konular üzerinde yapılacak çalışmaların boş ve yanıltıcı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Ancak, neoklasik realizm dış politika davranışlarını açıklama konusunda algının son derece önemli olduğunu belirtmekte ve algıyı dışarıdan bırakan analizlerin başarısız olacağını savunmaktadır.

Neoklasik realizmde algı konusunda rasyonalite açısından öncülü realist teorilerden ayrılmaktadır. Klasik realistler insan doğasına yaptıkları vurgudan hareketle insanın yapısındaki işleyişin rasyonel ve irrasyonel baskılar arasındaki ilişki olduğunu ancak bu işleyişin tecrübeyle tersine çevrilebileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda dış politikanın sürekli olarak rasyonel ve objektif bir seyir izleyemeyeceğini ancak bazen irrasyonel durumlarla karşılaşabileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Morgenthau, devletin rasyonel olması gerektiğine yönelik kuralcı bir yaklaşım benimsemek yerine rasyonel hareketin önemine yönelik bir öneride bulunduğu ifade edilebilir. Buradan hareketle neoklasik realizmde analize ‘algı’ unsuru eklenerek, realist gelenekte var olan devlet her zaman rasyonel hareket eder önermesi ve benzer koşullarda aynı davranışları sergiledikleri yaklaşımı reddedilmektedir. Böylece neoklasik realistler, liderlerin her zaman sistemik uyarılara karşı rasyonel olarak yanıt vermediklerini, uluslararası sistemin tehditlerini ve

⁴² Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro & Steven E. Lobell, a.g.e. 123.

⁴³ Rose, G. (1998). a.g.m. 146-147.

⁴⁴ Morgenthau, H. J., & Thompson, K. W. (1993). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: McGraw-Hill. 5.

teşviklerini doğru bir şekilde algılasalar bile, sistemik zorunluluklarla çelişen politika tepkilerine yol açabilecek yetersiz veya irrasyonel karar verme süreçlerini takip edebileceklerini vurgulamaktadır.⁴⁵ Bu durum neoklasik realizmin realist geleneğin basit bir devamı olmadığını göstermektedir.

Neoklasik realizmde dış politikanın liderler ve karar alıcılar tarafından yürütülmesi sebebiyle, bu kişilerin algı kapasiteleri de önem taşımaktadır. İdeolojiler, bakış açıları, yaklaşımları gibi pek çok kişisel nitelikleri, dış siyasetin oluşturulmasında etkili olmaktadır. Bu bağlamda dış politikayı yönetenlerin, öncelikle devlet içinde sahip olduğu güç, imkân ve bilgiler ve bu bilgileri nasıl değerlendirip karar vereceklerinin kendi algılarıyla ilgili olması lider algısının önemini göstermektedir.⁴⁶ Algıların dış politika davranışlarını etkilediği ve şekillendirdiğine yönelik birçok örnek olmasına rağmen aşağıda konuya ilişkin birkaç tanesine değinilecektir.

II. Dünya Savaşı ertesinde ABD-SSCB rekabetinin I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve ABD arasında yaşanmaması ayrıca Almanya açısından, yanı başındaki Fransa'nın nükleer programı sorun teşkil etmezken, kendisine oldukça uzak bir coğrafyada bulunan İran'ın nükleer faaliyetleri tehdit olarak görülmesi sistemde sadece görece güç dağılımının devlet davranışlarını şekillendirdiği önermesine tezat teşkil etmektedir. Bu bağlamda, ara değişkenlerin analize katılması ile daha net açıklamalar yapılabilecektir. Alman dış politika karar alıcılarının algısı İran'ın bir tehdit unsuru olduğu dolayısıyla gücün Batı'dan Doğu'ya kayması Alman stratejik anlayışında tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle İran'ın güçlenmesiyle güç merkezinin Doğu'ya kayması, bu devletin görece gücünden ziyade güç algısının Almanya dış politikasını belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte algının devlet davranışlarını derinden etkilediğine yönelik çalışmanın da bağlamını teşkil eden Mısır ve Etiyopya arasındaki tarihi anlaşmazlık örnek gösterilebilir. Mısır'ın Nil Nehri suyunu yaşamsal çıkarları için vazgeçilmez olarak algılaması tarihî olarak nehir suyunu kontrol etme çabasına girişmesi ve bu doğrultuda diğer havza ülkelerini dışarıda bırakacak şekilde anlaşmalar yapmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Mısır, Nil Nehri akışını değiştirebilecek veya nehir suyunu azaltabilecek her türlü girişimi savaş sebebi olarak sayacağını öngörmüş dolayısıyla çatışma odaklı bir anlayış geliştirmiştir. Bu noktadan

⁴⁵ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro & Steven E. Lobell. (2016). a.g.e. 128.

⁴⁶ Kiraz, S. (2018). a.g.m. 431-432.

hareketle algı, devlet davranışlarının değerlendirilmesinde önemli ve etkili bir değişken olarak ön plana çıkmaktadır.

2.1.3.2. Stratejik kültür

Stratejik kültür, en basit tabiriyle liderlerin yaptıkları tercihlerin sebeplerini analiz etmeye katkı sağlayan etkenler kümesi olarak tanımlanabilir.⁴⁷ Tarihi deneyimlere ve düşünsel birikimlere önem veren stratejik kültür, uluslararası sistemdeki anarşi ve materyal kapasitenin devletlerin dış politika çıktılarını ve davranışlarını şekillendirdiği noktasındaki deterministik duruşa karşı çıkış olarak kabul edilmektedir.⁴⁸ Bir başka deyişle neoklasik realizme eklenen stratejik kültür, aslında bir sistem teorisi olan neo-realizme yönelik bir karşı çıkışı da göstermektedir. Bu bağlamda neoklasik realizm, stratejik kültürün siyasî liderlerin, toplumsal seçkinlerin ve hatta halkın stratejik anlayışını şekillendirdiğine vurgu yaparken, sosyalleşme ve kurumsallaşma yoluyla, anarşik bir kendi kendine yardım ortamında mantıklı veya mantıksız stratejik tercihleri tanımlayarak devletin davranışlarını ve eylem özgürlüğünü derinden sınırlandırmaktadır. Neoklasik realizmde stratejik kültür unsuru, uluslararası yapı ya da dış politika yapıcılarının algıları kadar belirleyici pozisyona sahip değildir. Bununla birlikte, farklı şartlar içinde farklı boyutlarıyla bu unsurunda analize dahil edilmesi gerektiği konusunda neoklasik realistlerde bir mutabakat oluşmuştur.

1970'lerden itibaren gelişmeye başlayan stratejik kültür kavramı, ilk kez 1977 yılında Jack Snyder'in stratejik kültür kavramı vasıtasıyla Sovyet nükleer güvenlik stratejisini yorumlamasıyla literatürde yerini almaya başlamıştır. Bu araştırma kapsamında güvenlik politikasını şekillendiren dış politika elitlerinin ülkeye özgü stratejik kültür vasıtasıyla sosyalleştiklerini ve yaşanan bu süreçte birtakım inanç, davranış ve nükleer ile ilgili hareket kalıplarının ülke stratejisinin oluşturulmasında yarı kalıcı hale geldiği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla stratejik kültür kuramcıları SSCB'nin kültürsüz bir kara kutu olmadığını göstermeye çalışmışlardır. Stratejik kültürün kapsamında ise bir ülkenin tarihî deneyimleri, coğrafyası, politik yapısı, öz kaynakları, mitleri ve efsaneleri yer almaktadır. Bu unsurlar üzerinde şekillenen stratejik kültür, devlet davranışını etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılmasında önem arz etmektedir. Savunmacı realistlerden Robert Jervis, "*tarihi*

⁴⁷ Richard J. Ellings, "Preface", Ashley J. Tellis, Alison Szalwinski & Michael Wills (2016), *Understanding Strategic Cultures in the Asia-Pacific*, The National Bureau of Asian Research, Washington, 8.

⁴⁸ Johnston, A. I. (2008). *Social States: China in International Institutions, 1980-2000* (STU-Student Edition). Princeton; Oxford: Princeton University Press. 18.

travmaların devletlerin gelecekteki algularını etkilediğini” ifade etmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda, stratejik kültürün bir parçası olarak tarihî deneyimlerin devletlerin dış politikalarını etkilediği söylenebilecektir.

Neoklasik realizmde stratejik kültür, rasyonel işleyen devlet önermesi yerine kuramın varsayımlarına paralel olarak devletlerin dış politik davranışlarının sebeplerini açıklamaya odaklanmaktadır. Bu bağlamda sıklıkla Soğuk Savaş döneminde SSCB’nin ABD ile rekabetinde irrasyonel bir şekilde bedeli ne olursa olsun mücadeleye devam etmesi noktasındaki geliştirdiği stratejik kültür örnek verilmektedir. Nitekim ABD’nin askeri kapasitesini geliştirmek için harcamaları artırması karşısında kötüye giden ekonomisine rağmen SSCB, ekonomisi hâlihazırda kötü olmasına rağmen ABD ile mücadeleye girmiş ve bu gelişme ülkenin ekonomisi başta olmak üzere zamanla parçalanması sürecinin önünü açmıştır. Bu örnek olay, SSCB stratejik kültürünün Soğuk Savaş Dönemi rekabetinde irrasyonel kararlar alınmasına neden olduğunu göstermektedir.

Stratejik kültür kavramı, davranışsal tercihleri sınırlayan düşünsel bir ortam olarak da ele alınmaktadır.⁵⁰ Bu sınırlandırmalar yoluyla stratejik birçok seçenek içinden spesifik tahminler sağlanması kolaylaşacaktır. Bu bağlamda stratejik kültür, iki unsurdan oluşmaktadır. İlk olarak stratejik çevrenin yapısı hakkında birtakım varsayımlar yapılmaktadır. Örneğin, devletler arasında çatışma ve rekabetin sıfır toplamı ya da değişken toplamı olup olmadığına ve potansiyel tehlikelerin tehdit veya niteliğine karşı kullanılabilir kuvvetin etkinliğine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Stratejik kültürün ikinci unsuru ise daha çok etkisiz düzeydeki tahminlerden oluşmaktadır. Bu bileşen kapsamında, tehdit atmosferinde en etkili ve mantıklı stratejik seçeneğin ne olması gerektiği açıklanmaya çalışılmaktadır. Her farklı grup buldukları ortama göre farklı stratejik tercihlerde bulunacaklardır. Örnek vermek gerekirse, Sıfır toplamı bir oyunda tehditlerin bertaraf etmeye çalışan taraf uzlaşmacı stratejiler geliştirmek yerine çatışmacı bir anlayış geliştirecektir. Stratejik kültürün yukarıda sayılan bütün varsayımları kavramın

⁴⁹ Süvari, K. (2018). “Stratejik Kültür Bağlamında Güvenlik Politikaları: Güney Kore ve Japonya Örnekleri”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 240-252.

⁵⁰ Erdağ, R. (2014). “Türkiye’nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), 62.

paradigmasını oluştururken, bu paradigma stratejik ortamın belirsizliklerini ortadan kaldırmakta ve gücünü derin tarihî kaynaklardan almaktadır.⁵¹

Stratejik kültür, ulusal hükümetlerin bilinçli olarak, büyük tarihî olayların etkisi veya yabancı işgalcilerin dayatması nedeniyle zaman içinde inşa edilebilecek bir unsur olarak da değerlendirilmektedir. Kültürel değişim mühendisliği yapmak isteyen hükümetlerin çabalarıyla, XVIII. yüzyılın başlarında Büyük Petro'nun Rusya'daki modernleşme planı, Meiji restorasyonu ile modern bir Japon inşa etme çabalarında bu çaba rahatlıkla görülebilecektir. Bu bağlamda, stratejik kültür savunucuları devletin uluslararası meselelere karşı tutumunu ve güç kullanma istekliliğini etkileyebilecek baskın ideolojileri ve milliyetçilik derecelerini analize dahil etmişlerdir. Örneğin, kapitalist kuşatmayı varsayan Sovyet ideolojisinin, Lenin ve Stalin'in Batı eylemlerini tehdit edici olarak görme olasılığını artırdığı ve Batılı ülkelerle işbirliği yapmanın neredeyse imkansız hale geldiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla stratejik kültürün dış politika yapıcılar tarafından ulusal siyasî desteği sürdürmek için kültürel olarak kabul edilebilir tercihleri yansıtacak şekilde stratejik seçimleri ayarlamayı ve değiştirmeyi seçecekleri savunulmaktadır.⁵²

2.1.3.3. Devlet-toplum ilişkileri

Ara değişkenlerin üçüncüsü ise, devletin merkezi kurum ve kuruluşları ile farklı ekonomik veya toplumsal topluluklar arasındaki etkileşimin karakteri olarak tanımlanan devlet-toplum ilişkilerini kapsamaktadır. Devlet ve toplum arasındaki uyum derecesi, anlaşmazlık durumunda devlet liderlerini dış politika konularında savunma derecesi, devleti ve buna bağlı kazançları ele geçirmek için toplumsal koalisyonlar arasındaki dağılım rekabeti, devlet içindeki politik ve sosyal uyum düzeyi ve genel dış politika ve ulusal güvenlik hedefleri için kamu desteği kilit sorular arasında yer almaktadır. Bu faktörler, devlet liderlerinin ulusun gücünü ortaya çıkarma, seferber etme ve kullanma gücüne sahip olup olmadığını etkileyebilir.⁵³ Devlet-toplum etkileşimlerinin doğası, devlet-toplum farklılıklarını ve uyuşmazlıklarını çözme süreçleri ve mekanizmaları ve bu etkileşimlerin ve mekanizmaların politika oluşturma ve uygulama üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılmasında özellikle önem taşımaktadır.

⁵¹ a.g.m. 62-63.

⁵² Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro & Steven E. Lobell. (2016). a.g.e. 67-70.

⁵³ a.g.e. 71.

Neoklasik realistlere göre, politika uygulaması söz konusu olduğunda, toplum devletten şüpheleniyorsa ve toplumsal haklar ve kaynaklar üzerinde devlet saldırısı olarak gördüğü şeylere direniyorsa, dış politika kararları almak zor olacaktır. Bu nedenle dış politika ve grand strateji muazzam insani, maddi ve parasal kaynakları gerektirdiğinden bu kaynaklara (ya da genel olarak kamuoyuna) sahip olan kilit toplumsal gruplar, onlara devletin ulaşmasına engel oluyorsa devlet aygıtı, bu kaynakları elde etmek ve politika etkinliği sağlamak için önemli miktarda gelir toplama, iç güvenlik ve propaganda kaynakları tahsis etmek zorunda kalacaktır.⁵⁴ Başka bir devlet-toplum ilişkileri düşüncesi ise devlette işbirliği siyasetinin dinamikleri ile ilgilidir. Belirli bir sosyo-ekonomik çıkar grubu veya koalisyonu devleti ele geçirdiği ölçüde, bu koalisyonun tercihlerinden sapan politikalar ortaya çıkmayacaktır. Dolayısıyla, devlet iç baskılardan korumak için yeterli kurumsal özerkliğe sahip olmadıkça, baskın koalisyonun bileşimi ve devletle ilişkisi devletin politika tercihini ve belirli büyük stratejik seçimler yapma ve uygulama istekliliğini etkileyebilecektir. Neoklasik realistler devlet-toplum etkileşimi kapsamında sivil-asker ilişkilerinin doğası üzerine de açıklamalarda bulunmuşlardır. Sivil-asker ilişkileri, sivil toplum, siyasî elitler ve bir kurum olarak ordu arasındaki etkileşimle ilgili konuları içermektedir. Bu nedenle, devlet-toplum ilişkilerinin bir tezahürü olarak sivil-asker ilişkilerinin, devletlerin dış politika da izleyebileceği stratejileri etkileyebileceği savunulmaktadır.⁵⁵

Neoklasik realistler için devlet-toplum ilişkilerinin doğası, devletlerin stratejik davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toplumsal uyum düzeyi, politik ve sosyal bütünleşme derecesini yansıtmaktadır. Oldukça parçalanmış ve bölünmüş ülkelerde lider, en düşük ortak payda politikalarını seçmeye eğilimli olmakta ve dış tehditlere yetersiz tepki göstermektedir. Kurama göre, rejim savunuculuğu ve askeri, muhalefet partileri ve çıkar grupları dahil olmak üzere yerli rakiplere direnme yeteneği, hükümetin toplumu seferber etme istekliliğini ve zamanında ve uygun dengeleme davranışı için gerekli kaynakları etkileyecektir. Seçkinler ve toplumsal aktörler arasında yüksek düzeyde parçalanma ve bölünmelerle karakterize edilen devletlerin, dengelenme davranışına yatkın olduğu ve böylece güç dengesi teorisinin sistemik zorunluluklarından ayrıldıkları savunulmaktadır.⁵⁶

⁵⁴ Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (2010). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 217.

⁵⁵ a.g.e. 294.

⁵⁶ Richard J. Ellings, "Preface", Ashley J. Tellis, Alison Szalwinski & Michael Wills (2016), a.g.m. 22.

2.1.3.4. İç kurumsal yapılar

Neoklasik realist teori için ara değişkenlerin son bileşeni, devlet yapısı ve sıklıkla devlet-toplum ilişkilerini belirleyen iç siyasî kurumları içermektedir. Resmî kurumlar, örgütsel rutinler ve süreçler ve genellikle açıkça belirlenmiş kural ve yönetmeliklere sahip anayasal hükümler tarafından oluşturulan bürokratik mekanizma, siyasa yapımı sürecindeki rekabetin meydana geldiği geniş parametreleri ve hangi aşamada politika oluşumuna kimlerin katkıda bulunabileceğini belirlemektedir.⁵⁷ Bu bağlamda, neoklasik realistler devletlerin farklı kurumsal yapılarının sistemik baskılara tepki verme becerileri üzerinde önemli bir etkisi olabileceğini vurgulamışlardır.

Demokratik mekanizmaların işlediği bir ülke de kurumsal mevzuat, bürokrasi, parlamento gibi birçok unsur dış politika yapımını etkilerken, yasama-yürütme ilişkileri, parti sistemleri, oylama kuralları, hükümetin kalitesi ve idari yeterliliği gibi pek çok kurumsal değişkeni içermektedir. Bu değişkenler, karar alıcıların yukarıda tartışıldığı gibi ulusun gücünden yararlanıp yararlanamayacağını ve demokratik devletlerin uluslararası iktidar dağıtımında dışsal şoklara kolayca uyum sağlayıp sağlayamayacaklarını etkileyecektir. Bu resmî kurumlara ek olarak, dış politika yapıcılarının politikayı yürürlüğe koyma ve uygulama kabiliyetini de etkileyen informal kurumlar, karar alma prosedürleri veya politik uygulamalar da bulunmaktadır. Bunlar, düzenli etkileşim kalıpları, alışılmış uygulamalar ve aktörlerin davranışları üzerinde nedensel etkisi olan yazılı olmayan kuralları içermektedir. Genel olarak, bu informal kurumlar ve uygulamalar, aktörlerin iç ortamın resmi kurumsal çerçevesi içindeki eylem kapsamını etkilemektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde yürütme desteğini rutin hale getiren ABD dış politikasında parti disiplininin kullanılması ve ABD dış politikasında partizanlık / iki taraflılık gibi uygulamalar, genellikle yasama organında desteğin çoğunluğunu yöneten karar alıcılara yardımcı olmuştur. Bunun aksine, yürütmenin muhalefete danışmasını gerektiren veya yürütme dışındaki aktörleri güçlerini sonuna kadar kullanmaları için teşvik eden informal yaklaşımlar politika yapmayı ve uygulamayı zorlaştırabilecektir.⁵⁸

Neoklasik realistler aynı zamanda yerel kurumların, rejim kırılabilirliği ve devletlerin dış ortamlarındaki değişikliklere verdikleri yanıtları şekillendirme konusunda önemli bir rol

⁵⁷ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro & Steven E. Lobell. (2016). a.g.e. 75.

⁵⁸ Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (2010). a.g.e. 215.

oynadığını belirtmektedir. Örneğin, zayıf devlet kurumlarının, çeşitli toplumsal aktörlerin maddi çıkarlarının ve yerleşik bir devlet karşıtı ideolojinin birleşimi, ABD'nin Soğuk Savaş'ın başlarındaki duruşunu ve askeri stratejisini şekillendirmiştir. Bu amaçla, Truman, Eisenhower ve Kennedy yönetimleri fiili bir sanayi politikası izlemiş ve Savunma Bakanlığı silah sistemleri ve destek teknolojileri için özel sektöre güvenerek adeta bir tedarik acentesi olarak hizmet vermiştir.⁵⁹ Dolayısıyla devletin iç faktörlerinin neoklasik realizmde birden fazla seçeneğe sahip devletlerin dış politika karar alımında ve devlet eylemlerini şekillendirmekte etkili olduğuna inanılmaktadır.

Özetle realist gelenek, Uluslararası İlişkiler disiplininde farklı dönemlerde etkili olmuştur. Realist ailenin ilk parçası olan klasik realizm, insan doğasına yaptığı vurgu yapması temel eleştiri konusu olmuş bu eleştiriler sisteme ve maddi kapasiteye vurgu yapan neo-realizmin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Deterministik bir anlayış benimseyen neo-realizm, devletlerin aynı sistemik baskılar karşısında neden farklı dış politikalar geliştirdiğini açıklayamamıştır. Bu bağlamda realist ailenin en yeni parçası olarak neoklasik realizm ise uluslararası sistemde devlet davranışlarını incelerken hem iç hem de dış faktörleri ele almış, lider unsurunu ön plana çıkarmış ve ara değişkenleri (stratejik kültür, algı) de analize ekleyerek bir dış politika teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sayede yeni değişkenlerin analize dahil edilmesi teorinin açıklayıcılık gücünü artırarak devletlerin dış politika davranışlarının daha iyi anlaşılmasında etkili olmuştur. Çalışmanın kuramsal dayanak noktalarından birisi olarak Neoklasik realizm yaklaşımı bağlamında, Mısır-Etiyopya ilişkileri değerlendirilecek olup bu çerçevede ilerleyen bölümlerde de iki ülke arasındaki ilişkiler açısından bir dış politika analizi yapılacaktır.

2.2. Neo-liberalizm

Çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturacak olan bir diğer teori olan neoliberalizme değinmeden önce liberal geleneğin tarihî gelişimini ele almak faydalı olacaktır. Liberal düşüncenin modern dönemdeki kökenleri İngiliz İç Savaşı (1642-1651) ve ardından liberal devletin 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkması olarak kabul edilebilir. Aydınlanma Çağı'nın realizmle birlikte iki büyük felsefi ürününden biri olarak, liberalizm, tüm modern sanayi toplumlarının şekli üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştur. Bireylerin keyfi devlet gücünden, baskı ve korkudan arındırılması gerektiğine inanan sınırlı hükümet ve bilimsel

⁵⁹ a.g.e. 217.

rasyonaliteyi savunmuştur. Temel ilkeler olarak siyasî özgürlüğü, demokrasiyi ve anayasal olarak güvence altına alınmış hakları, bireyin özgürlüğünü ve hukuk önünde eşitliği kabul etmiştir.⁶⁰ Kuramın ana ilkelerini ortaya koyan ve liberal düşüncenin “babası” kabul edilen John Locke’un (1632-1704), yanı sıra Aydınlanma felsefesinin bir bileşeni olarak liberal düşüncenin oluşumuna katkı sağlayan Jeremy Bentham (1748-1832), Immanuel Kant (1724-1804), Adam Smith (1723-1790) ve Richard Cobden (1804-1865) gibi isimler kuramın uluslararası ilişkilerin önemli bir parçası olarak şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu kapsamda Bentham, “uluslararası hukuk” ve “uluslararası mahkeme” gibi öneriler getirerek bu yapıların bütün ulusların faydasına olacağını bu sayede savaş ve çatışmaların uluslararası hukuk ve mahkeme yoluyla engellenebileceğini ileri sürmüştür. Öte yandan, Immanuel Kant içeride yaşanan toplumsal uyumun uluslararası sistem içerisinde dışarıda da oluşturulması gerektiğini, ilk kez ve kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. Kant’a göre toplumlar kendi içlerinde barışı ve uyumu sağlayabiliyorlarsa uluslararası toplum çerçevesinde belli koşullar altında barışı sağlamalarının mümkün olduğunu savunmuştur. Liberalizm, ulusal seviyedeki düzenlemelerin uluslararası alanda da yapılması halinde oluşacak yeni düzenin devletlerin dış politikasının şekillenmesinde etkili olabileceğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla ‘içeriden-dışarı’ya yapılan bu vurgu, diğer bir deyişle iç politikanın dış politikayı etkileyebileceği düşüncesi yirminci yüzyıldan itibaren çok etkili olmuştur.⁶¹

Liberal teori, diğer realist kuramlardan uluslararası sistemle ilgili ortaya koyduğu iki varsayımla ayrılmaktadır: (1) Devletler, devlet tercihlerini şekillendiren sosyal grupları temsil etmektedir ve (2) devlet tercihleri arasındaki karşılıklı bağımlılık, devlet politikasını etkilemektedir. Liberaller için devlet, yerel sosyal koalisyonlar tarafından sürekli olarak yakalama ve yeniden ele geçirme, inşa etme ve yeniden yapılandırma işlemlerine tabi olan temsili bir kurumdur. Liberal teorinin ikinci temel varsayımı, devlet tercihleri arasındaki karşılıklı bağımlılığın devlet davranışını etkilediğidir. Tercihleri sabit olarak ele almak yerine, realistler gibi liberaller de tercihlerdeki çeşitliliği ve dünya siyasetindeki önemini açıklamaya çalışmaktadır. Kesin dağılım ve “payların” niteliği, devlet politikası ve davranışındaki farklılıkları açıklamaktadır.⁶²

⁶⁰ Burchill, S. Linklater, A. Devetak, R. Donnelly, J. Paterson, M. Smit, R. C. True, J. (2009). a.g.e. 55.

⁶¹ K. Yanık, L. (2015). “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (46), 36.

⁶² Moravcsik, A. (2001). *Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Assessment*. Cambridge (Mass.: Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, 88.

Klasik realist teorinin aksine insan doğasına iyimser bir yaklaşıma sahip olan liberaller için barış normal bir durum teşkil etmektedir. Doğa kanunları halklar arasında uyum ve işbirliğini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla savaş hem doğal değil hem de irrasyonel bir durumdur. Liberalizm, savaş ve çatışmayı, vücuttaki kansere benzetirken, “*savaş hastalığının*”, demokrasi ve serbest ticaret ilaçlarıyla başarılı bir şekilde tedavi edilebileceğini savunmuşlardır. Ayrıca demokratik süreçler ve kurumların yönetici elitlerin gücünü kıracağı dolayısıyla şiddet eğilimlerini azaltacağı belirtilmiştir.⁶³ Buradan hareketle liberal kuramcılar gerek bireylerin gerekse ulusların ortak hedef ve çıkarlara sahip olması ve dolayısıyla işbirliği yapması nedeniyle uluslararası toplumun inşa edildiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda uluslararası toplumda uluslararası normlar, kurallar ve rejimler aracılığıyla işbirliğinin tesis edileceğini vurgulamışlardır.

Bireyi merkeze alan bir teori olan Liberalizm, devleti bireyin güvenliğini ve özgürlüğünü sağlayan temel aktör olarak görmektedir. Liberalizm, analiz birimi olarak devletin yanı sıra hükümet dışı örgütler, uluslararası STK’lar, çok uluslu şirketler ve bireyler gibi devlet dışı aktörleri de incelemektedir. Bununla birlikte, realizmin güç politikalarına odaklanan yaklaşımı yerine liberalizm, işbirliği odaklı bir yaklaşım benimsemektedir. Realizmin ‘nisbi kazanç’ temelli varsayımını reddeden liberalizm, uluslararası ilişkileri ‘sıfır toplamlı oyun’ olarak görmemektedir. Bu çerçevede liberal kuram, ‘mutlak kazanç’ varsayımını altında uluslararası sistemde aktörlerin işbirliği yapmaları halinde kazançlı çıkacaklarını ileri sürmektedir. Liberalizme göre savaş, çatışma veya rekabet uluslararası sistemdeki anarşik yapıdan ve devletlerin iyi niyetli olmamasından değil yanlış algılamalardan kaynaklandığını ileri sürmekte dolayısıyla güvensizliğe sebep olan faktörler ortadan kaldırıldığında işbirliğinin mümkün olduğunu savunmaktadır.⁶⁴

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla birlikte Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla, uluslararası ilişkilere hâkim olan güç mücadelesi ve rekabet ortamı nedeniyle realizmin artan popülerliği liberal düşüncenin uluslararası ilişkileri anlama ve yorumlamada ütopyik kaldığı tezini güçlendirmiştir. Ancak, ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerin 1960’lardan itibaren yumuşama döneme girmesi, ABD’nin Vietnam hezimetini nedeniyle amaca ulaşmak konusunda askeri güç unsurunun tek araç olmaması gerektiği, 1973 petrol krizinin Batı dünyasında şok etkisine sebep olması ve karar alma süreçlerinde ekonominin de ön plana

⁶³ Burchill, S. Linklater, A. Devetak, R. Donnelly, J. Paterson, M. Smit, R. C. True, J. (2009). a.g.e. 59.

⁶⁴ Dunne, T. Kurki, M. Smith, S. (2016). a.g.e. 119.

çıkması uluslararası ilişkilerin yapısında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, 1970'lerden itibaren 'karşılıklı bağımlılık' unsuru literatürde görünür hale gelmiştir. Dönemin konjonktürü içinde realizmin çatışma ve rekabet halinin uluslararası ilişkileri tanımlamakta yetersiz kalması nedeniyle hem realist teorinin rekabet unsurunu hem de liberal teorinin uluslararası ilişkilerde barış ve işbirliğinin sağlanabileceği düşüncesini benimseyen aynı zamanda ekonomik parametreleri karar alma süreçlerinin önemli bir unsuru kabul eden neo-liberal teori geliştirilmiştir. Neo-liberal teori, çatışma ve işbirliğinin bir arada bulunabileceğini ve uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın olduğunu savunan bir teori olarak ön plana çıkmıştır.

Neoliberalizmin ilk etkilerden biri, 1960'larda ve 1970'lerin başlarında çoğulculuğa yapılan güçlü vurgu olmuştur. Çoğulculuk, devletlerin analitik olarak üniter, rasyonel aktörler olarak ele alınabileceği konusundaki realist varsayımlara meydan okumuştur. Bu nedenle, çeşitli devlet dışı aktörlerin iç ve dış ilişkiler arasındaki engelleri yıkmakta olduğu belirtilmiştir. Zaman içerisinde etkisini artıran neoliberalizmin ilkelerine Robert Keohane ve Joseph Nye'nin *Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı* (1977) ile Robert Keohane'nin *After Hegemony* (1984) eserlerinde kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir.⁶⁵ Neoliberalizmi, liberalizmden ayıran en önemli farkı sistemde hegemon olan bir devletten ziyade uluslararası rejimler açısından oluşan bir uluslararası yapıyı ön plana çıkarması oluşturmaktadır. Bu bağlamda siyasal otoritenin alanını daraltan, hareket kabiliyetini azaltan kurallar ve davranış kalıpları bütünü olarak tanımlanan uluslararası rejimler, temel '*siyasî otoritenin uluslararasılaşması*' olarak nitelendirilmektedir.⁶⁶

Neoliberalizm, refah, modernleşme, siyasal ve ekonomik işbirliği gibi konulara vurgu yapmakta güç ve çatışma temelli uluslararası güvenlik konularının ikinci planda olması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁷ Neoliberal kuram, öncülü diğer teorilerde olduğu gibi devleti uluslararası sistemde en önemli aktör olarak görmekle birlikte bilgi toplumu, karşılıklı bağımlılık, uluslararası kurumsallaşma gibi faktörlerin etkisinin artmasıyla birlikte artık devletlerin dış politikalarının güvenlik eksenli olamayacağını dolayısıyla neoklasik realizmde de olduğu gibi karar alma süreçlerinin çok çeşitli süreçlerden geçerek oluştuğunu

⁶⁵ Dunne, T. Kurki, M. Smith, S. (2016). a.g.e. 116.

⁶⁶ Bozdağlıoğlu, Y, Özen, Ç. (2004). "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (4), 77.

⁶⁷ Arı, T. (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. İstanbul: Marmara Kitap Merkezi. 356.

vurgulamaktadır. Bu bağlamda neoliberal teorinin devletlerin dış politika karar alma süreçlerine devlet dışı aktörleri de eklemesi, bu kuramın uluslararası sistemin yapılandırılması hususunda uluslararası kurum ve kuruluşların etkisine verdiği önemi göstermektedir. Neoliberal teori, karar alma süreçlerine çoğulculuk getirerek uluslararası sisteminde katılımcı bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır.

Neoliberallerin incelediği bir diğer konuya, realist geleneğinde sıklıkla vurguladığı uluslararası anarşi varsayımıdır. Uluslararası sistemde her ne kadar olağan gözükmese de savaş ve çatışmanın uluslararası ilişkilerin temel özelliklerinden birisi olduğu ve anarşi durumunun devam ettiği konusunda realist görüşler neoliberal kuramda da kabul edilmektedir. Ayrıca, anarşi realistlerinde savunduğu gibi ortak bir hükümetin olmadığı varsayımı kabul edilmekle birlikte devletleri işbirliğine sürükleyecek bir yapının yokluğu olarak algılanmaktadır. Ancak neoliberal teori, anarşiye yüklediği anlam yönünden diğer realist teorilerden ayrılmaktadır. Örneğin, neoliberal kuram neo-realistlerin iddia ettiği gibi anarşik yapının işbirliğine ulaşmada büyük bir sorun teşkil ettiği savını reddetmektedir. Anarşi yaklaşımını Locku bir paradigma çerçevesinde yorumlayan neoliberaller sadece niyetlerin belirsiz olduğu bir ortamda ‘hile’ tehdidinin işbirliğini sağlamada engel oluşturabileceğini ileri sürmektedir. Joseph S. Nye’in da ortaya koyduğu gibi günümüzde gücün kaynakları içinde askeri güç, nüfus ve coğrafyaya yapılan atıfta bir gerileme yaşanırken ekonomik konular başta olmak üzere eğitim, sağlık ve teknolojiye daha çok önem atfedilmektedir. Dolayısıyla, karşılıklı bağımlılığın arttığı bir düzende artık gücü maksimize etmek için devletler bağımsız hareket etme ve karar verme konularında serbest hareket etmemektedir.⁶⁸ Bu bağlamda anarşi ortamında bile devletler işbirliği yapabilmektedir. Ancak bunun yanı sıra, neoliberal kuram kapsamında, kurumların anarşik ortam içinde işbirliğini kolaylaştırıcı bir unsur olduğu kabul edilmektedir. Keohane & Martin’e göre kurumların bilgi sağlayabileceği, işlem maliyetlerini azaltabileceği, mütakabiliyet anlayışını geliştireceği ve koordinasyonun sağlanmasında etkinlik kurabileceği savunulmaktadır.⁶⁹ Kurumların bu vasıflara sahip olması neoliberal kuramda anarşik bir ortamda işbirliğinin mümkün olabileceğini göstermektedir.

⁶⁸ Bozdağlıoğlu, Y. Özen, Ç. (2004). a.g.m. 63-66.

⁶⁹ Keohane, R. O., & Martin, L. L. (1995). “The Promise of Institutional Theory”. *International Security*, 20 (1), 42.

Neoliberalizmde çatışma ve savaş durumu devletlerarası güç dağılımı veya sistemik düzeyde devlet kapasitelerinin farklılığı yerine birim düzeyindeki değişkenler üzerinden açıklanmaktadır. Bu bağlamda çatışma veya savaş durumunun analizinde devlet içindeki yapının ve grupların etkisi de araştırma kapsamında yer almaktadır. Dolayısıyla devleti üniter ve rasyonel bir aktör olarak görmeyen neoliberal kuram, otoritenin merkezi bir rol oynamadığını ve dış politika başta olmak üzere karar alma sürecinin adem-i merkezi bir hüviyette olduğunu kabul etmektedir.⁷⁰ Bunun yanı sıra, neoliberal kuramda, sistem ve aktör ilişkisi konusunda devlet davranışlarının sistemin yapısından ziyade ulusal çıkarlara göre şekillendiği belirtilmektedir. Neoliberal yaklaşımda çıkar unsuru üzerinde sıklıkla durulurken, devlet davranışlarının arka planındaki temel unsurlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda devletin davranışları ve tercihleri ulusal çıkar parametreleri ekseninde şekillenmektedir. Neoklasik realizmde de olduğu gibi sistem içinde devletlerin dış politikaları başta olmak üzere eylemlerini etkileyen içsel veya birimsel nedenlere vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla içsel ve dışsal etmenlerin birlikte ele alındığı bir analiz modeli ortaya konmaktadır. Örneğin, ülkenin rejim yapısı, demokratik olup olmaması gibi faktörlerin yanı sıra bürokratik yapı, çıkar gruplarının etkinliği gibi içsel faktörler küreselleşme gibi dışsal faktörler devletlerin dış politika davranışlarını etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.⁷¹

Neo-liberallerin vurgu yaptığı bir diğer konu ise gücün sıfır toplamı olmadığı karşılıklı bağımlılığın artmasının işbirliği sonucunu doğurmasıdır. Bu işbirliği süreci ile güç kavramı arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde devletler arasındaki güç asimetrisi bir etki aracı haline gelmekte ve gücün bir faktörü pozisyonuna yükselmektedir. Bu bağlamda, neoliberal kuram sistem içindeki 'karşılıklı bağımlılık' varsayımına vurgu yapmış ekonomik bir yapı içinde herkesin kazandığını dolayısıyla bunun zorlama ile değil gönüllük esasıyla yapıldığını bu nedenle her devletin bir şekilde bu durumdan kazanç sağlayabileceğini öne sürmüştür. Dolayısıyla neo-liberaller kimin ne kazandığından çok devletin kendisinin ne kazandığına bakması gerektiğini yani mutlak kazançlara odaklanmanın önemine dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda devletlerin, kazandığı sürece işbirliği yapmaya devam etmesi gerektiğini karşılıklı bağımlılığın olduğu bir ortamda

⁷⁰ Keohane, R. Nye, J. (1998), "Power and Interdependence in the Information Age", *Foreign Affairs*, 77 (5), 81-94.

⁷¹ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, Metin Aksoy (çev. ed.), 5. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 154.

devletler birbirine bağımlı olması nedeniyle bir devletin işbirliğine yanaşmamasının tarafların zararına neden olacağını vurgulamışlardır.⁷²

Neoliberal kuram, güvenlik meselesinde ise işbirliğinin derinleştirilmesi ve ortak güvenlik anlayışının geliştirilmesini savunmaktadır. Bu konuda üzerinde en çok durulan konu ise ‘silahsızlanma’ olmaktadır. Askeri harcamalar ile ekonomik gelişimin ters orantılı olduğunu savunan neoliberallere göre, askeri harcamaların artması ekonomik kalkınmaya sekte vurmasının yanı sıra diğer devletlerin tehdit algısının yükselmesine neden olacak dolayısıyla güvenlik konusu uluslararası ilişkilerin merkezine yerleşecektir.⁷³ Bu bağlamda, çok taraflı diplomasiinin etkinleştirilmesinin önemi ortaya çıkarken, uluslararası hukukun aktif bir şekilde kullanılması başta olmak üzere uluslararası örgütlerin sürece dâhil olması neoliberal kuramın ön planda tuttuğu konuların başında gelmektedir. Güç elde etme anlayışına farklı bir noktadan yaklaşan neoliberal kuram, ekonomik gücün artmasıyla askeri gücünde artacağını vurgulamakta dolayısıyla ekonomik gücü kullanarak diğer devletler üzerinde etkinlik kurabileceğini savunmaktadır. Bu çerçevede ekonomik güç odaklı kurgulanan sistemik gücün uluslararası alanda hegemonik bir düzenin kurulmasında etkili olacağı ileri sürülmektedir. Uyum ve işbirliğinin önemine sıklıkla atıf yapan neoliberallere göre, güç elde etmek ve güvenliği sağlamak işbirliğine sadece gerekçe olarak görülmektedir.

Neoliberal kuramın bir tamamlayıcısı olarak kabul edilen ve literatürde de sıklıkla atıf yapılan bir kavram olması açısından karşılıklı bağımlılık yaklaşımı çok taraflılık ilişkisini belirtmesi ve çalışmanın özüne vurgu yapması açısından bölgesel işbirliğinin tasarlanması noktasında önem taşımaktadır. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık, uluslararası politikada devletler veya farklı aktörler arasında yaşanan karşılıklı etkileşim sonrası oluşan koşulları ifade etmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin olduğu bir ortamda devletlerden birisinin (a) ötekine (b) gereksinimi daima daha fazladır ve bu durum diğer devlet (b) için önemli bir pazarlık gücüne sahip olduğuna işaret etmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi kapsamında çıkar tanımlamasına sahip devletler her iki taraf içinde makul bir maliyete katlanmakta bu çerçevede devletlerarası ilişki sağlıklı bir zeminde yürütülmektedir.⁷⁴ Bir başka deyişle, sistemdeki iki aktör arasındaki karşılıklı etkileşim taraflara hem maliyet hem de çıkar temelli bir fayda getirmektedir. Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde değerlendirilen fayda unsuru ele

⁷² Bozdağlıoğlu, Y. Özen, Ç. (2004). a.g.m. 63-66.

⁷³ Moravcsik, A. (2001). a.g.e. 88.

⁷⁴ Gürkaynak, M. Yalçın, S. (2009). “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6 (23), 75.

alındığında, bu yaklaşımın uygulamaları bağlamında etkileşimde bulunan aktörlerin nisbi kazanç veya mutlak kazanç parametreleri içinde hareket edip etmediği incelenmektedir. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık, daima aktörlerin çıkarlarının dengelendiği bir durumu ortaya çıkarmazken, faydanın ve kazancın paylaşımı hususunda yaşanabilecek gerilimler asimetrik bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi geliştirebilecektir.⁷⁵

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımı, uluslararası alanda iletişim kanallarının çok olması, uluslararası sistemde hiyerarşik bir yapının bulunmaması ve devletlerarasında askeri güce verilen önemin azalması noktasında üç bileşenden oluşmaktadır. 1970’lerden itibaren çok uluslu şirketler, STK’lar ve hükümet dışı örgütler gibi pek çok yapının etkinlik kazanmasıyla devletler ve toplumlar arasında iletişim kurulan kanallar artış göstermiştir. İletişim kanallarının artmasıyla birlikte aktörlerin aldıkları kararlar devletlerin gerek iç politika gerekse dış politika kararlarını etkilemekte bu sayede birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Karşılıklı bağımlılığın bir diğer özelliği ise, uluslararası sistemde hiyerarşinin olmaması, iç ve dış politika ayrımının belirsizleşmesiyle birlikte karşılıklı bağımlılık anlayışının gelişmesidir. AB entegrasyon süreci, 1973-74 petrol kriziyle birlikte uluslararası finansal sistemin çökmesi, SSCB’nin Afganistan’da askeri üstünlüğüne rağmen hüsrana uğramaması gibi birçok uluslararası meseleden de görüleceği üzere devletlerin dış politika yelpazesinin güvenlik konularının çok ötesine genişlediği görülmüştür. Karşılıklı Bağımlılığın son özelliği, uluslararası politikada askeri güce verilen önemin azaldığı bu nedenle birtakım sistemik dönüşümlerin yaşandığı ön kabulüdür.⁷⁶ Bu bağlamda, son zamanlarda sosyal hareketlerin yükselişi, uluslararası örgütlerin etkinliğinin artması ve devletlerarası sorunlarda uluslararası hukuka daha fazla başvurulması gibi birçok etkenin devletlerin her zaman olduğundan daha fazla birbirine karşılıklı bağımlı kıldığına vurgu yapılmıştır.⁷⁷

Neoliberal kuramın üzerinde durduğu bir diğer teorik dayanak noktası ise ‘yumuşak güç’ (*soft power*) kavramıdır. Yumuşak güç kavramı bilhassa uluslararası alanda işbirliğinin geliştirilmesi konusunda ön plana çıkmaktadır. 1990 yılında Nye’in “*Liderliğe Mecbur: Amerikan Gücünün Değişen Doğası*” (Bound to Lead–The Changing Nature of American Power) isimli çalışmasıyla uluslararası ilişkiler literatürüne girmiş bir kavram olan yumuşak güç, bir ülkenin sosyal bütünlük ve kültürü vasıtasıyla başarıyla yansıttığı güç olarak

⁷⁵ Tüysüzoğlu, G. (2012). “Çatışma ve İşbirliği Dikotomisi Bağlamında Balkanlar’ın Siyasal Görünümü”. *Avrasya Etüdüleri*, 42 (2), 92-94.

⁷⁶ Gürkaynak, M. Yalçın, S. (2009). a.g.m. 79.

⁷⁷ Keohane, R. Nye, J. (1998), a.g.m. 83-85.

tanımlanabilir.⁷⁸ Devletler başta olmak üzere hükümet dışı örgütler, STK'lar ve çok uluslu şirketler gibi pek çok aktör tarafından ikna ve cezbetme araçları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Kullanılan bu araçlar yoluyla yumuşak güç adeta iknaya dayalı bir manipülasyon gerçekleştirmekte dolayısıyla devletlerin veya aktörlerin davranışları etkilenmektedir. Dolayısıyla uluslararası sistem içinde karmaşık ilişkiler ağının bulunması nedeniyle yumuşak güç unsurunu kendi lehine en iyi şekilde kullanan bir ülke kazançlı çıkacaktır. Bu bağlamda ulusal menfaatlerini sistem içinde iyi gizleyen bir ülke yumuşak güç araçlarını kullanarak kolayca ve oldukça düşük bir maliyetle gerçekleştirebilecektir.

Nye, yumuşak gücün üç bileşenden oluştuğunu belirtmiştir. Bu bileşenlerden birincisini kültür kavramı oluşturmaktadır. Yumuşak güç kavramı çerçevesinde '*kültür*' kavramı bilhassa popüler kültür bağlamında ele alınmakta geniş kitlelerin etki alanına dahil edilmesinde önem taşımaktadır. İkinci bileşeni '*politik değerler*' oluşturmakta bu çerçevede demokrasi, insan hakları gibi pek çok siyasî nitelik taşıyan araç cazibe unsuru olmaktadır. Üçüncü bileşen ise '*dış politika*'dır. Uluslararası imaja oldukça önem veren devletler için ulusal çıkarların yanı sıra küresel meselelerle de ilgilenmek önem arz etmektedir.⁷⁹ Bu üç bileşenin hepsinin veya herhangi birisinin hedef tarafından cezbedici bulunması veya meşru kabul edilmesi yumuşak güç politikasının başarı olmasında etkili olmaktadır. Yumuşak güç stratejisinin başarılı olması konusunda ise bu politikanın devlet tekelinde olmaması dolayısıyla sivil toplum kuruluşları, vakıflar, dernekler, üniversiteler, dini kurumlar gibi birçok yerel aktöründe sürece katkı sunması gerekmektedir. Bu bağlamda yumuşak gücün informal kaynakları kendi güçlerini üretmesi noktasında önem taşımaktadır.

Özetle neoliberal kuram, Uluslararası İlişkiler disiplinde 1960'lardan itibaren etkili olmaya başlamıştır. Teori, refah, modernleşme, siyasal ve ekonomik işbirliği gibi konulara vurgu yapmakta ve bilgi toplumu, karşılıklı bağımlılık, uluslararası kurumsallaşma gibi faktörlerin etkisinin artmasıyla devletlerin dış politika yapımında yekpare bir yapının olmadığını savunmaktadır. Bu bağlamda neoliberal teori, devletlerin dış politika karar alma süreçlerine devlet dışı aktörleri de eklemiştir. Anarşik bir ortamda da işbirliği yapılabileceğini savunan kuram kurumların anarşik ortamdaki işbirliğini kolaylaştırıcı yönüne dikkat çekmiştir. Ayrıca devleti üniter ve rasyonel bir aktör olarak görmeyen neoliberal kuram, otoritenin merkezi bir rol oynamadığını ve dış politika başta olmak üzere

⁷⁸ Yapıcı, U. (2015). "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (47), 7.

⁷⁹ Nye, J. S. (1990). *Soft Power*. *Foreign Policy*, 80 (1), 11.

karar alma sürecinin adem-i merkezi bir yapıda olduğunu savunmuştur. Sistem ve aktör ilişki konusunda ise devlet eylemlerinin ve tercihlerinin sistemin yapısından ziyade ulusal çıkarlara göre şekillendiğini belirtmiştir. Devlet davranışlarını etkileyen önemli bir bileşen olarak çıkar kavramı üzerinde durulurken, ulusal çıkarın devlet eylem ve tercihlerinin arka planındaki temel yaklaşımlardan birisi olduğu vurgulanmıştır. Karşılıklı bağımlılığa yapılan vurguyla birlikte gücün sıfır toplamı olmadığı dolayısıyla mutlak kazançların önem taşıdığı böylelikle işbirliğinin ortaya çıktığı savunulmuştur. Vurgu yapılan bir diğer konu ise yumuşak güç unsurlarının kullanılmasıyla devletlerin ve uluslararası sistemde aktörlerin davranışlarının etkilenebileceğinin vurgulanmasıdır. Bu çerçevede, ikna ve cezbetmeye yönelik birçok araç kullanılmakta ve devletlerin politikaları şekillendirilmektedir.

Çalışmanın kuramsal dayanak noktalarından birisi olarak Neoliberal teori bağlamında, mevcut çalışmada Mısır-Etiyopya ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ilerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere iki ülke arasındaki ilişkiler uzun tarihî rekabet içinde Mısır hegemonyası altında ve asimetrik güç ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. Mısır egemenliği altında yapılan ve kıyıdaş ülkeleri kapsam dışı bırakan anlaşmalar yoluyla şekillen nehir havzasının hidropolitik mimarisi son yıllarda ortaya çıkan birtakım gelişmeler ışığında değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Etiyopya'nın başını çektiği yukarı kıyıdaş ülkelerin artan gücü Mısır başta olmak üzere aşağı kıyıdaş ülkeleri zorlamaya başlamış bu çerçevede Mısır'ın uzun süredir devam eden tek taraflı girişimlerinin yerini nehir havzası çapında etkili işbirliği girişimleri almıştır. Bu bağlamda daha önce bahsedildiği üzere neoliberal kuramın varsayımlarından hareketle iki ülke arasında işbirliği olasılığı ve bunun bölgesel yansımaları ele alınacaktır.

3. ULUSLARARASI HUKUKTA SINIR AŞAN SULAR İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE DÜZENLEMELER

3.1. Uluslararası Su Sisteminde Temel Kavramlar

Çalışmanın esasını ilgilendirmesi nedeniyle ‘*kavramlar*’ konusuna açıklık getirmek gerekmektedir. Kavramların önemi, ilgili devletlerin hak ve yükümlülüklerin tespitinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda kavramlar, sınıraşan suların paylaşılmasında ve yararlanılmasında ortaya konan ilkelerin ve kuralların kapsamını göstermede önem taşımaktadır. Söz konusu kavramlar, sınıraşan sulara yönelik yapılan örf ve âdet kuralları, antlaşmalar, uluslararası hukukî metinler ve doktrinler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Aşağıda bu kavramlardan sıklıkla kullanılanları ele alınacaktır.

3.1.1. Ortak Sular

Ortak sular kavramı, uluslararası su hukukundaki en eski kavramlardan birisi olarak öne çıkmıştır. Bu çerçevede bazı anlaşma veya belgelerde yer almıştır. Örneğin 1699 yılında yapılan Karlofça Antlaşması’nda ve ardılı birçok uluslararası hukukî metinde birçok devletin paylaştığı akarsular için ‘*Ortak Sular*’ kavramı kullanılmıştır. Keza XIX. yüzyılda da 1816 tarihli Hollanda-Prusya Sınır Anlaşması ve 1864 tarihli İspanya ve Portekiz arasındaki sınır anlaşması ortak sular teriminin Avrupa kıtasındaki örneklerini teşkil etmektedir.⁸⁰ Aynı zamanda Uluslararası Hukuk Enstitüsü’nün 1911 tarihli Madrid Bildirisi de bir akarsuya ortak kıyası olan devletlerin, doğal su yolunu üzerindeki özerkliği anlayışını engelleyen, fizikî olarak karşılıklı bağımlılığında söz etmiştir.

Temel olarak fizikî bir durumu ifade eden kavram, zamanla bağlamından saptırılarak devletlerin ortak mülkiyeti şeklinde algılanmaya başlanmıştır. XX. yüzyıldan itibaren ortak mülkiyet algısının oluşmaması için yapılan uluslararası anlaşmalarda birden fazla ülkeden geçen akarsuların bu ülkelerin ortak yönetiminde olmadıkları anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla ulusal ve uluslararası akarsu ayrımı zaman içinde ortak sular teriminin yerini almıştır.⁸¹ Ortak sular teriminin kullanıldığı uluslararası metinler

⁸⁰ Sar, C. (1970). *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı*. Ankara: Sevinç Matbaası. 47-48.

⁸¹ Aktaş, A. M. (2006). *Sınıraşan Sular: Hukukî Rejim, Dicle-Fırat ve Türkiye’nin Diğer Sınırasan Suları*. İstanbul: Beta. 18.

incelendiğinde genellikle ulaşım, sınır ve ticaret gibi konularda yapılan anlaşmalarda yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle günümüz hukukî metinlerinde de yer alan bu kavramın devletlerin ortak egemenliği yansıtmışından ziyade iki ülke arasındaki dostça ilişkileri vurgulamak için yapıldığı daha büyük olasılık olarak görülecektir.

3.1.2. Uluslararası Akarsu-Drenaj Havzası

Uluslararası akarsu, terimini değerlendirmeden önce ulusal akarsu kavramını incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda “ulusal akarsu”, çıktığı kaynaktan itibaren ulaştığı bir başka akarsuya kadar, bir devletin kendi ülke sınırları içinde kalan akarsuları olarak tanımlanmaktadır. Akarsuyun elverişli olup olmaması önem taşımamakla birlikte akarsuyun bütün mecrasının ülke toprakları içerisinde kalması gerekmektedir.⁸² Bu bağlamda ulusal akarsular üzerinde devletin yetkisi, ülkesel egemenlik boyutuyla değerlendirilmekte ve ulusal hukukun konusu olmaktadır.

Uluslararası akarsu kavramı ise Fransız hukukçu Engelhardt tarafından 1879 tarihinde uluslararası hukuk literatüründe yerini almıştır. Coğrafi ölçütler ve ulaşım elverişlilik yönüyle değerlendirilen terim, ilk kez bir uluslararası hukukî belge olarak 1815 tarihli Viyana Kongresi'nin 108. maddesinde ve 1919 tarihli Versay Anlaşmasının 331. maddesinde yer almıştır.⁸³ Bununla birlikte uluslararası akarsu ile ilgili farklı tanımlamalar bulunmaktadır. İlk olarak, “iki veya daha fazla devletin ülkesinde bulunan, sınır oluşturan ve bu devletler arasında paylaşılan suları belirtmektedir”. Bir diğer tanımı ise, “iki veya daha fazla devletin topraklarından geçerek denizlere ulaşan veya bu devletlerarasında doğal sınır oluşturan akarsulardır”.⁸⁴ Buradan hareketle, uluslararası akarsuyun tanımının yapılmasıyla birlikte suların öncelikle ulaşım olmak üzere, balıkçılık, sanayi ve tarım gibi birçok alanda kullanılması açısından bir muğlaklık önemli ölçüde giderilmiştir.

Bir diğer önemli kavram ise ‘drenaj havzası’dır. 1966 yılında Uluslararası Hukuk Derneği (ILA) tarafından kabul edilen Helsinki Nehir İlkeleri çerçevesinde Uluslararası Drenaj Havzası suları terimi kullanılmıştır. Bu bağlamda drenaj havzası, “iki veya daha fazla

⁸² Pazarcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara. 276.

⁸³ Tiryaki, O. (2003). *Sınraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu: 21 inci Yüzyılın Gündemi: Su*, Cem Ofset Matbaacılık. 4.

⁸⁴ Akça, Ç. (2014). *Sınraşan Sularla İlgili Uluslararası Hukuki Metinlerin Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara. 14.

devleti kapsayan genel sınırlar içerisinde akarak yüzey ve yeraltı sularını içeren bir coğrafi alan” olarak tanımlanmıştır. Bir başka deyişle drenaj havzası terimi, ana nehir ile onu besleyen kollarını bir bütün olarak ele alırken hem yüzey hem de yeraltı sularını kapsamaktadır. Bu terim ile havza, hidrolojik olarak bölünmez bir bütün oluşturmakta ve ana akarsuya kıyıdaş olmayan bir devlet de yeraltı suyu katkısı yapmasından ötürü drenaj havzası içinde kabul edilmektedir. Günümüzdeki uygulamalar göz önüne alındığında uluslararası akarsu havzası yerine uluslararası olarak adlandırılan akarsuların dikkate alındığı söylenebilir. Devletler için buradaki temel kriter coğrafi kıstas olmakta ve iki veya daha fazla devletin ülkesinden geçtiği veya ayırdığı için uluslararası akarsu terimi ön plana çıkmaktadır.⁸⁵

3.1.3. Uluslararası Su Yolu

1997 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme'nin 2. maddesi, su yolunu (watercourse) “*fizikî ilişkileri vasıtasıyla bölünmez bir bütün teşkil eden ve bir varış yerine doğru akan yeraltı ve yer üstü sular sistemi*” olarak tanımlarken, aynı maddenin (b) fıkrası uluslararası su yolunu, “*farklı devletlerin ülkesi içinde akan su yolu*” biçiminde tanımlamıştır.⁸⁶ Bu tanımla su yolunun, su yolu devletlerinin hak ve yükümlülüklerini açık bir şekilde ortaya koyduğu ve suyun etkili yönetim ve planlamasında önemli rol oynadığı hususunda yazarlar arasında da bir mutabakat oluşmuştur. Sözleşmede kuralların uygulanması bakımından akarsular, göller, yeraltı suları, kanallar gibi ayrımlara gidilmemiştir. Buradan hareketle, su yollarını oluşturan bu unsurların birlikte değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Buradaki ölçüt ise birbiriyle ilişkili ve bağlantılı olan suların faydalanılması sonucu diğerinin etkilenmesi olmaktadır. Aşağı kıyıdaş ülkeler tarafından da sıklıkla ‘*uluslararasılaşma*’ şeklinde değerlendirilen bu kavram, su yolu üzerindeki düzenlemelerin ortak egemenliği temel alacak şekilde yapılması gerektiği ileri sürülmektedir.⁸⁷

⁸⁵ Sar, C. (1970). a.g.e. 78.

⁸⁶ Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses: Adopted New York 21 May 1997. (2015). London: Stationery Office.

⁸⁷ Pazarcı, H. (1989). a.g.e. 224.

3.1.4. Sınır Oluşturan-Sınıraşan Sular

Akça'ya göre “iki ülke arasındaki siyasî sınırların tamamını veya bir kısmını oluşturan nehirler sınır oluşturan nehirler olarak tanımlanmaktadır”. Sınır oluşturan suların sınır ötesinde etkileri bakımından doğrudan etkileri bulunmaktadır.⁸⁸ 1997 tarihli BM Sözleşmesi, sınır oluşturan ve sınıraşan sular arasında bir ayırım yapmaması nedeniyle birçok eleştiriye maruz kalmıştır. İki kavram arasında temel fark suların kullanımı hususunda ön plana çıkmaktadır. Sınır oluşturanlarda, suyu ayırıp bağımsız olarak kullanmak imkânsız olduğu için kıyıdaş ülkeler arasında işbirliği yapılması zorunludur. Sınıraşan sular da ise, diğer kıyıdaş ülkelerle ortak hareket etme gerekliliği bulunmadığından kendi ülkesindeki sular üzerinde egemenlik hakları uyarınca sulardan yararlanmaktadır.⁸⁹ Kimi yazarlara göre söz konusu iki kavram arasında ayırım yapmanın yerinde olmayacağı ancak sadece uyumsuzluklar bakımından bu ayırma gidilebileceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda sınır oluşturan sularda endüstriyel ve tarımsal amaçlar gibi teknik nedenlerle anlaşmak zorunda kalacaklardır.⁹⁰ Örneğin barajlar, nehrin her iki kıyısına dayalı olarak kurulmakta iki ülke sularının kullanımını etkilemektedir.

Sınıraşan sular kavramı ise zaman içinde devletlerin dış politikasını şekillendiren önemli bir unsur haline gelmiştir. 1992 tarihli Helsinki Sözleşmesi I. maddesine göre, sınıraşan sular (transboundary waters) iki veya daha fazla sayıda devlet arasında sınırlarda bulunan, sınır kat eden veya sınır oluşturan yeraltı ve yüzey suları şeklinde tanımlanmıştır. Bununla birlikte sınıraşan sular kavramı ulaşım kriterini kapsam dışında tutarken, ulaşım kriterinin diğer kullanımları etkilememesi veya diğer kullanımlardan dolayı ulaşım kıstasının etkilenmemesi esas teşkil etmektedir.⁹¹ Sınıraşan sular konusunda temel tartışmalar genellikle kıyı devletlerinin egemenlik ve tasarruf sağlama amaçları üzerinden şekillenmektedir. Sınıraşan suların kullanımı kastedildiğinde ulaşım haricinde içme suyu başta olmak üzere tarımsal sulama, enerji vs. birçok kullanım şekli ortaya çıkmaktadır. Sınıraşan su tanımlaması özellikle akarsuyun doğduğu, akarsuyun kaynaklarına sahip olan yukarı kıyıdaş ülkeler tarafından tercih edilmektedir. Buna karşılık, aşağı kıyıdaş ülkeler sular için uluslararası su ifadesini kullanmaktadırlar. Sınıraşan sular kavramı, fizikî ve teknik olarak sınıraşan ve sınır oluşturan akarsuları kapsamaktadır. Sınıraşan sular, kaynağından

⁸⁸ Akça, Ç. (2014). a.g.e. 24.

⁸⁹ Pazarcı, H. (1989). a.g.e. 45-46.

⁹⁰ Sar, C. (1970). a.g.e. 97-98.

⁹¹ Pazarcı, H. (1989). a.g.e. 252-254.

itibaren iki veya daha fazla devletin ülkesinden geçtiğinden her devlet kendi egemenliğindeki uluslararası nitelikteki akarsuyun kolundan istifade edebilecektir. Ancak söz konusu faydalanma hakkının boyutu ve sınırları hususları sıklıkla anlaşmazlık konusu olmaktadır. Anlaşmazlık konusunda ise, en önemli sorun kullanımlar arası önceliğin ne olması gerektiğidir. Kurak bölgelerde sulama ön plana çıkarken, sulak bölgelerde enerji üretimi yapmak öncelik arz etmektedir. Bu bağlamda havza çapında başarılı bir rejim tesis etmek için kullanım önceliğini saptamak gerekmektedir.

Kullanım önceliğini tesis edebilmek konusunda ilk olarak Madrid Bildirisi'nde ulaşım hiçbir şekilde ihlal edilemeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca Helsinki Kurallarının 6. maddesinde de evsel kullanımların zorunlu olması durumunda, bunun diğer kullanımlara göre üstünlük taşıyacağı ifade edilmiştir. 1997 tarihli BM Sözleşmesi'nde ise aksine bir sözleşme veya örf ve âdet kuralının bulunmaması halinde sınıraşan suların herhangi bir kullanımının diğer kullanımlar üzerinde bir üstünlüğünün olmadığı belirtilmiştir. Söz konusu kullanımların önceliği hususundaki yaşanabilecek anlaşmazlıkların Sözleşmenin 5. ve 7. maddelerine göre çözümleneceği ilgili 10. maddede vurgulanmıştır.⁹² Bu bağlamda herhangi bir kullanımı diğer kullanımlardan üstün tutmak havza çapında başarılı bir statü temelli işbirliğini ve sınıraşan suların çok amaçlı kullanımını engelleyecektir. Her bir uluslararası su yolunun farklı niteliği ve ihtiyacı göz önünde bulundurularak hakça ve makul prensiplere dayalı olarak anlaşmalar yoluyla herhangi bir kullanıma öncelik vermek daha doğru olacaktır.

3.2. Uluslararası Sınıraşan Sulardan Yararlanma Konusunda Doktrinler ve Temel İlkeler

3.2.1. Uluslararası Su Hukukuna İlişkin Doktrinler

Ortak havza devletlerinin uluslararası sınıraşan sulardan ortak yararlanma haklarına ilişkin olarak, genellikle birbiriyle uyumsuz dört temel teoriyi de içerecek şekilde kategorize edilmektedir. Bunlar, “*mutlak bölgesel egemenlik*”, “*mutlak bölge bütünlüğü*”, “*sınırlı bölge egemenliği*” ve “*hakça ve makul paylaşım*” ilkelerini içermektedir.

⁹² Aktaş, A. M. (2006). a.g.t. 76.

3.2.1.1. Mutlak ülkesel egemenlik doktrini

Bu doktrin, sınıraşan sular üzerinde bulunan devletlerin mutlak egemenliğini ileri sürmektedir. “*Mutlak ülkesel egemenliğin*” ilk prensibi, bir ortak havza devletinin, aşağı havza veya bitişik devletlerin haklarına bakılmaksızın, topraklarındaki suları serbestçe kullanabilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda söz konusu sular üzerindeki tasarruf hakkı tek bir ülkede bulunmakta ve bu hakkın diğer kıyıdaşlarla paylaşması ve işbirliği yapılması egemenlik anlayışından taviz olarak algılanmaktadır. Bu doktrin, yukarı kıyıdaş ülkelerin faydalanma hakkına üstünlük tanırken, aşağı kıyıdaş ülkelerin faydalanma hakkının azami oranda kısıtlanması neticesini ortaya çıkarmaktadır.⁹³

Bu yaklaşım, 1895 yılında ilkeyi açıkça ifade eden ABD Başsavcısı'ndan sonra adlandırılan ‘*Harmon Doktrini*’ ile yakından ilişkilidir. Doktrin ilk olarak ortaya çıkışına bakıldığında 1894–1895 yılları arasında yaşanan Rio Grande nehrinin kullanımına ilişkin ABD ile Meksika arasındaki krizde ileri sürülmüştür. ABD'nin Colorado Eyaleti'nde doğan Rio Grande Nehri, Meksika Körfezi'ne dökülene kadar ABD ve Meksika arasında yaklaşık 1500 km sınır oluşturmaktadır. ABD'deki sulama amaçlı kullanım nehrin akışında sapmalara ve Meksikalı çiftçilerin kullandıkları su miktarında düşüşe neden olmuş dolayısıyla ABD ve Meksika anlaşmazlığı ortaya çıkmıştır. Bu durumun Meksika'yı olumsuz etkilemesi üzerine protesto notası çekilmiştir.⁹⁴ Konuya ilişkin olarak Judson Harmon tarafından savunulan görüşe uygun bir şekilde verilen cevabi nota da ABD, ülkesi içinde bulunan sulardan faydalanma fırsatından kendi vatandaşlarını mahrum etmeyeceğini aksi bir durumun kendi ülkesi üzerindeki egemenliğine tezat teşkil edeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Meksika Hükümeti'nin devam eden itirazlarına karşı ABD Hükümeti ikinci cevabi notasında önceki iddialarını savunmuş ve uluslararası hukukta böyle bir sorumluluğun (zarar vermeme) bulunmadığını ancak ABD Hükümeti'nin mevcut sorunu yüksek hakkaniyet ilkelerine ve iyi komşuluk ilişkilerine göre çözme kararında olduğunu vurgulamıştır. Buradan hareketle 1906 yılında ABD ve Meksika arasında tarımsal sulama amaçları kapsamında adil dağıtıma ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Bu tarihten sonra ortaya çıkan uluslararası hukukî uyuşmazlıklarda ABD terk etmeye başlamıştır. Örneğin,

⁹³ Ekmen, S. Fırat, M. (2017). “Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü”. *Ankara Barosu Dergisi*, 75 (2), 188.

⁹⁴ Sar, C. (1970). a.g.e. 105-106.

Kanada ile Columbia Nehri uyuşmazlığında aşağı kıyıdaş konumda olmasından ötürü faydalanma hakkının sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur.⁹⁵

Bununla birlikte, gerçek bir devlet uygulaması incelendiğinde, diplomatik görüşmelerde mutlak bölgesel egemenlik ilkesine dayandığını iddia eden bu devletlerin bile buna göre hareket etmediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Hindistan, İndus sularının kullanımıyla ilgili olarak ‘*tam özgür*’ olduğunu ortaya koymuş, ancak daha sonra bu suların eşit şekilde paylaşılmasını sağlayan 1960 İndus Suları Antlaşması’nı imzalamıştır.⁹⁶ Ayrıca, Etiyopya’da ilk başlarda Mısır ve Sudan’ın ‘*tarihî haklar*’ tezine yönelik kullandığı bu doktrin zamanla ilgisini kaybetmiş ve NBI ile başlayan ve CFA ile devam eden müzakereler neticesinde bu ilkeyi ileri sürmekten vazgeçmiştir. Her halükârda, son zamanlarda yapılan hiçbir yetkili çalışmanın bu yaklaşımı desteklemediği sonucuna varmak mümkündür.

3.2.1.2. Doğal durumun bütünlüğü doktrini

Doğal durumun bütünlüğü doktrini, coğrafi ve fizikî özellikleri nedeniyle sınıraşan nitelikteki sular üzerinde kıyıdaş ülkeler tarafından herhangi bir değişiklik yapılamayacağını ortaya koymaktadır.⁹⁷ Bilhassa doğal durumun bütünlüğü doktrini, yukarı havzadaki bir devletin aşağı havzadaki doğal su akışını etkileyecek bir faaliyette bulunamayacağını temin etmektedir.⁹⁸ Buradan hareketle ülkesindeki topraklardan geçen sular üzerindeki kullanım hakkı aşağı kıyıdaş ülkenin rızası doğrultusunda oluşmakta bu nedenle, aşağı havza ülkesi, öncelik ne olursa olsun yukarı havza ülkesinden sürekli ve kesintisiz su akışını talep etme hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca aşağı kıyıdaş ülkeler muhtemel bir su sıkıntısı ihtimaline de tedbir almış olmaktadır. Harmon doktrininde olduğu gibi, bu teori devlet uygulamalarında, içtihatlarda veya yorumcuların yazılarında sınırlı bir desteğe sahip olmuştur.⁹⁹ Bu doktrin ilk kez İngiliz Sudan’ının 1924-1929 tarihleri arasında Nil Nehri üzerinde yapmak istediği geniş kapsamlı tarımsal sulama projelerine Mısır’ın mevcut kullanımlarının zarar görebileceği endişesiyle itiraz etmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.

⁹⁵ Toklu, V. (1999). *Su sorunu, Uluslararası Hukuk ve Türkiye*. Ankara: Turhan Kitabevi. 20-21.

⁹⁶ Earle, A. Jagerskog, A. and Ojendal, J. (Eds). (2010). *Transboundary Water Management. Principles and Practice*. London, Washington DC: Earthscan, 61.

⁹⁷ Sar, C. (1970). a.g.e. 277.

⁹⁸ Thorson, J. E. (2009). “Sharing Himalayan Glacial Meltwater: The Role of Territorial Sovereignty”. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 19 (487), 494.

⁹⁹ Rahaman, M.M. (2009). “Principles of International Water Law: Creating Effective Transboundary Water Resources Management”. *International Journal of Sustainable Society*, 1 (3), 209.

Doğal durumun bütünlüğü doktrinine yakın olarak Mısır, mevcut ve potansiyel kullanımlarına zarar verilmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Anlaşmazlığın çözümü için kurulan Nil Komisyonu Mısır'ın tezlerini kabul etmemiş, nehir sularının Mısır'a yılın belli dönemlerinde verilmesine hükmetmiş ve uyuşmazlık Mısır'ın kararı kabul etmesi ve yapılan anlaşma ile sona ermiştir.¹⁰⁰ İlgili doktrin, doğal durumun bütünlüğü hakkının, aşağı havza devletlerine, üst nehir kıyısındaki devletlerin faaliyetleri üzerinde veto gücü sağladığını ileri sürmektedir.¹⁰¹ Bununla birlikte, söz konusu doktrin uluslararası hukukta genel bir kabul görmemiştir. Doğal durumun bütünlüğü doktrini, geleneksel kurallardan daha çok aşağı havza devletleri tarafından bir müzakere aracı olarak kullanılmaktadır.

3.2.1.3. Sınırlı bölgesel egemenlik ve bütünlük doktrini

'*Sınırlı bölge egemenliği ve bütünlüğü*', her bir havza devletinin, diğer havza devletlerinin hak ve menfaatlerinin ele alınması koşuluyla, kendi sınırları içinde paylaşılan nehirlerin sularını kullanmakta serbest olduğu iddiasına dayanan bir teoridir. Devletler, ortak nehirlerin kullanımında karşılıklı hak ve görevlere sahiptir.¹⁰² Teori ilk kez Oder Nehri davasında Uluslararası Adalet Divanı tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte Lanoux Gölü davasında "*bir Devletin kendi ülkesi içinde bulunan uluslararası nitelikteki bir nehirde elektrik üretimiyle ilgili tesisler kurabileceği ancak diğer Devletin zararına kullanamayacağı*"¹⁰³ ifadesinin mahkemenin nihai kararında belirtilmesi de doktrinin etkinliğini göstermiştir. Ayrıca söz konusu teori, 1992 tarihli Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu ile teyit edilmiştir. "*Devletlerin, Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukukun ilkeleri uyarınca, kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kendi kaynaklarını kullanma haklarına ve diğer devletlerin veya doğal sınırlarının ötesindeki alanlarda faaliyet gösterme hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır*".¹⁰⁴ Bu teorinin avantajı hem yukarı havza hem de aşağı havzadaki ülkelerin haklarını eş zamanlı olarak tanıyarak, yukarı havzadaki ülke tarafından tüm ilgili taraflarca adil kullanım çerçevesinde makul

¹⁰⁰ Ekmen, S. Fırat, M. (2017). a.g.m. 189.

¹⁰¹ Thorson, J. E. (2009). a.g.m. 496.

¹⁰² Finger, M. Tamiotti, L. Allouche, J. (2006). *The Multi-governance of Water: Four Case Studies*. Albany: State University of New York Press, 30.

¹⁰³ Dalar, M. (2004). *Uluslararası Hukuk Açısından Uluslararası Nehirler ve Fırat-Dicle Nehirlerinin Hukuksal Statüsü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa. 27.

¹⁰⁴ Clarke, R. C. (2017, October). *What does International Law Say about Water Allocation?*, Geneva: Paper Presented at Water Allocation Workshop, 8.

kullanım hakkını güvence altına almasıdır. Hakça ve makul kullanım prensipleri ve önemli zarar vermeme yükümlülüğü, sınırlı bölgesel egemenlik teorisinin bir parçasıdır. “*Başkasına zarar vermediğin sürece bir mülkü istediğin şekilde kullan*” yaklaşımı doğrultusundaki teamül ilkedden hareketle gelişen söz konusu doktrin, sınıraşan sular üzerindeki devletlerin egemenlik anlaşmazlıklarına karşı dengeleyici bir sistem getirmeye çalışmıştır.

3.2.1.4. Hakça ve makul kullanım doktrini

Bu doktrin, sınırlı ülke egemenliği görüşü üzerinde şekillenirken kıyıdaş ülkelerin sınıraşan sular üzerinde adaletli ve makul bir kullanım hakkı olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle uluslararası hukukta en önde gelen doktrinlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Amerikalı hukukçu Lipper tarafından tanımlanan söz konusu doktrin ilgili yazar tarafından, “*farklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları bulunan devletler nedeniyle akarsuya kıyıdaşların, suyu her ülkeye azami fayda ve asgari zarar getirecek şekilde paylaştırılması*” şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁵ İlgili doktrin ilk kez ABD ve Kanada arasındaki Kolumbiya Nehri uyuşmazlığında ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda ABD, aşağı kıyıdaş olması hasebiyle bu doktrini savunmuştur.

Doktrin, sınıraşan sular konusunda, kıyıdaş devletlerin eşit haklarının olduğunu ancak bu eşitliğin her devletin aynı niteliğe haiz haklara sahip olması konusunda geçerli olacağını savunmaktadır. Diğer bir deyişle, her kıyıdaş devlet sudan ihtiyaçları ölçüsünde faydalanacaktır. Bu doktrin beş unsuru içermektedir.¹⁰⁶

- Suyolunun kullanımında hakların eşitliği mevcuttur.
- Hakların eşitliği, suyun eşit taksimi manasına gelmez.
- Hakça ve makul faydalanma faydacı bir kavramı ifade etmektedir.
- Kavram, suyun faydalanma amacıyla kullanımına ilişkindir.
- Kullanıcıların günlük ihtiyacı karşılanmamışken, gelecek için su tutmak hakça faydalanmaya aykırıdır.

Uluslararası Hukuk Derneği, Ağustos 1966'da Helsinki'de düzenlenen 52. Konferansta Uluslararası Nehir Sularının Kullanımına İlişkin Helsinki Kurallarını kabul

¹⁰⁵ Toklu, V. (1999). 29-30.

¹⁰⁶ Ekmen, S. Fırat, M. (2017). a.g.m. 191.

etmiştir. Bu kapsamda 4. madde de uluslararası drenaj havzasının su kaynaklarının “*her havza devleti kendi toprakları dahilinde, uluslararası bir drenaj sularının faydalı kullanımlarında makul ve hakça bir pay alma hakkına sahip olduğunu*” belirterek, hakça ve makul bir şekilde kullanma ilkesini benimsemiştir. 5. madde de ise, uluslararası bir drenaj havzasında su kaynaklarının hakça ve makul dağılımını belirlemede göz önünde bulundurulması gereken ilgili faktörler tanımlanmıştır¹⁰⁷:

- Havzanın coğrafyası, her havza devletinin ülkesindeki drenaj alanının kapsamı,
- Havzanın hidrolojisi, suyun her havza durumuna katkısı,
- Havzayı etkileyen iklim,
- Özellikle mevcut kullanım da dahil olmak üzere, havza sularının geçmiş kullanımı,
- Her bir havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,
- Her bir havzanın sularına bağlı nüfus,
- Her bir havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için alternatif araçların karşılaştırmalı maliyetleri,
- Diğer kaynakların mevcudiyeti,
- Havza sularının kullanımında gereksiz atıkların önlenmesi,
- Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak bir veya daha çok havza devletine tazminat verme imkanları,
- Bir havza devletinin ihtiyaçlarının, bir diğer havza devletinde ciddi zarara neden olmadan yerine getirme derecesi.

Dernek bu maddelerden hiçbirinin diğerine üstünlüğünün olmadığını ve her özel durumda bir bütün olarak ayrı ayrı ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmalarının sonucu olan 1997 tarihli Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanılması Sözleşmesi'nin 5. maddesi, ulaşım dışı amaçlara ilişkin hakça ve makul kullanıma vurgu yapmıştır.¹⁰⁸ Hakça ve makul kullanım ilkesine yer veren diğer uluslararası hukukî metinler ise; Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 1961 Salzburg Kararı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın Ortak Doğal Kaynaklara İlişkin 1978 İlkeleri ve 1997 BM Sözleşmesi olarak

¹⁰⁷ Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers. (1967). *Place of publication not identified*. London: International Law Association. 1-9.

¹⁰⁸ Caponera, D. A. Nanni, M. (2007). *Principles of Water Law and Administration: National and International*. London, UK: Taylor & Francis, 217.

da bilinen Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanılması Sözleşmesi, ILA tarafından kabul edilen 2004 Berlin Su Kaynakları Kanunu örnek gösterilebilir.¹⁰⁹ Yukarı kıyıdaş ülkeler kadar aşağı kıyıdaş ülkelerinde hakkını savunan bu doktrin zamanla birçok uluslararası sözleşmenin de atfı yaptığı ve ülkeler tarafından en çok benimsenen bir doktrin haline gelmiştir.

3.2.2. Uluslararası Su Hukukunun İlkeleri

1946 Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38(1) maddesi genel olarak uluslararası hukukun kaynaklarının bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. Madde 38(1.b), mahkemenin uluslararası gelenekleri, yasa olarak kabul edilen genel uygulama kanıtı olarak uygulamasını gerektirmektedir. Madde 38(1.c), mahkemenin uygar uluslar tarafından tanınan genel hukuk ilkelerini uygulamasını gerektirmektedir. Bu bölüm, küresel olarak kabul edilen ve modern uluslararası sözleşmelere ve anlaşmalara dâhil edilen sınır ötesi su kaynakları yönetimine uygulanabilir uluslararası hukukun bazı önemli ve genel ilkelerini özetlemektedir.¹¹⁰

3.2.2.1. Hakça ve makul kullanım ilkesi

Bu kullanım odaklı ilke, sınırlı bölgesel egemenlik teorisinin bir alt kümesidir. Her bir havza devletine, kendi bölgesinde fayda sağlayan kullanımlar için su kaynaklarının hakça ve makul bir pay alma hakkını vermektedir. (1966 tarihli Helsinki Kurallarının 4. maddesi ve 1997 BM Su Yolları Sözleşmesinin 5. maddesi) Hakça ve makul kullanım, ortak egemenlik, hakların eşitliği temeline dayanmakta ve mutlaka suların eşit paylaşılacağı anlamına gelmemektedir. Havzanın coğrafyası, havzanın hidrolojisi, suya bağlı nüfus, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar, mevcut su kullanımı, gelecekteki potansiyel ihtiyaçlar, doğal ve ekolojik faktörler diğer kaynakların niteliği ve kullanılabilirliği dikkate alınması gereken ölçütler olarak kabul görmüştür (Helsinki Kurallarının 5. maddesi, BM Su Yolları Sözleşmesinin 6. maddesi ve Berlin Kurallarının 13. maddesi).¹¹¹ Aynı zamanda ilke, her bir kıyıdaş devletin ihtiyaçlarını ve kullanımlarını karşılayan bir çıkar dengesi gerektirmektedir. UAD'nin

¹⁰⁹ Earle, A. Jagerskog, A. and Öjendal, J. (Eds). (2010). a.g.e. 66.

¹¹⁰ Rahaman, M.M. (2009). a.g.m. 210.

¹¹¹ Lazerwitz, J. D. (1993). "The Flow of International Water Law: The International Law Commission's Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses". *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1 (1), 259-261.

Gabcikovo-Naymaros Projesi ile ilgili 1997 tarihli kararı da bu ilkeyi doğrulamıştır.¹¹² İlgili karar, hakça ve makul kullanım doktrininin ve önemli derecede zarar vermeme yükümlülüğünün uluslararası uygulanabilirliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu durum, uluslararası bir suyolunun kısmen adil kullanım sınırları, kısmen çevresel yükümlülüklerin geliştirilmesi ve kısmen de sürdürülebilir kalkınmanın dikkate alınmasıyla sınırlandırıldığını göstermektedir. 1977 yılında Macaristan ve Çekoslovakya arasında yapılan anlaşma ile Tuna nehrinin iki ülke arasında sınır oluşturan bölümü üzerinde, hidroelektrik üretimini, çevreyi ve seyrüseferleri, sel ve buz kontrolünü iyileştirmeye yönelik üç farklı baraj ve ek tesisler yapılması kararı alınmıştır. Projenin uygulanmaya başlanmasından bir süre sonra çevresel gerekçeler öne sürülerek proje Macaristan tarafından ilk etapta askıya alınmış ardından durdurulmuş ve nihayetinde 1992 yılında tek taraflı bildirimle 1977 tarihli anlaşmanın iptal edildiği bildirilmiştir. Projenin Çekoslovakya tarafında ise Gabcikovo barajı tamamlanmış ve bir diğer aşama olan Varyant C bölümü bitirilip faaliyete geçirilmeye başlanmıştır. Her iki tarafta ekolojik boyutu ön plana çıkararak yaptıkları eylemlerin hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Çatışma potansiyelinin arttığı bir ortamda anlaşmazlık Uluslararası Adalet Divanı (UAD) önüne götürülmüştür. UAD davayı dört yıl boyunca müzakere etmiş ve 1997 yılında hem Macaristan hem de Çekoslovakya'nın uluslararası çapta yanlış eylemlerde bulduklarına ve her iki tarafın tazminat ödeme yükümlülüğü altında olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, Varyant C'yi uygulayarak, Çekoslovakya'nın, Macaristan'ın Tuna nehri suyunun hakça ve makul paylaşımına ilişkin temel hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Bu karara göre “Çekoslovakya, ortak bir kaynağın kontrolünü tek taraflı olarak üstlenerek ve böylece Macaristan'ı, Tuna'nın doğal kaynaklarından hakça ve makul bir pay alma hakkından mahrum bırakarak bu suların çeşitlendirilmesini önleyerek nehir kenarı bölgesinin ekolojisi üzerinde devam eden olumsuz etkileri nedeniyle uluslararası hukukun gerektirdiği orantılığa saygı göstermemiştir”.¹¹³ UAD'nin bu kararı uluslararası çevre hukuku ve hakça ve makul kullanım ilkelerine atıf yaparak bu ilkelerin önemini kabul etmesi açısından önem arz etmektedir.

¹¹² Stoa R. (2014). *International Water Law Principles and Frameworks: Perspectives from the Nile River Basin*. In: Melesse A. Abteu W. Setegn S. (eds) Nile River Basin. Springer, Cham, 585.

¹¹³ Rahaman, M.M. (2009). a.g.m. 219-220.

3.2.2.2. Önemli zararlara sebep olmama yükümlülüğü ilkesi

Devletin sınırlı egemenliği teorisi kapsamında ortaya çıkan bu ilke, “*kendi malını komşuna zarar vermeyecek şekilde kullan*” biçimindeki teamül hale gelmiş bu kurala dayanmaktadır. Söz konusu ilke, uygulama noktasında hem su miktarı hem de çevresel açıdan önem teşkil etmektedir.¹¹⁴ Bu ilkeye göre, uluslararası bir drenaj havzasındaki hiçbir devletin kendi bölgesinde, diğer havza devletlerine, insan sağlığına ve güvenliğe zarar vermek de dâhil olmak üzere su kullanımını çevreye önemli zararlar verecek şekilde kullanmasına izin vermemektedir. Belirli bir kullanımın meşruiyetini ve mülkiyetini belirlemede yasağın gerçek amacını anlamak çok önemlidir. Buna göre, yükümlülüğün tek nedeni “*fili zarar*” değildir. Dolayısıyla, yasak olan şey, “*bir devletin kendi payını aştığı veya başka bir devleti, su yolunun kullanımları ve faydaları üzerindeki kendi payından mahrum bırakmasıdır*”.¹¹⁵ Çevresel açıdan değerlendirildiğinde söz konusu ilke, yukarı kıyıdaş ülkenin akış yönünden dolayı suları kirletme olanağının bulunması nedeniyle aşağı kıyıdaş ülkeye bir koruma sağlamaktadır.

Önemli zararın nasıl tespit edileceği konusunda uluslararası hukukî nitelikteki belgelerde açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bu konuda çözüm yolu olarak devletler arasında anlaşma veya görüşme yapılması yolu ön plana çıkmaktadır. Bu konuda Uluslararası Hukuk Komisyonunun 1988 tarihli raporunda birtakım kriterler tanımlanmıştır. Bu bağlamda, olumsuz etkilenen devletin ülkesinde ekolojik, kamu sağlığı, endüstriyel ve tarımsal açıdan objektif ve somut delillerin ortaya çıkması ve zararın boyutunun tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için de tarafların işbirliği yapması zorunludur.¹¹⁶ Bu konuda 1997 tarihli BM Sözleşmesi'nin 8. maddesinde devletlerin iyi niyet, egemen eşitlik ve karşılıklı çıkar temelinde işbirliği yapacakları ve bunu da ortak mekanizmalar ve komisyonlar kurarak gerçekleştirecekleri ifade edilmiştir.

Bu ilke, modern uluslararası su sözleşmelerde, anlaşmalarında ve anlaşmalarında yer almaktadır. Artık uluslararası hukukun bir parçası olarak görülmektedir. Bu ilke, 1966 Helsinki Kurallarında (madde 5, 10, 11, 29[2]), 1997 BM Su Yolları Sözleşmesi (madde 7, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 20, 21.2, 22, 26.2, 27, 28.1, 28.3), 2004 Berlin Kurallarında (madde

¹¹⁴ Dalar, M. (2004). a.g.t. 54.

¹¹⁵ Mekonnen, Z. D. (2017). “Declaration of Principles on the Grand Ethiopian Renaissance Dam: Some Issues of Concern”. *Mizan Law Review*, 11 (2), 261-262.

¹¹⁶ Dalar, M. (2004). a.g.t. 55-56.

8, 10(2), 16) yer almaktadır. Bu ilke, uluslararası su ve çevre hukuku ile geniş çapta tanınmaktadır. Ancak, “*anlamlı*” kelimesinin tanımı veya kapsamı ve ‘*zarar*’ın ‘*önemli zarar*’ olarak nasıl tanımlanacağı ile ilgili sorular hala devam etmektedir.

3.2.2.3. Bildirim, istişare ve müzakere ilkeleri

Bir uluslararası su yolundaki her nehir havzası devleti, diğer nehir havzası devletinin kullanım haklarına veya çıkarlarına ciddi zarar verebileceği durumlarda önceden bildirim, danışma ve müzakere hakkına sahiptir. Bununla birlikte, doğal olarak, çoğu yukarı havza ülkesi genellikle bu ilkeye karşı çıkmaktadır.¹¹⁷ 1997 BM Su Yolları Sözleşmesi’nin müzakere sürecinde, 11 ile 18 arasındaki maddelerde yer alan bu ilkelere yalnızca üç ülke karşı çıkmıştır: Etiyopya (Nil havzası), Ruanda (Nil havzası) ve Türkiye (Dicle – Fırat Havzası)¹¹⁸ Bu ilkeler çoğu modern uluslararası su sözleşmelerinde ve anlaşmalarında; 1966 Helsinki Kuralları (29[2],[3],[4], 30,31), 1997 BM Su Yolları Sözleşmesi (madde 3[5], 6[2], 11-19, 24[1], 26[2], 28, 30) ve 2004 Berlin Kuralları’nda (11. Bölüm, madde 57, 58, 59, 60) yer almaktadır.

Bildirim sadece yukarı kıyıdaş devletlerin uyması gereken bir yükümlülük olmayıp, aşağı kıyıdaş devletlerinde su gelişimi planlarıyla ilgili olumsuz etkilerin ortaya çıkabileceği konularda yukarı kıyıdaş ülkelere bilgi vermesi genel kabul görmektedir. Bildirim yükümlülüğü aşağı kıyıdaş devletler tarafından bir ön izin alma hakkı verdiği dolayısıyla veto gücü sağladığı yönünde bir algıya sebep olmaktadır. Oysaki, böyle bir yükümlülüğün kabulü planlanan çalışmaları daimî olarak değil inceleme süresince veya geçici olarak engelleyecektir.

3.2.2.4. İşbirliği ve bilgi alışverişi ilkeleri

Her bir nehir havzasındaki devlet için, su yoluyla ilgili mevcut ve gelecekteki planlanan kullanımların yanı sıra, veri ve bilgilerin işbirliği içinde alışverişinde bulunmak bir sorumluluktur. Bu ilkeler, 1966 Helsinki Kuralları (maddeler 29 ve 31) tarafından tavsiye edilirken, 1997 BM Su Yolları Sözleşmesinin 8. ve 9. maddeleri bunları bir zorunluluk haline getirmektedir.¹¹⁹ Bu ilkeler çoğu modern uluslararası su sözleşmelerinde ve anlaşmalarında;

¹¹⁷ Lazerwitz, J. D. (1993). a.g.e. 263-265.

¹¹⁸ Rahaman, M.M. (2009). a.g.m. 212.

¹¹⁹ Mekonnen, Z. D. (2017). a.g.e. 261.

1966 Helsinki Kuralları (madde 29[1], [2] ve 31), 1997 BM Su Yolları Sözleşmesi (madde 5[2], 8, 9, 11, 12, 24[1], 25[1], 27, 28[3], 30) ve 2004 Berlin Kuralları'nda (11. Bölüm, madde 10, 11, 56, 64) yer almaktadır. Bilgi alışverişinin yapılması hakça ve makul kullanımın ve kıyıdaş ülkeler arasında işbirliğinin gerçekleştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

3.2.2.5. Anlaşmazlıkların barışçıl çözümü

Bu ilke, uluslararası bir su yolundaki tüm devletlerin, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasını, ilgili devletlerin müzakere yoluyla anlaşmaya varmaması durumunda yasal yollara başvurması gerektiğini savunmaktadır.¹²⁰ Bununla birlikte uygulama da ve uluslararası hukukun genel prensipleri açısından hiçbir devlet, taraflar arasında halihazırda ve yürürlükte bulunan bir antlaşmadan kaynaklanmadıkça gayr-ı iradi bir şekilde herhangi bir uyuşmazlığı hukukî veya siyasî yollardan çözmeye zorunlu bırakılamayacağı esastır. 1997 BM Sözleşmesi ise tarafları tercih etmeleri halinde alternatif çözüm mekanizmalarına ve yargısal yollara yönlendiren hükümler içermektedir. Söz konusu ilke, 1966 Helsinki Kuralları (26 ve 37. maddeler arası), 1997 BM Su Yolları Sözleşmesi (madde 33) ve 2004 Berlin Kuralları'nda (madde 72–73) yer almaktadır.

3.3. Uluslararası Su Hukuku'nun Gelişiminde Önemli Anlaşmalar

3.3.1. 1966 tarihli Uluslararası Nehir Sularının Kullanılmasına Dair Helsinki Kuralları

Uluslararası Nehir Sularının Kullanımına İlişkin Helsinki Kuralları, Ağustos 1966'da Finlandiya'nın Helsinki kentindeki Uluslararası Hukuk Derneği (ILA) tarafından kabul edilen, uluslararası sınıraşan nehirlerin ve bunlara bağlı yeraltı sularının nasıl kullanılabileceğini düzenleyen uluslararası bir kılavuzdur. ILA tarafından ortaya konulmasına rağmen, kuralları uygulayan herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır. Kılavuzun resmi statü eksikliğine rağmen, uluslararası nehirleri yöneten kurallar üzerine çalışması açısından öncü bir hüviyete sahiptir. 1997 BM Sözleşmesi'ne de temel teşkil eden kılavuz, 2004'te yerini Berlin Su Kaynaklarına İlişkin Kurallara bırakmıştır. Ulusal sınırları aşan tüm drenaj havzaları için geçerli olan, kıyıdaş ülkeler arasında başka bir anlaşma

¹²⁰ Rahaman, M.M. (2009). a.g.m. 212-213.

olmadığı sürece, Helsinki Kuralları, sınır komşusu olan devletlerin geçmişte bilinen kullanımları gibi faktörleri makul bir şekilde dikkate alarak, tüm kıyıdaş devletlerin su kaynaklarında eşit bir paya sahip olduklarını savunmaktadır. Bu bağlamda Helsinki Kuralları 6 bölüm 37 maddeden müteşekkildir.¹²¹ Buradan hareketle öne çıkan bazı hususlar aşağıda yer almaktadır.

II. Bölüm kapsamında yer alan IV. madde de “*her havza devletinin, kendi toprakları dahilinde, uluslararası bir drenaj havzasının sularının faydalı kullanımında makul ve adil bir paya sahip olduğu belirtilmektedir*”. V. madde de makul ve adil payın ne olduğunu belirlerken, tüm ilgili faktörlerin birlikte düşünülmesi ve bir bütün temelinde bir sonuca varılması gerektiği ifade edilirken dikkate alınması gereken faktörler detaylıca listelenmiştir. VI. madde, kullanımlar arasında bir üstünlüğün olmadığını belirtirken, VII. madde, diğer kıyıdaş devletlerin gelecekteki kullanımlar için bir havza devletine yönelik makul kullanımın reddedilmesini yasaklamaktadır. VIII. madde ise, mevcut kullanımların giriş ve çıkış kriterleri ortaya konmaktadır. Bu kapsamda, operasyonel hale geldiği sırada halihazırda var olan makul bir kullanımla uyumlu olmayan bir kullanımın, mevcut bir kullanım olarak muamele görmesi yasaklanmıştır. Yasal olarak bağlayıcılığı bulunmamasına rağmen söz konusu kuralların uluslararası toplum üzerinde önemli etkileri olmuş dolayısıyla devletler sınıraşan su anlaşmazlıklarında mümkün olduğunca bu kurallara riayet etmeye çalışmıştır.

3.3.2. 1992 Helsinki Sözleşmesi-Sınıraşan Suların ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması Sözleşmesi

Sınıraşan Suların ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi 1992 yılında Helsinki’de kabul edilmiş ve 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) bölgesinde sınır ötesi suları paylaşan neredeyse tüm ülkeler sözleşmenin tarafıdır. Su Sözleşmesi sınıraşan su işbirliğini ve sınıraşan yüzey sularının ve yeraltı sularının ekolojik olarak sağlıklı yönetimi ve korunmasına yönelik tedbirleri güçlendirmektedir. Sözleşme, entegre su kaynakları yönetiminin, özellikle de havza yaklaşımının uygulanmasını teşvik etmektedir. Sözleşmenin uygulanması ‘*Binyıl Kalkınma Hedefleri*’ne ve su, çevre ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili diğer uluslararası

¹²¹ Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers. (1967). a.g.m. 1-9.

taahhütlere ulaşılmasına katkıda bulunmaktadır.¹²² Su Sözleşmesi, taraflardan sınıraşan etkileri önlemelerini, kontrol etmelerini ve azaltmalarını, sınıraşan suları makul ve adil bir şekilde kullanmalarını ve sürdürülebilir yönetimini sağlamalarını şart koşmaktadır. Aynı sınıraşan suları paylaşan taraflar, özel anlaşmalara katılarak ve ortak organlar kurarak işbirliği yapmak zorundadır. Bir çerçeve anlaşma olarak Sözleşme, belirli havzalar veya akiferler için ikili ve çok taraflı anlaşmaların yerini almamakta ancak, anlaşmaların yapılışını, uygulamalarını ve daha fazla gelişmeyi teşvik etmektedir. Sözleşmenin belki de getirdiği en önemli yeniliklerden birisi 2. madde de yer alan suların kirletilmesi konusu kapsamında akit taraflara yükümlülükler getiren ‘*kirleten öder ilkesi*’ olmuştur. Bu ilkenin yanı sıra tehlikeli maddelerin sulara salınımı ile ilgili olarak da “*ihtiyat ilkesi*” benimsenmiştir. Bu ilkenin temel amacı gelecek nesillerin su güvenliği sağlamaktır. Ayrıca bilgi paylaşımının önemine vurgu yapılmış ve bu çerçevede tarafların sınıraşan sulara ilişkin verileri doğru ve düzenli bir şekilde zamanında paylaşmasını kabul etmiştir. Bu sözleşme de sınıraşan sular hususunda, suyu hakça ve makul bir biçimde kullanma ilkesini benimsemiştir. Bu kapsamda taraflara suyu hakça ve makul kullanma konusunda hak ve yükümlülükler getirmiştir. Bahsi geçen ilke akit taraflar için öngörülürken hakkın kullanımı sınıraşan etki kapsamında sınırlandırılmıştır.¹²³ 2003 yılında Su Sözleşmesi UNECE bölgesi dışındaki ülkelerin katılımına izin verecek şekilde değiştirilmiştir. Değişiklik, 6 Şubat 2013 tarihinde yürürlüğe girmiş ve sözleşmeyi dünya çapında sınır ötesi su işbirliği için yasal bir çerçeveye dönüştürmüştür.

3.3.3. 1997 Tarihli “Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme”

21 Mayıs 1997 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen, 17 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşme, 37 madde ve 7 bölümden oluşmakta olup sınıraşan nehir sularıyla ilgili önemli maddeler içermektedir. 5. madde, devletlerin uluslararası su kaynaklarını kendi topraklarında hakça ve makul bir şekilde kullanmalarını ve ilgili tüm bilgilerin ve koşulların dikkate alınmasını gerektirmekte olup esasen Helsinki Kurallarına atıfta bulunmaktadır. 7. madde, diğer nehir havzası ülkelere ciddi zarar vermeme yükümlülüğünü içermektedir. Önemli zararın ortaya çıkması durumunda, bu tür

¹²² Salman, S.M. (2007). “The Helsinki Rules, the UN Watercourses Convention and the Berlin Rules: Perspectives on International Water Law”. *Water Resources Development*, 625-640.

¹²³ Ekmen, S. Fırat, M. (2017). a.g.m. 194.

zararları ortadan kaldırmak veya hafifletmek ve uygun olduğu durumlarda tazminat meselesini tartışmak gibi bir yükümlülüğü bulunmaktadır. İlgili Sözleşme, aşağı havzadaki mevcut kullanımları tercihli olarak koruduğu ve su akışındaki bazı su kullanımlarını (özellikle yeni kullanımları) kısıtlayabildiği için tartışmalı bir hüküm olan zararsızlık şartını dâhil ederek Helsinki Kuralları'nın ötesine geçmektedir. Sözleşmenin 8. maddesi kapsamında devletlere “*optimum su kullanımı ve uluslararası bir su yolunun yeterli bir şekilde korunmasını sağlamak amacıyla*” işbirliği yapma zorunluluğu bağlamında, ilgili madde, açıkça devletlerin “*ortak kuruluş, mekanizma veya komisyon kurulmasının düşünülmelerini*” önermektedir. Bu madde, ortak yönetim yaklaşımının artan bir şekilde kabul edildiğini göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.¹²⁴ 9. madde, düzenli olarak hidrolojik, meteorolojik, hidrojeolojik, ekolojik ve su kalitesi verilerinin değişimini gerektirmektedir. 12. madde, su yolu devletlerinin, olası olumsuz etkileri olan planlanmış önlemlerle ilgili diğer devletlere haber verme yükümlülüğünün olduğunu belirtmektedir. Anlaşmazlıklar, üçüncü şahıslar aracılığıyla, arabuluculuk yoluyla veya anlaşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'nın tahkimine sunmak suretiyle çözülecektir.¹²⁵ Sözleşmenin III. Bölümü (madde 11-19), madde 24(1), 26(2), 27, 28 ve 30, işbirliği, bilgi alışverişi, bildirim, istişare ve müzakere ilkelerini içermektedir. 11- 19 arasındaki maddeler, uluslararası bir su kanalında planlanan herhangi bir önlem hakkında bilgi alışverişi, bildirimler, istişareler ve müzakereler için ayrıntılı prosedürleri açıklamaktadır. Sözleşmenin 33. maddesi anlaşmazlıkların çözümü için ayrıntılı hükümler sunmaktadır. Madde 33(1), sözleşmenin yokluğunda, bütün devletlerin ihtilafları ilgili madde hükümlerine uygun olarak barışçıl yollarla halledeceğini belirtmektedir.¹²⁶ İlk kez Uluslararası Adalet Divanı ve hakemlik mahkemesi çözüm yöntemleri arasına dâhil edilmiştir. Anlaşmanın bazı maddeleri itirazla karşılanmasına rağmen en çok tepki çeken 33. madde olmuştur. Pek çok barışçıl çözüm mekanizması zikredilmesine rağmen esas çözüm yolu verilerin incelenmesi ve araştırılması olmuştur. Devletlerin ilgili maddeye getirdiği eleştiri, veri araştırma metodunun zorunlu olmasına rağmen uygulanacak metodun sonucunda bağlayıcı karar alınamaması olmuştur.¹²⁷

¹²⁴ Earle, A. Jagerskog, A. and Ojendal, J. (Eds). (2010). a.g.e. 21.

¹²⁵ Maliva, R. G. Missimer, T. M. (2012). Transboundary Water Management. In: Maliva, R. G. Missimer, T. M. (eds) *Arid Lands Water Evaluation and Management*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 958.

¹²⁶ Tanzi, A. Arcari, M. (2001). *The United Nations Convention on the Law of International Watercourses: A Framework for Sharing*. London: Kluwer Law International. 81-102.

¹²⁷ Çamyamaç, A. (2016). “1997 Tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme'nin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme”. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 20.

3.3.4. 2004 Berlin Su Kaynaklarına İlişkin Kurallar

21 Ağustos 2004 tarihinde, Uluslararası Hukuk Derneği'nin Berlin'de düzenlenen 71. Konferansında Berlin su kaynakları hakkındaki kurallar kabul edilmiştir. Helsinki Kuralları ve BM Su Yolları Sözleşmesi'nin aksine, Berlin Kuralları, yalnızca uluslararası çevre hukukunun önemli organlarının gelişmesini değil, aynı zamanda uluslararası insan hakları hukukunu ve savaş ve silahlı çatışmayla ilgili insancıl haklar hukukunu da içermektedir. Sözleşmenin 2. Bölümü (madde 4-9), suların yönetimini düzenleyen uluslararası hukukun tüm ilkelerini ele almaktadır. 5 ve 6. maddeler, su kaynaklarının birleştirici ve bütünleşik yönetimine duyulan ihtiyacı kabul etmektedir. 5. madde, devletlerin yüzey sularını, yeraltı sularını ve diğer su kaynaklarını birlikte yönetmelerini önermektedir. 6. madde, devletlerin su yönetimini diğer kaynakların yönetimiyle uygun şekilde bütünleştirmesini önermektedir. 8. madde, devletlerin çevresel zararları önlemek veya en aza indirmek için tüm uygun önlemleri almalarını gerektirmektedir.¹²⁸ 3. Bölüm (madde 10-16), uluslararası olarak paylaşılan sularla ilgilidir. 10. madde, havza devletlerinin, uluslararası drenaj havzası sularının yönetimine adil ve makul bir şekilde katılma hakkına sahip olduğunu tespit etmektedir. 11. madde, havza devletlerinin uluslararası bir drenaj havzasının sularının yönetimi için iyi niyetle işbirliği yapmalarını gerektirmektedir. 12. madde; "*havza devletleri, kendi bölgelerinde, uluslararası bir drenaj havzasının sularını, diğer havza devletlerine önemli zarar vermeme yükümlülüğü nedeniyle, adil bir şekilde yönetecektir*" hükmüne yer vermektedir. Öte yandan, Berlin Kuralları, havza devletlerini uluslararası drenaj havzasında, suyu adil ve makul bir şekilde yönetmeyi zorunlu kılmaktadır. Madde 13(2), madde 12'de belirtilen adil ve makul kullanımı belirlemede göz önünde bulundurulması gereken ilgili faktörleri listelemektedir. Madde 14(1), adaletli ve makul kullanımın belirlenmesinde, hayati öneme sahip su ihtiyacının karşılanması için su tahsisinin, diğer su kullanımlarına göre ilk tercihi alması gerektiğini açıkça belirtmektedir. 16. madde, devletlerin kendi bölgelerinde başka havza devletlerine ciddi zarar verebilecek eylemlerden kaçınmasını ve önlenmesini gerektirmektedir. 11. Bölüm, uluslararası işbirliği ve idare ile ilgilidir. 56. madde, havza devletlerinin, suların miktarı ve kalitesi ile ilgili ve mevcut bilgileri paylaşmasını ve 64. madde havza devletlerine, suların adaletli ve sürdürülebilir kullanımını ve zararın önlenmesini sağlamak için havza çapında komisyon veya ortak kurum kurmalarını önermektedir. 57., 58., 59. ve 60. maddeler, her bir havza devletinin, teklif edilen program,

¹²⁸ The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers: Annex II. (January 01, 2007). *Law of International Watercourses*, 535-542.

plan, proje veya faaliyetin haklarını veya çıkarlarını önemli ölçüde etkileyebileceği durumlarda önceden bildirim, istişare ve müzakere alma hakkına sahip olduğunu kabul etmektedir. Son olarak 14. Bölüm (72-73. maddeler), uluslararası su anlaşmazlıklarının barışçıl çözümü için tahkim ve dava için kılavuz bilgiler sağlamaktadır.¹²⁹

Yukarıda bahsedilen uluslararası hukukun suyun paylaşımı ile ilgili temel doktrin ve ilkelerin yanı sıra konuyu düzenleyip kodifiye eden uluslararası davalar ve anlaşmalardan hareketle çalışmanın bağlamını oluşturan Mısır-Etiyopya anlaşmazlığının sınıraşan sular bağlamında değerlendirilmesi uygun olacaktır. İki ülke arasında bir asrı aşkın devam eden anlaşmazlık tarihî süreçte İngiltere'nin öncülüğünde yapılan anlaşmalarla dizayn edilen havzada hegemonya, Mısır'ın bağımsızlığını kazanıp Sudan ile birlikte güç asimetrisini kendi lehlerine kullanmalarıyla yirmi birinci yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Nil Havzası Girişimi (NBI) ile birlikte gelişen işbirliği ortamının yanı sıra Arap Baharı süreci sonrası bölgenin önde gelen gücü Mısır'ın zayıflaması ve GERD inşasının başlaması neticesinde yukarı havza ülkelerinin seslerini güçlü bir şekilde çıkarmasına nihayetinde CFA'nın imzalanmasıyla bölgenin hidropolitik mimarisi değişmeye başlamıştır. Bu kapsamda havza çapında yapılan anlaşmaların ve girişimlerin uluslararası hukukî değerlendirmesini yapmak uygun olacaktır.

3.4. Uluslararası Nehirlerle İlgili Önemli Yargı Kararları ve Uluslararası Antlaşmalar

Bu bölümde sınıraşan sulara ilişkin yaşanan uyuşmazlıklar hususunda yargısal yollardan çözüme örnek mahiyetinde iki önemli dava olan Lanoux Gölü ve Oder Nehri Davalarıyla ilgili hakem mahkemesi kararlarıyla İndus Nehri ve Mekong Nehri üzerinde yapılan uluslararası antlaşmalar incelenecektir.

3.4.1. Lanoux Gölü Davası

Fransa 1950 yılında hidroelektrik enerjisi geliştirmek amacıyla Lanoux Gölü'nün akışını saptırarak Ariege Nehri'ne deşarj olmasını sağlamıştır. Bu duruma karşılık Lanoux Gölü tarafından beslenen Carol Nehri sularının azalacağını ileri sürerek bu projeye itiraz etmiştir. Fransa bu durumun telafi edilmesi için tazminat ödeme önerisinde bulunmuş ancak kabul edilmemiştir. Bunun üzerine proje de rötüşlar yapma kararı alan Fransa, Ariege

¹²⁹ Rahaman, M.M. (2009). a.g.m. 221.

Nehri'ne saptırılan su miktarı kadar suyun yeraltı tünelleri yoluyla Carol Nehri'ne taşınmasını gündeme getirmesine rağmen İspanya'nın nehrin hidrolojik yapısının olumsuz etkileneceği ve 1866 tarihli Bayonne Anlaşması'nın hükümlerine aykırılık teşkil edeceği yönündeki itirazlarıyla karşılaşmıştır. Her iki tarafta 1929 Hakemlik Anlaşması uyarınca, konunun Hakemlik Mahkemesi yoluyla çözümü hususunda 1956 yılında Compromis imzalamıştır. İspanya, söz konusu projenin gerçekleştirilmesinin ancak iki taraf arasındaki bir ön anlaşma ile mümkün olabileceğini savunmuştur. Hakemlik Mahkemesi 1957 tarihli kararıyla bu tezi reddetmiştir. Bu bağlamda mahkeme, *“bir Devletin ülkesinden geçen uluslararası akarsulardan faydalanmasının ön anlaşmaya bağlı olmasının uluslararası hukukta bir teamül veya örf ve âdet kuralı oluşturmadığını bildirmiştir”*. Mahkeme ayrıca Bayonne Anlaşması gereğince, her iki tarafın yapılan değişiklikler hakkında bilgilendirilmesi ve her iki tarafın çıkarlarının korunarak telafiye yönelik işlemlerin yürütülmesi maddelerini gerekçe göstererek Fransa'nın suların akışını değiştirmesinin aşağı kıyıdaş ülkenin sosyal yaşamını olumsuz etkilemeyecek düzeyde olduğunu dolayısıyla Bayonne Anlaşması ve uluslararası hukuk kurallarının ihlal edilmediği sonucuna varmıştır.¹³⁰ Ayrıca, mahkeme hakça ve makul paylaşım görüşünü benimsememekle birlikte bu kavramın temelini oluşturan hakkaniyete uygun değerlendirmeye tabi tutma konusunu, kıyıdaş devletlerin yükümlülükleri arasında kabul etmiştir. Bu karar kapsamında mahkeme; danışmanın iyi niyet ölçüleri içinde yerine getirilmesi ve soyut bırakılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca devletlerin hakkaniyete uygun bir kullanım için karşılıklı menfaatlerini de göz önünde bulundurmaları vurgulanmıştır.¹³¹

3.4.2. Meuse Nehri Davası

Meuse Nehri, Fransa'da doğduktan sonra Belçika ve Hollanda arasında sınır oluşturmakta ve Hollanda topraklarında denize dökülmektedir. Nehre dair, Hollanda ve Belçika arasında imzalanan 1863 tarihli Anlaşma, nehir akışının değiştirilmesine yönelik hükümler getirmiştir. 1930 yılında Belçika'nın kanal inşa etmeye başlaması sonrasında 1936 yılında UAD'a başvuran Hollanda, projenin anlaşmaya aykırı olduğunu savunmuştur. USAD 1937 yılında verdiği karar neticesinde, herhangi bir devletin kendi ülkesinde bulunan uluslararası suyun kendi kısmı üzerinde tasarrufta bulunma hakkı olduğunu ve bu hakkın saptırmanın yapıldığı yerde normal seviye ve akışın engellenmemesi koşuluyla olabileceğini

¹³⁰ Dalar, M. (2004). a.g.t. 63-64.

¹³¹ Aktaş, A. M. (2006). a.g.t. 64.

hükme bağlamıştır.¹³² Buradan hareketle, mahkemenin verdiği karardan mutlak egemenlik yaklaşımının çıkması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu bağlamda, kıyıdaş devletlerin sınıraşan suların ülke egemenlikleri çerçevesinde kendi ülkelerinde bulunan kesiminde faydalanma haklarının olduğuna dikkat çekilmiştir.

3.4.3. İndus Nehri Antlaşması

Hindistan ve Pakistan arasında 19 Eylül 1960 tarihinde imzalanan ve Dünya Bankası tarafından aracılık edilen İndus Nehri Antlaşması, her iki ülkenin İndus Nehri sularının kullanımına ilişkin hak ve yükümlülüklerini düzenlemiş ve sınırlandırmıştır. Çin'in güneybatı Tibet Özerk Bölgesi'nden yüksen İndus Nehri tartışmalı Keşmir bölgesinden geçerek ardından Umman Denizi'ne dökülmek için Pakistan'a akmaktadır. İndus Nehri sistemi çok eski zamanlardan beri sulama için kullanılmaktadır. Modern sulama mühendisliği çalışmaları 1850'lerde başlamıştır. Hindistan'daki İngiliz yönetimi döneminde büyük kanal sistemleri inşa edilmiş ve eski kanal sistemleri ve su kanalları yeniden canlandırılıp modernize edilmiştir. Bununla birlikte, 1947'de İngiliz Hindistanı bölünerek bağımsız bir Hindistan ve Batı Pakistan (daha sonra Pakistan olarak adlandırılır) ortaya çıkmıştır. 1947 tarihli kısa süreli Duraklama Anlaşmasının (standstill agreement) sona ermesinden sonra, 1 Nisan 1948'de Hindistan, Pakistan'a akan kanallardan su alıkoymaya başlamıştır. 4 Mayıs 1948 tarihli Hükümetlerarası Anlaşma, Hindistan'ın yıllık ödemeler karşılığında havzanın Pakistan bölgelerine su sağlamasına imkân tanımıştır. Bu da kalıcı bir çözüme ulaşma umuduyla daha fazla görüşme yapılacak bir geçici tedbir önlemi olarak planlanmıştır. Ancak müzakereler kısa süre sonra dururken, her iki taraf da uzlaşmaya istekli olmamıştır. 1954 yılında Dünya Bankası anlaşmazlığın çözümü için bir teklif sunmuştur. Altı yıl süren görüşmelerden sonra Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru ve Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammed Ayub Han, Eylül 1960'ta İndus Suları Antlaşması'nı imzalamıştır.¹³³

Antlaşma, batı nehirlerinin sularını (İndus, Jhelum ve Chenab) Pakistan'a ve doğu nehirlerinin sularını (Ravi, Beas ve Sutlej) Hindistan'a vermiştir. Antlaşmaya göre, doğu nehirlerinin tüm suyu Hindistan'da sınırsız kullanım için mevcut olacaktır. Hindistan, batı

¹³² Caponera, D. A. (2003). *National and International Water Law and Administration: Selected Writings*. The Hague: Kluwer Law International. 250-251.

¹³³ Encyclopaedia Britannica. (t.y.). Indus Water Treaty. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/event/Indus-Waters-Treaty/> 15 Nisan 2020'da alınmıştır.

nehirlerinden Pakistan'a sınırsız su akışına izin verecektir. Bu durum, Hindistan'ın batı nehrinin suyunu kullanamayacağı anlamına gelmezken, Hindistan'ın batı nehirlerindeki suyu "tüketim dışı" ihtiyaçlarda kullanabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla tüketim dışı, sulama, depolama ve hatta elektrik üretimi için suların kullanabileceği vurgulanmaktadır. Anlaşma, suyun %80'ini altı nehirli İndus su sisteminden Pakistan'a tahsis etmektedir. Ayrıca barajların, bağlantı kanallarının ve boru kuyularının (özellikle İndus Nehri üzerindeki Tarbela Barajı ve Jhelum Nehri üzerindeki Mangla Barajı) finansmanı ve inşasını sağlamıştır. Bunlar, daha önce Hindistan'ın münhasır kullanımına tahsis edilen nehirlerden daha önce aldığı miktarlarda Pakistan'a su sağlanmasına yardımcı olmuştur. Finansmanın büyük bir kısmı Dünya Bankası'nın üye ülkeleri tarafından sağlanmıştır. Anlaşmada, iletişim kanalını sürdürmek ve anlaşmanın uygulanmasıyla ilgili sorunları çözmeye çalışmak için her ülkeden bir komisyon üyesi ile bir Daimi İndus Komisyonu oluşturulması gerekiyordu. Ayrıca, anlaşmazlıkların çözümü için bir mekanizma sağlanmıştır.¹³⁴ İndus Nehri Antlaşması, günümüzde dünyadaki en başarılı su paylaşım anlaşmalarından biri olarak kabul edilmektedir. Hindistan ve Pakistan, 60 yıldır söz konusu antlaşma sayesinde İndus ve kollarının suyunu barışçıl bir şekilde paylaşmaktadır.

3.4.4. Ürdün Nehri Antlaşması

Ürdün nehri havzası ve suyu hem Arap-İsrail çatışmasının hem de daha Suriye iç savaşının temel meselelerinden birisini oluşturmaktadır. Ürdün Nehri 251 kilometre uzunluğunda olup mesafesinin çoğunda deniz seviyesinin altındaki yüksekliklerde akmaktadır. Nehrin suları, kuzeydeki Lübnan karşısındaki dağların içindeki ve yakınındaki yüksek yağış alanlarından kaynaklanırken, güneyde Ölü Deniz'de eksi 400 metre yükseklikte sona eren Celile Denizi ve Ürdün Nehri Vadisi'nden akmaktadır. Ürdün Nehri kıyıdaş olan Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail ve Filistin olmak üzere 5 farklı ülke tarafından paylaşılmaktadır. Ağırlıkla ilkbaharda beslenen üç ana nehir (yıllık ortalama 138 milyon m³ akışla Güney Lübnan'da yükselen Hasbani Nehri, İsrail'deki Dan Nehri, yılda ortalama 245 milyon m³ ve Golan Tepeleri'nden akan Banyas Nehri, yılda ortalama 121 milyon m³) kuzeyde Ürdün Nehri'ni oluşturmak için birleşmektedir.¹³⁵ Tatlı su için bir kaynak olarak

¹³⁴ ClearIAS. (t.y.). Indus Water Treaty: Everything You Need to Know. Erişim adresi: <https://www.clearias.com/indus-water-treaty/> 12 Nisan 2020'da alınmıştır.

¹³⁵ Swain, A. (2004). *Managing Water Conflict: Asia, Africa and The Middle East*. London, New York: Routledge. 79.

Ürdün Nehri drenaj sistemi Filistin, İsrail ve Ürdün nüfusunun çoğu ve daha az ölçüde diğer ulusal kaynaklardan su kullanabilen Lübnan ve Suriye için hayati önem taşımaktadır.

Ürdün Nehri'nin sularının kullanımı konusunda kıyıdaş ülkeler 1951 yılından itibaren ulusal projelerini geliştirmeye başlamışlardır. Arap Devletleri Hasbani ve Banyas kolları ile Yermük Nehri üzerinde ve İsrail ise, Galile Gölü üzerinde Ulusal Kanal Projesini gerçekleştireceklerini açıklamışlardır. Galile Gölü üzerindeki su gelişim projelerine Suriye'nin itiraz etmesi sonrası konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne havale etmesi sonucu İsrail geri adım atmış su alma noktasını nehrin kuzeybatı kesiminde bulunan bugünkü yerine almıştır. Yaşanan gerginlikler üzerine ABD özel temsilcisi Johnston, Ürdün Nehri sularının kullanımına ilişkin geçmiş teklifleri de göz önünde bulundurarak yeni bir öneri hazırlamış ve Johnston Planı olarak isimlendirilen çalışmayı sunmuştur. Bu çalışma kapsamında; havza bir bütün içinde değerlendirilmiş ve her bir Devlet için tahsis edilecek su miktarı belirlenmiştir. Buna göre, Lübnan'a Hasbani Nehri'nden 35 milyon m³, Suriye'ye Banyas Nehri'nden 20 milyon m³, Ürdün Nehri'nden 22 milyon m³, Yermük Nehri'nden 90 milyon m³, Ürdün'e Yermük Nehri'nden 377 milyon m³, Yukarı Ürdün Nehri'nden 100 milyon m³ ve kuyu sularından da dahil olmak üzere 720 milyon m³, İsrail'e ise, Ürdün Nehri'nden 90 milyon m³ ve Yermük Nehri'nden 25 milyon m³ su tahsisi yapılması planlanmıştır. Johnson Planı bir ölçüde kıyıdaşların isteklerini belli ölçülerde uzlaştırmasına rağmen politik nedenlerden dolayı uygulanamamıştır. 1994 yılında Orta Doğu Barış Süreci kapsamında gerçekleşen İsrail ve Ürdün Barış Anlaşması ile suya ilişkin önemli hususlara yer verilmiş olup Johnston Planı'nın ana teması anlaşmaya yansıtılmıştır. Bu tahsiste "*ihtiyaca dayalı kriter*" esas alınmıştır. İsrail, sanayi ve tarımsal açıdan bölgede en fazla ihtiyaca sahip olması nedeniyle egemenlik alanı dışından en fazla su alan Devlet konumundadır. Anlaşmanın II. Bölüm 6(3) maddesinde suyun kıt olduğu belirtilmekte ve suların da ihtiyaca göre tahsis edilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda tarafların su gelişim projelerinde işbirliği yapması gerektiği konusunda mutabık kalınmıştır. Ayrıca tarafların Yermük Nehri sularından dönüşümlü faydalanması kararlaştırılmıştır.¹³⁶

3.5. Uluslararası Hukukta Anlaşmalara Halefîyet

Havza ülkelerinin Nil üzerindeki anlaşmalar üzerindeki tezlerini dayandırdıkları uluslararası hukukun kapsamına giren '*halefîyet*' veya '*devlet ardıllığı*' konularına kısaca

¹³⁶ Dalar, M. (2004). a.g.t. 92-93.

değınmekte fayda bulunmaktadır. Dekolonizasyon süreci sonrası Afrika Devletleri'nin bağımsızlıklarını kazanmasıyla hakların ve yükümlülüklerin sömürgecilerden yeni bağımsız devletlere aktarılıp aktarılamayacağı yasal tartışmaların odak noktalarından birisi haline gelmiştir. Bir ülke toprağı üzerinde egemenliğin el değıştirmesi olarak tanımlanabilecek olan halefiyet 1978 Viyana Devletlerin Antlaşmalarına Ardıl Olma (Mısır ve Etiyopya sözleşmeye taraftır) ve 1983 Viyana Devletlerin Devlet Borçlarına, Arşivlerine ve Mallarına Ardıl Olma Sözleşmeleri kapsamında düzenlenmiştir.¹³⁷

1983 sözleşmesi henüz yürürlükte değildir. Ayrıca, 1978 Sözleşmesi'nin teamül hukukunu yansıtmadığı ve henüz teamüle dönüşmediğı doktrin ve içtihatları ağırlıklı görüş olarak ileri sürülmektedir. 1978 yılında kabul edilen Sözleşme ise tek bir halefiyet teorisini benimsemeyerek, halefiyet ve adem-i halefiyet doktrinlerini uzlaştırmaya çalışmış olup, birbirinden farklı halefiyet türleri için farklı ilkeler ortaya koymuştur. Böylece ilgili sözleşme, dekolonizasyon sonrasında ortaya çıkan yeni bağımsız olan devlet örnekleri ve diğeri halefiyet türleri arasında net bir şekilde ayırım yapmaktadır. Bu çerçevede, 16-30. maddeler arasında düzenlenen “yeni bağımsız olan devletlerin uluslararası andlaşmalarına halefiyeti” alanında ‘*tabula rasa*’ ilkesini kabul etmekte ve böylece yeni bağımsız olan devletlerin, seleflerinin taraf olduğı ikili uluslararası andlaşmalarına halef olma yükümlülüğü altında bulunmadıkları kuralını benimsemektedir.¹³⁸

Halefiyet çerçevesinde 3 teori ön plana çıkmıştır. Negatif halefiyet teorisi, ardıl devletin, önceki devletin hak ve yükümlülüklerinin hiçbirini üstlenmemesi gerektiğini savunurken ancak öncül devlet tarafından uluslararası ve sınır antlaşmaları haricinde tesis edilen tüm hak ve görevlerin süreksizliğini gerektirmektedir. Bu teori, Mısır ve Sudan pozisyonlarına karşı yasal bir savunma olarak yukarı havza ülkeleri tarafından Nil sorunu ile ilgili olarak gündeme gelmiştir. Evrensel Halefiyet teorisi ise yeni oluşturulan devletlerin seleflerinden gelen tüm hak ve görevleri devralmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu teori, sömürge sonrası dönemde Afrika Birliğı Örgütü tarafından, yalnızca Pandora'nın Kutusunun kilidini açacağına inananların endişelerine rağmen, sınırlara atıfta bulunarak uygulanmıştır. Mısır, 1929 ve 1959 anlaşmalarına ilişkin olarak bu teoriyi lehine olacak şekilde

¹³⁷ Aladağ, İ. (2008). “SSCB Sonrası Antlaşmalarına Halefiyet Sorunu”. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 130-131.

¹³⁸ Pirim, C. (2016). “1978 Devletlerin Uluslararası Andlaşmalarına Halefiyeti Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalarına Halefiyet: Teorik Bir Değerlendirme”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (2), 135-140.

savunmuştur. Son teori ise modern devlet halefiyet teorisidir. Bu yaklaşım, yukarıda sıralanan iki aşırı pozisyon arasındaki dengeyi temsil etmektedir. Var olan anlaşmaların reddedilip edilmemesi veya kalıcı olması konusunda ilgili taraflar arasındaki anlaşmanın önemini vurgulamaktadır ve sözleşme özgürlüğü ilkesine dayanmaktadır. İlke, belirli bir anlaşmaya taraf olanların çok taraflı olarak sözleşme şartlarına bağlı kalmasını ya da sadece eski anlaşmayı reddetmeyi seçebileceklerini savunmaktadır. Bu nedenle, sömürgecilik döneminde yapılan anlaşmaların sadece tüm ilgili tarafların rızası ile aktarılacağını belirtmektedir.¹³⁹

Konu objektif statü yaratan anlaşmalar veya üçüncü kişinin rızasına bağlı olmaksızın gerçekleşen anlaşmalar boyutunda değerlendirildiğinde ülke statüsüne ilişkin anlaşmalar, ulaşım yollarına ilişkin anlaşmalar, uluslararası örgütlerin hukuki kişiliğine yönelik anlaşmalar ön plana çıkmaktadır. Daha öncede bahsedildiği üzere, sınıraşan sular kavramı ‘ulaşım’ kriterini kapsam dışında tutarken, ulaşım kriterinin diğer kullanımları etkilememesi veya diğer kullanımlardan dolayı ulaşım kıstasının etkilenmemesi esas teşkil etmektedir. Sınıraşan suların kullanımı kastedildiğinde ulaşım haricinde içme suyu başta olmak üzere tarımsal sulama, enerji vs. birçok kullanım şekli ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ulaşım kriteri kapsam dışında bırakıldığı için su yollarına ilişkin anlaşmaların ardıl devlete geçmesi gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır.

1960’lardan itibaren, Tanzanya ve Etiyopya, Nil su anlaşmalarının onları bağlamadığını belirtmekte tutarlı bir politika benimsemişlerdir. Bununla birlikte, diğer nehir kenarı devletleri Tanzanya ve Etiyopya’nın tutumu ile çelişen kararsız eylemlerde bulunmuştur. Örneğin Kenya, su anlaşmalarının 12 Aralık 1965’e kadar (bağımsızlıktan iki yıl sonra) kaldırılması veya değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. 1960 yılında Tanzanya, iki su anlaşmasının geçerliliğine de itiraz etmiştir. 1961’de Tanzanya, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine, bağımsızlıktan sonraki iki yıl boyunca sözleşmelerle bağlanacaklarını ve bundan sonra sözleşmeleri feshedilmiş sayacaklarını ilan etmiştir. Daha sonra, Ruanda, Burundi, Uganda ve Kenya, iki anlaşmaya bağlı kalmayı reddettiklerini bildirmişlerdir.¹⁴⁰ Mısır ise uzun bir süre ikili anlaşmalar şartlarını uygulayarak müzakereleri etkileme kapasitesinin daha güçlü olduğunu ve en azından 1980’lere kadar yukarı havzadaki

¹³⁹ Ferede, W. and Abebe, S. (2014), a.g.m., 56-57.

¹⁴⁰ Onencan, A. M., & Van de Walle, B. V. (2018). Equitable and Reasonable Utilization: Reconstructing the Nile Basin Water Allocation Dialogue. *Water (Switzerland)*, 10(6).8.

kıyıdaşlarla müzakere etmeyi kesinlikle reddettiğini göstermiştir. 1990'ların ortasından bu yana, Mısır çok taraflı ve her şey dâhil bir işbirliği çerçeve anlaşması için müzakereleri kabul etmiştir. (Ancak kendi şartlarıyla)

3.6. Nil Nehri Suları Üzerindeki Tarihî Nitelikteki Anlaşmaların Hukukî Değerlendirmesi

a) 1891 tarihli İngiliz-İtalyan Protokolü; Bu protokol, özellikle Etiyopya olmak üzere üçüncü tarafların çıkarlarını göz önünde bulundurmadan sömürge güçleri tarafından imzalanmıştır. Böylece, belirli bir sözleşmenin imza sahibi olmayan tarafların çıkarlarını korumayı amaçlayan sözleşmelerin “*göreceli etkileri*” ilkesi ihlal edilmiştir. Anlaşmadan da görüleceği üzere amaç Nil suyunu kullanmak değil, sömürgeci bir sınır oluşturmak olmuştur. Bu bağlamda, anlaşma nehrin mülkiyet hakları üzerinde bir anlaşma olarak değerlendirilemeyecektir.

b) 1902 tarihli İngiliz-Etiyopya Anlaşması; 1902 anlaşması İngiliz Parlamentosu ve Etiyopya Kraliyet Konseyi tarafından hiçbir zaman onaylanmamıştır. Bu nedenle, 1902 Anglo-Etiyopya Antlaşması, yeniden onaylanmadığı sürece yasal olarak bağlayıcı bir belge değildir. Ayrıca Etiyopya, Amharca ve İngilizce sürümlerinin söz konusu maddeye göre farklı olduğunu iddia ederek bu anlaşmayı şiddetle reddetmektedir. Dahası, anlaşmanın geçerlilik kazanması durumunda sözleşmenin taraflarının Etiyopya, İngiltere ve Sudan olması nedeniyle Mısır'ın Etiyopya ile bir anlaşma olduğunu haklı olarak iddia etmesine izin verecek 1902 sözleşmesinde doğrudan bir söz hakkı bulunmamaktadır.

c) 1906 tarihli Üçlü Anlaşma; Bu anlaşma hem havza ülkelerini içermemekte hem de geçerli bir antlaşmanın unsurlarını taşımamaktadır. Bu anlaşmaya taraf olan devlerin yalnızca sömürgeci güçler olması nedeniyle belirli bir koloni adına sömürgeci devletler tarafından girilen anlaşmalar (anlaşmaların ardıllığı), yeni bağımsız ülke tarafından söz konusu koşullar kabul edilmediği sürece anlaşmalar geçerlilik kazanmayacaktır. Bu durumda, nehir kıyısı ülkelerinin çoğu antlaşmayı bağımsızlıklarını kazandıktan sonra reddetmiştir.

d) 1925 tarihli İngiliz-İtalyan Gizli Anlaşması; Etiyopya gizli anlaşmayı kınamış ve davayı Milletler Cemiyeti önüne çıkarmıştır.¹⁴¹ Gizli anlaşmanın varlığı, uluslararası hukukta anlaşmaların sona ermesi için temel teşkil eden hilekarlığı yansıtmaktadır. Dahası, Etiyopya bu anlaşmaya taraf olmadığı için Milletler Cemiyeti önünde anlaşmanın geçerliliğine karşı çıkmıştır.

e) 1929 tarihli İngiliz-Mısır Nil Suları Anlaşması; Anlaşma, diğer üst nehir kıyısındaki devletlerin haklarını görmezden gelmiş ve geri kalan nehir kıyısındaki devletlere göre Mısır'ı tercih ettiği için uygunsuzluğu açıkça ortaya çıkmıştır. Ayrıca, anlaşmanın Etiyopya'ya bir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü bir İngiliz kolonisi olmayan Etiyopya için anlaşmaya taraf olmaması anlaşmayla bağlı olmaması hükmünü ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Kenya, Tanzanya ve İngiliz İmparatorluğunun halef devletleri olarak Uganda kabul etmeleri durumunda anlaşmaya taraf olabileceklerdir. Ancak, bu ülkeler anlaşmaların ardıllığı ilkesine göre bu tür anlaşmaları görmezden gelmiş ve uluslararası anlaşmaya muhalif olduklarını defalarca göstermişlerdir. Ayrıca, 1929 Antlaşması, yukarı kıyıdaş ülkelerin mevcut haklarına aykırı davranmakta ve Mısır'ın güç tekeli sağlama sağlamaktadır dolayısıyla iyi niyet ilkesine aykırıdır. Bu nedenle, uluslararası hukukta böyle bir anlaşma geçersizdir.

e) 1959 Nil Suları Anlaşması; söz konusu anlaşma, havzanın diğer ülkelerin haklarını tamamen görmezden gelmiş ve yukarı havza ülkelerini dışarda bırakarak Mısır ve Sudan arasında imzalanmıştır. Etiyopya toplam Nil akımının büyük çoğunluğuna katkıda bulunsa da anlaşma dışında tutulmuştur. Bu anlaşma da diğer anlaşmalar gibi imza sahibi olmayan tarafların çıkarlarını korumayı amaçlayan sözleşmelerin “*göreceli etkileri*” ilkesi ihlal etmiştir. Ayrıca anlaşma Mısır'a tek taraflı veto hakkı tanıyarak yukarı havza ülkelerinin nehir havzasında girişim bulunabileceği projeleri engelleme yetkisi vermiştir. Netice de böyle bir hüküm hakça ve makul kullanım ilkesi ile iyi niyet ve önemli zarar vermeme ilkelerine açık bir aykırılık teşkil etmektedir. Bununla birlikte, Mısır ve Sudan, 1959 Anlaşmasının 5. maddesi uyarınca, anlaşmayı diğer havza devletleriyle müzakere halinde gözden geçirmeleri gerektiğinde birleşik bir görüş benimsemeyi kabul etmişlerdir. Ayrıca, diğer nehir kıyısındaki devletler tarafından taleplerde bulunulduğunda, suyun yeniden tahsis edilme olasılığının ortaya çıkacağı ve kendilerine verilecek olan payların anlaşma uyarınca

¹⁴¹ Ferede, W. and Abebe, S. (2014), a.g.m. 61.

iki ülkeye tahsis edilen hisselerden düşüleceği öngörülmüştür.¹⁴² Bu nedenle, Sözleşme uluslararası su kaynaklarının kullanımını düzenleyen temel ilkelere aykırıdır.¹⁴³

Nehir suyunun paylaşılmasına yönelik tarihî anlaşmalardan hareketle yukarı havzadaki devletler, Nil sularının aşağı havza tekeline itiraz etmek veya bunları müzakere masasına getirmek ve Nil ile ilgili yeni bir anlaşmaya varmak için toplu veya proaktif stratejiler geliştirememiştir. Ancak durum 1990'ların ortalarında değişmeye başlamıştır. Belki de Nil tarihinde ilk defa, tüm nehir kıyısındaki ülkeler arasında eşit bir temel üzerinde müzakerelere başlamıştır. Bu durum, yukarı havzadaki ülkeler tarafından, özellikle aşağı havzadaki nehir kıyısındaki ülkelerin çok taraflı bir anlaşma için müzakereleri bile düşünmeyecekleri önceki on yıllara kıyasla önemli bir başarı olarak kabul edilmektedir.

22 Şubat 1999'da Nil Havzası devletleri uzlaşmaya dayalı bir karar alma süreci başlatmıştır. 2009 yılında, 10 yıllık müzakerelerin ardından, uzlaşma temelli süreç dağılmıştır. CFA konsensüsüne dayalı sürecin dağılması üç nedenden kaynaklanmaktadır. İlk olarak, 14. maddenin hükümleri konusunda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu madde, tüm Nil Havzası Devletlerinin Nil suyu kaynaklarını ortak bir şekilde su güvenliğini sağlayacak ve sürdürecektir şekilde yönetmelerini gerektirmiştir. Mısır ve Sudan hükümlerden memnun olmamış ve 14. maddenin sonuna özel bir hüküm eklenmesini istemiştir. Bu özel hüküm, nehir kıyısındaki devletlerin “su güvenliğini ve diğer Nil Havzası Devletlerinin “mevcut” haklarını olumsuz yönde etkilememesi” şartını getirmiştir. Önerileri, diğer Havza Devletleri tarafından kabul edilmemiştir, ilgili öneri CFA'nın 4. maddesinde yer alan hakça ve makul ilkesine aykırı olduğu düşünülmüştür. CFA'nın 4(1) maddesi, hakça ve makul kullanımı şöyle tanımlamaktadır: “Nil Havzası Devletleri kendi bölgelerinde, Nil Nehri sisteminin ve Nil Nehri Havzasının su kaynaklarını hakça ve makul bir şekilde kullanacaktır. Özellikle, bu su kaynakları, Nil Havzası Devletleri tarafından optimal ve sürdürülebilir kullanımın elde edilmesi için kullanılmalı ve geliştirilmeli ve bunlardan faydalanılmalı, Havza Devletlerinin çıkarları göz önünde bulundurularak, bu su kaynaklarının yeterli şekilde korunması sağlanmalıdır. Her Havza Devleti, Nil Nehri sisteminin ve Nil Nehri Havzası'nın su kaynaklarının faydalı kullanımından hakça ve makul bir pay alma hakkına sahiptir”. CFA'nın 4(1) maddesi 1997 BM Uluslararası Su Yolları Sözleşmesi'nin 5.

¹⁴² Abdo, M. (2004). “The Nile Question: The Accords on the Water of the Nile and Their Implications on”. *Perceptions-Journal of International Affairs*, 9(2), 56.

¹⁴³ Cascão, A.E., & Zeitoun, M. (2010). *Power, Hegemony and Critical Hydropolitics. Transboundary Water Management: Principles and Practice*. London; Washington, DC: Earthscan, 190.

maddesinden, aşağıdakileri içeren birkaç değişiklikle kabul edilmiştir: (1) “*Su Yolu Devletleri*” ibaresinin “*Nil Havzası Ülkeleri*” ile değiştirilmesi, (2) “*Nil Nehri sistemi*” ile “*uluslararası su yolu*” ifadeleri değiştirilirken (3) “*Her Havza Devleti, Nil Nehri Havzası ve Nil Nehri Havzası'nın su kaynaklarının faydalı kullanımında hakça ve makul bir pay alma hakkına sahiptir*” cümlesi eklenmiştir.¹⁴⁴

İkincisi, Havza Devletleri, Mısır ve Sudan tarafından önerilen bildirim kavramı üzerinde anlaşamamıştır. Mısır ve Sudan, 1997 tarihli Su Yolları Sözleşmesinin benzer hükümleri doğrultusunda, güçlü bildirim prosedürlerinin uygulamaya konulmasını istemiştir. Yukarı havzadaki devletler ise, bildirim şartlarının sömürge dönemi anlaşmalarının tanınması olarak yorumlanacağından endişe duymuşlardır.¹⁴⁵ Genel olarak, Etiyopya ve yukarı havza devletlerinin geri kalanı, kendi bölgelerinde bulunan Nil Havzası'nın akışın çoğunu sağlamasından dolayı önceden bildirim ve danışma ilkesinin ihmal edilebileceği düşüncesiyle NBI ve CFA öncesi Harmon Doktrinini benimseme eğiliminde bulunmuşlardır. Ancak işbirliği sürecinin gelişmeye başlamasıyla bu düşünce terk edilmiştir. Ek olarak, yukarı havzadaki devletler önceden bildirim şartının “*değiş tokuş*” uygulamasına bağlı kalmaktadır. Bir başka deyişle, aşağı havzadaki devletlerin (Mısır ve Sudan) benzer şekilde zorunlu tutulmaması durumunda bu kurala uymak reddedilmektedir.

Değişiklik prosedürleriyle ilgili olarak, yukarı havzadaki devletler basit bir çoğunluk şartını tercih ederken Sudan ve Mısır veto gücü talep etmektedir. Bu durum, Nil ülkeleri arasında nihai bir anlaşmaya varılmasını engelleyen bir duruma işaret etmektedir. CFA'nın 1, 2., 3., 4., 5., 8., 9., 14., 23., 24., 34., 35., 36. ve 37. maddeleri yalnızca fikir birliği ile değiştirilebileceği öngörülmüştür. Bu bağlamda taraflar, diğer maddelerde veya herhangi bir protokolda yapılacak değişikliklerle ilgili olarak, konsensus ile anlaşmaya varmak için her türlü çabayı göstereceklerdir. Uzlaşma konusunda tüm çabalar tükenirse ve hiçbir anlaşmaya varılamazsa, son çare olarak değişiklik, taraf devletlerce mevcut ve toplantıda oylanacak üçte iki çoğunluk oyu ile kabul edilecektir. Ancak, oylama sistemiyle ilgili 34(c) maddesinin eklenmesinin talep edilmesi tartışma konusu olmuştur. Mısır ve Sudan, kararların Mısır ve Sudan'ın kabul etmesi şartıyla uzlaşma veya çoğunluktan kaynaklanması gerektiği

¹⁴⁴ a.g.e. 6-7.

¹⁴⁵ Stoa R. (2014). a.g.e. 587.

konusunda ısrar etmiştir. Bu nedenle, müzakere eden taraflar söz konusu maddeler ile ilgili kabul edilebilir bir ifadeye ulaşamamıştır.¹⁴⁶

Suyun adil bir şekilde tahsisi, suyun eşit bir şekilde bölünmesi anlamına gelmemekte dolayısıyla Su Yolları Sözleşmenin 6. maddesinin, paylaşılan su kaynaklarının hakça ve makul şekilde kullanılması için dikkate alınması gereken faktörleri listelenmesinin nedenini bu durum oluşturmuştur. Havza devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları, suya bağımlı nüfus, bir su yolu devletinde su yolunun kullanımının diğer su yolu devleti üzerindeki etkisi, mevcut ve potansiyel kullanımlar vb. pek çok unsur bu faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, su kaynaklarının hakça ve makul şekilde kullanılmasının bir devlet hakkı olduğu yönündeki herhangi bir karar, uluslararası su hukukunun mevcut anlayışı ile uyumlu olmakta ve yukarı havzadaki devletlere işbirlikçi olmayan aşağı havza devletlerine meydan okumak için yasal dayanaklar sağlamaktadır. Benzer şekilde, su kaynaklarının miktarını ve kalitesini etkileyen kullanımlar üzerindeki kesin sınırlar (önemli zararlara yol açmama yükümlülüğü gibi), aşağı havza devletlerine havza sularından adil bir pay alabileceklerini garanti etmektedir. Mevcut yasal araçlar (uluslararası sözleşmeler vs.) bu durumu yansıtırken, Nil Havzası ülkelerinin üzerinde uzlaşabileceği kesin tanımlamalar, sahip olacakları hak ve yükümlülükleri netleştirecektir.

¹⁴⁶ Tayie M.S. (2016) The Hydropolitics of the Nile River Basin. In: Negm A. (eds) *The Nile River. The Handbook of Environmental Chemistry*, 56. Springer, 635.

4. NİL HAVZASI ÖZELLİKLERİ VE TARİHSEL SÜREÇ

4.1. Nil Nehri Havzası Özellikleri

4.1.1. İklim

İklim, Nil Nehri'nin hidrolojisi ve ekolojisi üzerindeki en önemli etkenlerden birisidir ve Nil havzasındaki insanların çevre ile etkileşimlerini kuvvetle etkilemektedir. Nil'in tarihî, şimdiki ve öngörülen hidrolojisini anlamak, havzada sürekli artan su talebini havzanın dışında da potansiyel çıkarları ile yönetmek için çok önemlidir. Nil havzası 35°'lik enlem boyunca uzanmaktadır. Bu geniş alandaki iklim, nemli ve soğuk dağlık bölgelerden sıcak ve kuru Sahra çölüne kadar çeşitlilik göstermektedir. Nil havzasında iklim, öncelikle geniş alanlar üzerindeki atmosferik ısı ve nem hareketleriyle belirlenmektedir. Enlem, yükseklik ve okyanusa veya diğer büyük su kütlelerine yakınlık, yağış ve sıcaklık düzenlerini de etkilemektedir.¹⁴⁷

İklim değişikliği, gelişmekte olan dünyaya yönelik ciddi bir tehdittir ve birçok boyutuyla yoksulluğun azaltılmasının önündeki büyük bir engel teşkil etmektedir. Gelişmekte olan bölgeler, coğrafi olarak dezavantajlı olmasının yanında gelişmiş bölgelere göre daha sıcak ve yağış değişkenlikleri fazla olan alanlardır. Ayrıca, düşük gelirleri ve kırılganlıkları iklim değişikliğine adaptasyonu özellikle zorlaştırmaktadır. Bu güvenlik açıkları nedeniyle, iklim değişikliğinin zaten düşük gelirleri azaltması ve gelişmekte olan ülkelerde hastalık ve ölüm oranlarını arttırması muhtemeldir. İklim ile ilgili şoklar geçmişte şiddetli çatışmalara yol açarken çatışma Nil havzası gibi alanlarda ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Nil Nehri Havzası iklimini etkileyen unsurlardan birisi sıcaklıktır. Ortalama günlük sıcaklık Nil Havzasında her bölgede farklılık arz etmektedir. Genel olarak, Mısır'ın en serin ayı Ocak ve en sıcak olanı, Ağustos'un en sıcak olduğu Akdeniz ve Kızıldeniz kıyıları dışında Temmuz'dur. Sudan'ın büyük kısmı için Ocak en soğuk ay olurken ortalama günlük sıcaklığın en yüksek olduğu ay, temmuz ayında Wadi Halfa'da, Mısır'a benzer şekilde, Mayıs'ta Wad Medani'de, Nisan'da Malakal'da görülmektedir. Nil Nehri'nin kaynağını

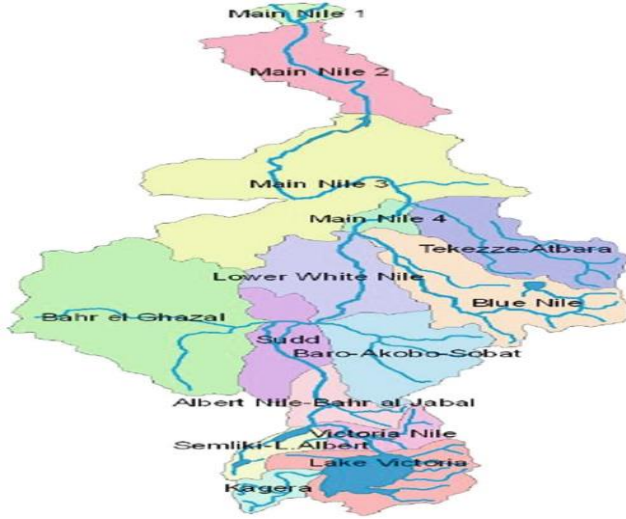
¹⁴⁷ Internet: River Hydrology-Nile River Hydrology, *Nile River Awareness Kit*.URL: <https://www.riversnetwork.org/rbo/index.php/river-blogs/north-africa/item/930-the-nile-river-awareness-kit>. Son Erişim Tarihi: 21.07.2020.

oluşturan bölgelerden birisi olan Ekvator Gölü Platosunda ise ortalama günlük sıcaklık, Sudan'ın güneyindeki ile neredeyse aynı seviyededir. Birincil maksimum, şubat ayında ve temmuzda en düşük sıcaklıkta gerçekleşmektedir. Buharlaşma, yüksekliğe büyük ölçüde bağlıdır ve yaylalarda önemli ölçüde değişmemektedir. Bununla birlikte, Nil havzasına benzer şekilde, ortalama yıllık sıcaklıklar, Nil kavşağındaki dağlık bölgelerde 17–19,5°'den 30°'ye yükselmektedir. Yıllık buharlaşma, Tana Gölü'ndeki 1000 mm/y'dan, Hartum'da, alt havza boyunca kuzeye doğru 3000 mm/y'e yükselmektedir.¹⁴⁸

Nil havzası güneyden kuzeye drenaj yapmakta olup Şekil 1'de gösterildiği gibi 15 alt havzaya bölünebilir. Örneğin, Kuzey (özellikle Mısır ve Sudan), aşırı kuraklık ve yoğun çöllerle karakterize edilirken, Güney ve Doğu'da şiddetli yağışlar, bazı yerlerde yemyeşil bitki örtüsü, nemli koşullar ve hatta tropikal yağmur ormanları ile sonuçlanmaktadır. Havza, yılda ortalama 1,9 milyar m³ suya karşılık gelen yaklaşık 650 mm yağış almaktadır. Asvan'daki uzun vadeli ortalama yıllık akış, havzanın yıllık akış oranının %4,5 civarına karşılık gelen, sadece yaklaşık 84 milyar m³/yıl olarak ölçülmektedir. Bu rakam oldukça düşüktür, örneğin Ren Nehri'nin sadece %10'udur. Bu durum, havzanın önemli bir bölümünün, yüzey alanı geniş olan, ancak havza akışına yalnızca önemsiz şekilde katkıda bulunan kurak ve aşırı kurak bölgeler içerdiği gerçeğiyle açıklanmaktadır. Buna ek olarak, havza yağışının %30'una karşılık gelen büyük bataklık bölgelerdeki buharlaşma kayıpları, suyun herhangi bir amaç için kullanılmadan önce kaybedilmesine neden olmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Shahin, M. (1985). *Hydrology of the Nile Basin*. Amsterdam: Elsevier. 67.

¹⁴⁹ Khir-Eldien K. Zahran S.A. (2016) Nile Basin Climate Changes Impacts and Variabilities. In: Negm A. (eds) *The Nile River. The Handbook of Environmental Chemistry*, 56. Springer, Cham. 535.

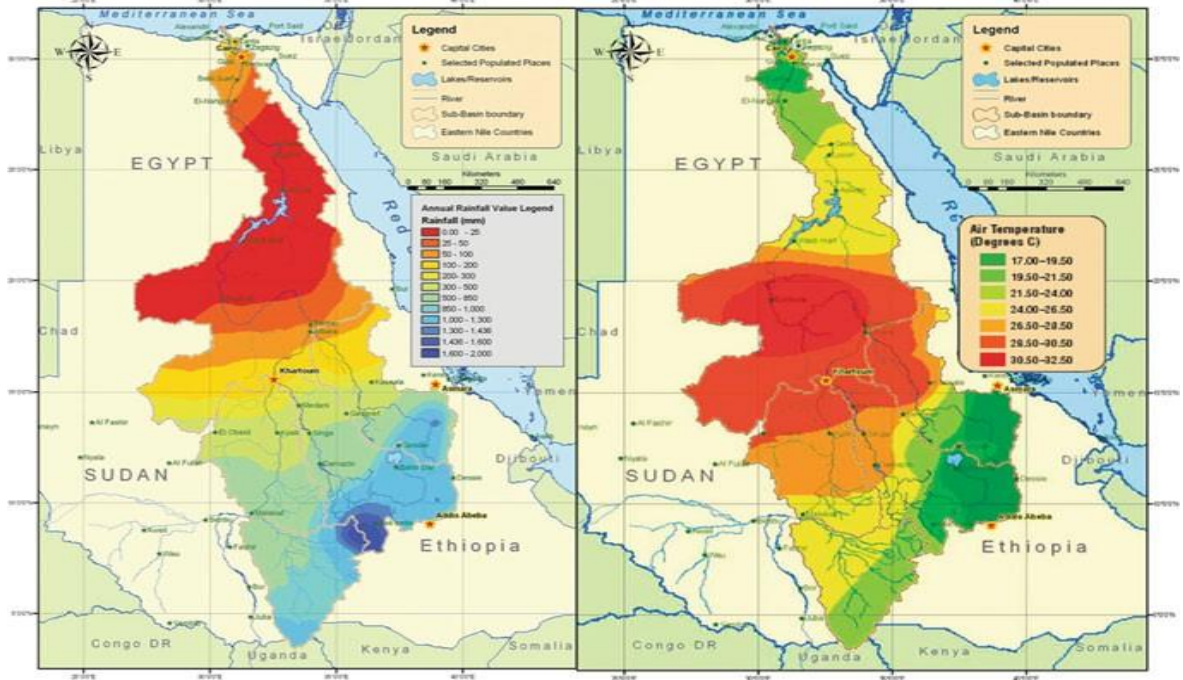

Şekil 4.1. Nil Nehri Alt Havzaları¹⁵⁰

Nil Nehri'ndeki su, iki ana kaynaktan, Ekvator Gölleri Platosu ve Etiyopya ve Eritre dağlarından gelmektedir. Bu kaynaklar nemli bölgelerde yer almakta olup, yıllık ortalama yağış 1000 mm'den fazladır, ancak dağlık bölgelerde yağış yıllık 2000 mm'yi aşmaktadır. Sudan'ın yarı çöl ve çöl bölgelerinde yağışlar kuzeye doğru düşerken Mısır'ın bazı bölgelerinde yıllık 20 mm'nin altına düşmektedir. Nil havzasına düşen yağışların önemli bir kısmı her yıl buharlaşma, sızma ve sulak alanlara taşma nedeniyle kaybedilmektedir. Bu kayıplar nedeniyle Nil Nehri'nin toplam deşarjı diğer büyük nehirlerle kıyasla oldukça düşük kalmaktadır. Nil Nehri'nin belki de en önemli hidrolojik özelliği, yıllık seldir. Kuzey Sudan'da Nil Nehri genellikle Mayıs ayında yükselmeye başlarken Ağustos'ta maksimum akışına ulaşmakta ve ardından selin zamanlaması ve hacmi yıldan yıla değişebilse de azalmaktadır. Sel, Etiyopya dağlık bölgelerinde yüksek mevsimsel yağışlardan kaynaklanmaktadır. Bu yağış, Mavi Nil, Atbara ve bu bölgede meydana gelen Sobat Nehirlerinde yüksek mevsimsel deşarjlara yol açmaktadır. Yıl boyunca daha tutarlı olan yağışlı Ekvator Gölleri Platosu yıl boyunca daha küçük fakat nispeten sabit bir akışa katkıda bulunmaktadır. Toplamda, Nil Nehri'ndeki suyun yaklaşık %85'i Etiyopya dağlıklarından kaynaklanırken sel mevsiminde bu bölgede ki akışın yaklaşık %95'ine katkıda bulunmaktadır.¹⁵¹

¹⁵⁰ a.g.e. 536.

¹⁵¹ Internet: River Hydrology-Nile River Hydrology, *Nile River Awareness Kit*.URL: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/RS_L3/html/3_1_3_6_nile_hydrology.html. Son Erişim Tarihi: 25.11.2019.

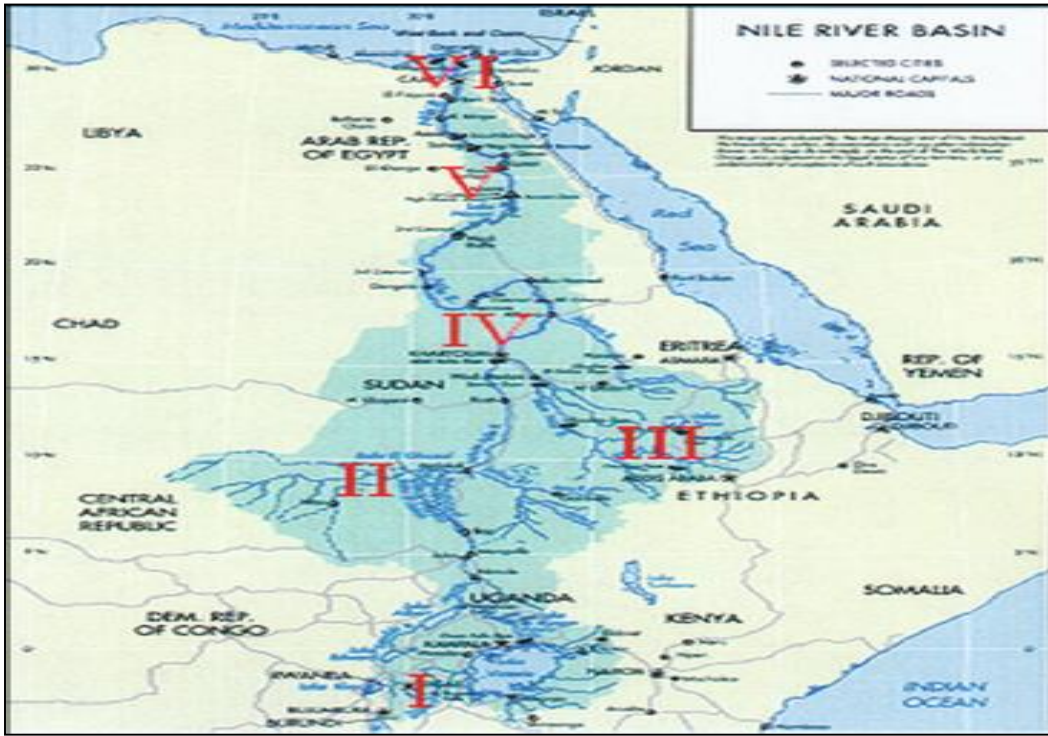
Şekil 4.2. Nil Nehri Havzasında Ortalama Yağış ve Sıcaklık¹⁵²

Nil havzasında bulunan üç ana iklim bölgesi; tropikal ıslak ve kuru iklimleri, bozkır iklimlerini ve çöl iklimlerini içermektedir. Her iklim bölgesi, daha küçük mekânsal ve zamansal ölçeklerde farklılıklar gösterse de yıl boyunca karakteristik sıcaklık ve yağış modelleri sergilemektedir. Etiyopya dağlarında muson mevsimi boyunca yüksek mevsimsel yağışlar görülmektedir (haziran-eylül ayları arası). Yağışlar, Ekvator Gölleri Platosu ve yakındaki dağlarda yıl boyunca meydana gelmektedir. Ekvator yakınındaki bölge yıl boyunca yağış almaktadır, ancak iki mevsim daha yoğun yağış ve iki mevsim daha az yağış almaktadır. Artan enlemle birlikte, yoğun yağışların iki mevsimi zaman içinde birbirine yaklaşırken bu durum uzun bir kurak mevsime yol açmaktadır. Yaklaşık 15° enlemde, yoğun yağış mevsimi iki mevsimde birleşmekte ve kısa kurak mevsim ortadan kalkmaktadır. Subtropikal yüksek basıncın etkisi ekvatorundan uzaklaştıkça baskın hale gelmektedir. Hint Okyanusu'ndan Etiyopya yaylaları üzerinde hareket eden musonun etkisiyle Haziran-Eylül ayları arasında Bahir Dar'da yağışlar fazladır. Buna karşılık, Kahire, Mısır'da yağış miktarı haziran ayından eylül ayına kadar en düşük seviyededir ve yıl boyunca yağış miktarı düşüktür. Bu yağış düzenleri Nil Nehri'nin akış rejiminden sorumludur. Mavi Nil, Sobat Nehri ve Atbara Nehri'nin Nil Nehri'ne taşıdığı Etiyopya dağlık bölgelerinde yoğun mevsimsel yağış, Nil Nehri'ndeki akışın büyük bölümünü oluşturmaktadır. Beyaz Nil ve

¹⁵² Khir-Eldien K. Zahran S.A. (2016). a.g.e. 540.

Mavi Nil havzalarından gelen birleşik akışlar, Nil Nehri'nin Sahra Çölü'nden Akdeniz'e akışını sürdürmektedir.¹⁵³

Nil Nehri havzasının iklim ve hidrolojik özelliklerini daha iyi anlamak için havzada yer alan bölgelerin her birindeki göllerin, nehirlerin ve sulak alanların bazı hidrolojik özelliklerinin yanı sıra, bu bölgelerin coğrafi ve iklimsel özelliklerini açıklamak gerekmektedir. Şekil 4'te de gösterildiği gibi Nil Nehri Havzası 6 hidroklimatik bölgeye ayrılmaktadır: (1) Ekvator Gölleri Platosu, (2) Sudd ve Bahr el Ghazal Havzası, (3) Etiyopya Platosu, (4) Sudan Düzlikleri, (5) Atbara Nehri, (6) Nil Deltası.

Şekil 4.3. Nil Nehri Hidroklimatik Bölgeleri¹⁵⁴

a) Ekvator Gölleri Platosu

Ekvator Gölleri Platosu, Victoria Gölü (69000 km²), Kyoga (5600 km²), George (300 km²), Edward (2340 km²) ve Albert'i (5660 km²) içermektedir. Bu göller nispeten sığdır ve göl seviyeleri ile platodan nehir deşarjı yağışa karşı hassastır. Çok sayıda taşkın yatağı, uydu gölleri ve diğer sulak alanlar bu göllerin havzalarında bulunurken bu durum su kütlelerinin

¹⁵³ Abteu W. Melesse A. (2014) The Nile River Basin. In: Melesse A. Abteu W. Setegn S. (eds) *Nile River Basin*. Springer, Cham, 15.

¹⁵⁴ a.g.e. 8.

geniş yüzey alanından dolayı yüksek buharlaşma oranlarına yol açmaktadır.¹⁵⁵ Yüzölçümü 69000 km² olan Victoria Gölü, Afrika'nın en büyük gölü ve dünyadaki en büyük tropikal göldür. Victoria Gölü aynı zamanda dünyanın ikinci büyük tatlı su gölüdür. Victoria Gölü, suyunun neredeyse tamamını (%80) doğrudan yağıştan almaktadır. Gölde ortalama buharlaşma yılda 2000 ila 2200 mm arasındadır. Yaklaşık 25 büyük nehir, gölü çevreleyen 194000 km²'lik havzadan Victoria Gölü'ne akmaktadır. Gölün tarihî su seviyesi değişkenlik göstermiştir. Gölde yağış miktarı, göl seviyesinin havzadaki yağış düzenine karşı oldukça hassastır. Göl seviyesi 1998'den beri düşmektedir.¹⁵⁶ Victoria Gölü, Kyoga Gölü'nden Albert Gölü'ne akmaktadır. Victoria Gölü'nden yıllık ortalama (1912–1982) çıkış 27,2 km³, Kyoga Gölü'nden çıkış 26,4 km³'tür. Albert Gölü ise Uganda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti sınırında 619 m yükseklikte 5660 km²'lik bir alanda yer almaktadır. Albert Gölü, geniş bir ovaya akmakta ve yüksek akışlarda 125000 km² bataklığa uzanan, ancak alanda ortalama 30000 km² ile dünyanın en büyük sulak alanlarından birini oluşturmaktadır. Aynı drenaj havzasında bulunan Edward Gölü 920 metre yükseklikte ve 2340 km² alanıyla Albert Gölü'ne akmaktadır. Albert Gölü'nden çıkan yıllık ortalama akış 31,4 km³'tür.¹⁵⁷

Şekil 4.4. Ekvator Gölleri Bölgesi¹⁵⁸

b) Sudd ve Bahr el Ghazal Havzası

Sudd'a giren su miktarı, yukarı havza alanlarındaki yağmura büyük ölçüde bağlıdır ve mevsimler arası yüksek değişkenlik göstermektedir. Sudd, maksimum %0,01'lik bir eğime sahip olmasıyla son derece düz bir bölgedir. Bölgedeki yağışlar tek yağışlı mevsimde (Nisan

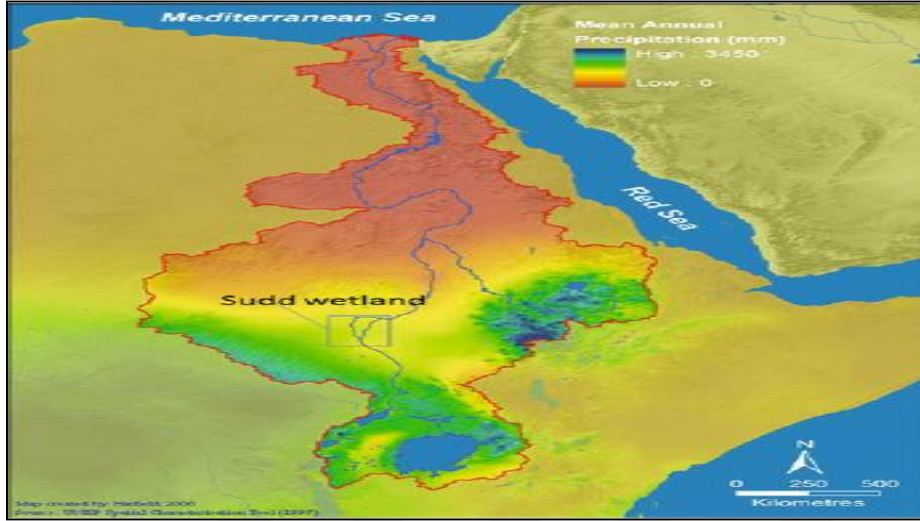
¹⁵⁵ Internet: River Hydrology-Nile River Hydrology, *Nile River Awareness Kit*.URL: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/RS_L3/html/3_1_3_6_nile_hydrology.html. Son Erişim Tarihi: 25.11.2019

¹⁵⁶ Yitayew M., Melesse A.M. (2011) Critical Water Resources Issues in the Nile River Basin. In: Melesse A.M. (eds) *Nile River Basin*. Springer, Dordrecht. 405.

¹⁵⁷ Abtey W. Melesse A. (2014). a.g.e. 11-19.

¹⁵⁸ a.g.e. 12.

ve Kasım arasında) meydana gelirken, güneyde yaklaşık 900 mm ila kuzeyde 800 mm arasında değişmektedir. Bahr el Ghazal havzası güneybatı Sudan'daki Nil-Kongo bölgesinden No Gölü'ne kadar uzanmakta ve yaklaşık 520.000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Bu alt havza, Nil Nehri havzasının %20'sinden fazlasını oluştursa da nehrin kendisi sadece yaklaşık 160 km uzunluğundadır. Bahr el Ghazal havzasında yağış miktarı yılda yaklaşık 400 mm'dir.¹⁵⁹

Şekil 4.5. Sudd Havzası¹⁶⁰

c) Sobat Nehri ve Beyaz Nil

Malakal'ın hemen yukarısındaki Beyaz Nil Nehri'ne akan Sobat Nehri, Baro ve Pibor Nehirlerinin birleştiği noktada oluşmaktadır. Baro, Etiyopya dağlarında, Pibor ise Etiyopya dağlarından, Ekvator Gölleri Platosunun kuzey kısımlarından ve Sudan ovalarından kaynaklanmaktadır. Etiyopya dağlık bölgelerinden kaynaklanan akışlar, yağışlı mevsim boyunca şiddetlidir ancak kurak mevsimde düşük deşarj göstermektedir. Pibor'daki en yüksek deşarj, Baro ve diğer Sobat Nehri yan kollarının akışlarının azalmaya başladığı Kasım ve Aralık aylarında gerçekleşmektedir. Sobat havzasında yağış, nehrin ağzının yakınında yılda 650 mm ile doğu dağlık bölgelerinde yılda yaklaşık 2000 mm arasında değişmektedir. Sobat Nehri, Beyaz Nil'e yılda yaklaşık 13,5 milyar m³ katkıda bulunurken

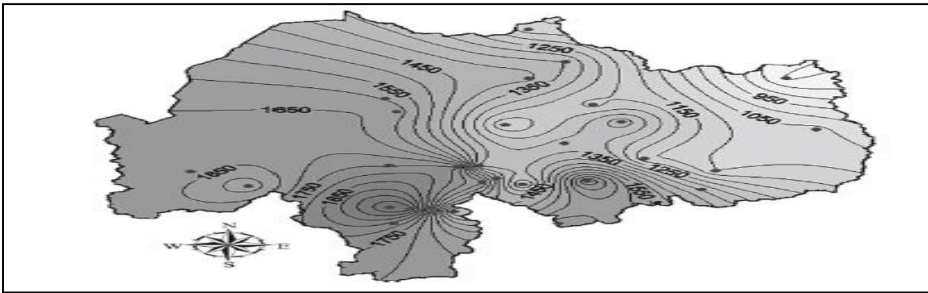
¹⁵⁹ Internet: River Hydrology-Nile River Hydrology, *Nile River Awareness Kit*.URL: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/RS_L3/html/3_1_3_6_nile_hydrology.html. Son Erişim Tarihi: 25.11.2019

¹⁶⁰ Abteu W. Melesse A. (2014). a.g.e. 17.

Ekim ve Aralık ayları arasında Malakal'daki Beyaz Nil'e en fazla deşarj oranını (yaklaşık %61) sağlamaktadır.¹⁶¹

d) Mavi Nil Havzası

Mavi Nil ve onun sayısız kolları, Etiyopya Yaylası'nda 2000 ila 3000 m arasındaki yüksekliklerde ortaya çıkmaktadır. Mavi Nil'in hidrolojisi, Etiyopya dağlık bölgelerinde yüksek mevsimsel yağışlarla düzenlenirken bu durum, yaz aylarında bu bölgede akarsular ve nehirleri doldurmaktadır. Mevsimsel değişikliklere bağlı olarak, Nil Nehri'nin yıllık toplam deşarjının yaklaşık %80'i, yağışlı mevsimde (Temmuz-Ekim arası) esasen Mavi Nil ve Atbara Nehri ile gerçekleşmektedir.¹⁶² Etiyopya iklimi ve Mavi Nil havzası, ülke tropik enlemde olduğu için çoğunlukla rakım tarafından düzenlenmektedir. Yüksek irtifa alanları (> 3200 m) soğuk, serin alanlar (2300–3200 m), ılıman alanlar (1500–2300 m), sıcak alanlar (500–1500 m) ve çok sıcak alanlar (<500 m) olarak sınıflandırılabilir. Mavi Nil havzasında yağış miktarı, havzanın güney sınırında kuzeydoğuda 900 mm'den 2000 mm'ye kadar değişmektedir. Mevsimsel olarak, Kasım-Nisan ayları arasında yağış ortalama 60 mm'den az olursa kurak mevsim olarak adlandırılmaktadır. Aralık, Ocak ve Şubat aylarında aylık yağış miktarı 15 mm'den azdır. Ekim ayı kurak mevsime, Mayıs ise yağışlı mevsime geçmektedir (Haziran-Eylül). Mavi Nil havzasında yağışların mekânsal özellikleri yağışlı tarım, sulama ve hidroelektrik açısından önemlidir. Yağmurlu tarım, havzadaki yağış dalgalanmalarına maruz kalırken, nehir akış dalgalanması hidroelektrik ve sulama için büyük bir endişe kaynağıdır.¹⁶³

Şekil 4.6. Mavi Nil Havzasında Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Mekânsal Deęişim¹⁶⁴

¹⁶¹ Gebrehiwot, G. S. Ellison, D. Bewket, W. Seleshi, Y. Inogwabini, B. Bishop, K. (2018). "The Nile Basin Waters and the West African Rainforest: Rethinking the Boundaries", *WIRES Water*, 6(1), 3.

¹⁶² Yitayew M., Melesse A.M. (2011). a.g.m. 406.

¹⁶³ Abteu W. Dessu S.B. (2019). *Hydrology of the Blue Nile Basin Overview. The Grand Ethiopian Renaissance Dam on the Blue Nile*. Springer, Cham. 51.

¹⁶⁴ A.g.e. 47.

e) Ana Nil ve Atbara Nehri

Atbara, Hartum'un kuzey batısında yer alan birleşen Nil'in son koludur. Ana su kaynağı, 4500 m yüksekliğe ulaşan Etiyopya Semene dağlıklarından kaynaklanan Tekeze veya Setit Nehri'dir. Atbara 880 km uzunluğunda olup Nil akışının %11'ine katkıda bulunmaktadır. Tekeze / Setit'in drenaj havzası 68800 km² olmakla birlikte Tekeze - Atbara alt havzası tahmini olarak 180000 km²'yi kapsamaktadır. Atbara, Atbara Nehri, Sudan'ın kuzeyindeki Ana Nil'e katılmaktadır. Atbara, Etiyopya'dan Hartum'un yaklaşık 300 km kuzeyindeki Ana Nil'e katılmadan önce Tekeze olarak da akmaktadır. Atbara Nehri'nin deşarjı mevsimseldir ve her yıl birkaç ay kuru kalabilir. Sel deşarjı sırasında, Atbara Nehri, tüm Nil kolları arasındaki en yüksek tortu ve alüvyon konsantrasyonu taşımaktadır. Ancak Atbara'nın toplam tortu yükü Mavi Nil'inkinden çok daha azdır.¹⁶⁵

İklim değişikliği, artan nüfus ve şehirleşme ile birlikte havzayı karakterize eden birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar arasında¹⁶⁶;

- Ormansızlaşma ve toprak erozyonundan kaynaklanan kuraklığa karşı kırılganlığı artıran sınır ötesi fiziksel veya kimyasal kirlilik; sedimantasyon (sulak alanlar, rezervuarlar, kanallar ve drenajlar); ve akıntı yönünde daha büyük taşkınlar,

- Ayrıca şehirleşme, sanayileşme ve artan kullanım ve pestisitlerin ve gübrelerin uygun olmayan şekilde kullanılması, su kullanıcılarına zarar veren akıntı nedeniyle artan kirlilik,

- Sulak alanların ve göllerin kaybı veya bozulması,

- Erken uyarı sistemlerinin eksikliği,

- Egzotik ve istilacı su yabancı otlarının yayılması (Su sümbülü ve diğer istilacı su yabancı otları, Nil havzasının birçok yerine yayılarak, doğal ekosistemlerin işlevlerini bozar, balıkçılığı tehdit eder ve taşımayı engeller) gibi havzanın genelini ilgilendiren ve etkin bir kooperatif yönetimle çözülebilecek meseleler yer almaktadır.

Havzadaki su yönetimi sorunlarına yönelik çözümler güvenilir veri ve bilgilerle başlamalıdır. Nil'in akışında veri toplama, suyun kalitesi, kontrolü ve dağıtımı, ortak su kaynaklarının yönetiminde kapsamlı bir işbirliği için kesinlikle bir ön koşul olarak düşünülebilir. Bu amaçla öncelik, her ülkede gerekli olan insan gücünün izlenmesi,

¹⁶⁵ Yitayew M. Melesse A.M. (2011). a.g.m. 404.

¹⁶⁶ Khir-Eldien K. Zahran S.A. (2016). a.g.e. 554.

bilgilendirilmesi ve toplanması için gerekli teknolojiyi belirlemek ve elde etmek, yerel veri toplama ve veri paylaşımı için teşvikler oluşturmak olmalıdır. Nil havzası ülkeleri, her ülkenin kullanacağı su miktarı üzerinde onlarca yıldır pazarlık etmektedir. Bu müzakereler karşılıklı olarak paylaşılan bazı hedefleri içermektedir. Bazı ülkelerin müzakere ile neyi başarmak istedikleri konusunda farklı ve sıklıkla çelişen hedefleri vardır. Bu çelişkili hedeflere rağmen, tüm havza ülkelerinin ortak hedeflerini ele almaya önem verilmelidir. Bu hedefler arasında suya güvenli erişim, ekonomik kalkınma için su projeleri, istikrarlı, kapsamlı ve uzun süreli su anlaşması, koordine ve entegre su yönetimi, nehir kenarı ülkeleri arasında gelişmiş iletişim bulunmaktadır. Bu ortak hedefleri ele almak için, havzanın ileriye yönelik fayda paylaşımına, tek taraflılık yerine çok taraflılığa ve daha fazla işbirliğine dayalı yaklaşıma odaklanması gerekmektedir.

4.1.2. Nüfus

Nehir Havzasında yer alan Burundi, Mısır, Eritre, Kenya, Ruanda, Etiyopya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Sudan, Güney Sudan, Tanzanya ve Uganda nehrin devasa ekolojik sistemini paylaşmaktadır. Bu 11 nehir kıyısı devleti, kişi başına 100–200 USD gelire aynı zamanda dünyanın en fakirleri arasındadır. Bu durum, bir yandan zengin doğal kaynaklar arasında çarpıcı bir karşıtlık yaratırken diğer yandan havzadaki ekosistem hizmetlerinin istikrarlı bir şekilde bozulması, yoksulluğun artması, nüfus artışı ve istikrarsızlığın artması olarak ortaya çıkmıştır. Bu devletler, hızla büyüyen nüfuslarının temel ihtiyaçlarını karşılamak için tarımsal modernizasyonu ve endüstriyel büyümeyi başlatmaktan başka bir seçeneğe sahip olmadıklarından, ortaya çıkan faaliyetler kırılğan Nil ekosistemini tehdit etmektedir.

Tablo 4.1. Nil Havzası Ülkelerinin Havzadaki Payları¹⁶⁷

	Havzadaki Alan	Havzadaki Alanın Ülkenin Yüzdesine Oran	Havzanın Oran	Yenilenebilir Su Arzı (km ³)	Su Çekme Oran
Burundi	13,86	49.8	0.4	10.0	0.3
DR Congo	21,796	0.9	0.7	900.0	0.6
Eritre	25,697	21,1	0.8	2,8	0.4
Etiyopya	365,318	31.9	11,5	122.0	5,6
Güney Sudan	620,626	96.3	19,5	26	0.7
Kenya	51,363	8,7	1,6	20,7	3,6
Mısır	302,452	30,3	9,5	1,8	68.4
Ruanda	20,625	78.3	0.7	9,5	0.2
Sudan	1,396,230	74.9	44.0	4.0	26,9
Tanzanya	11,507	12,5	3,7	84.0	5,2
Uganda	240,067	99.5	7,6	39.0	0.6

Tablo 4.1’de görüleceği üzere havza çapında en fazla yüzölçümüne sahip ülke Sudan’dır. Topraklarının yaklaşık dörtte üçü havzada yer alan ülkenin yenilenebilir su arzı oldukça düşük olduğu için (%4) nehir drenajının yaklaşık dörtte birini (26 km³) çekmektedir. Havzanın toplam alanı içinde Mısır’ın payı %10 gibi küçük bir oran olmasına rağmen yenilenebilir su arzının (1,8 km³) yetersiz olması nedeniyle nehirden su kullanma payı (%68,4) oldukça yüksektir. Tabloda bir başka dikkat çeken ülke ise Etiyopya’dır. Ülke topraklarının yaklaşık üçte birinin (%31,9) havzada olması ve su arzının yüksek olmasına (122 km³) rağmen su kullanma payı oldukça düşük (%5,6) kalmaktadır. Diğer havza ülkeleri ise ülke topraklarının önemli bir bölümü havzada yer almasına rağmen su arzının ve su kullanma paylarının düşük olmasıyla öne çıkmaktadır.

Tablo 4.2. Nil Havzası Ülkeleri Nüfus Projeksiyonu¹⁶⁸

	2017 (‘000)	2030 (‘000)	2050 (‘000)
Burundi	10,864	17,357	28,668
DR Congo	81,34	120,304	195,277
Eritre	5,069	7311	10,421
Etiyopya	104,957	138,297	188,455
Güney Sudan	12,576	15,125	19,658
Kenya	49,7	65,412	95,505
Mısır	97,553	117,102	151,111
Ruanda	12,208	15,785	21,187
Sudan	40,553	56,443	80,284
Tanzanya	57,31	82,927	137,136
Uganda	42,86	61,929	101,873

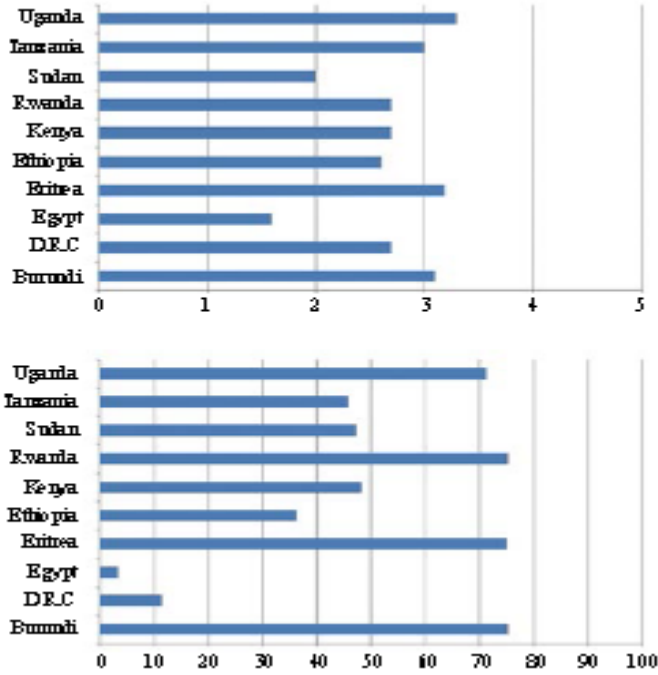
¹⁶⁷ Bunun için bkz: <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/data/query/results.html>

¹⁶⁸ Bunun için bkz: Degefu, D.M. He, W. (2016). “Water Bankruptcy in the mighty Nile River Basin”. *Sustainable Water Resources Management*, 2 (1), 33.

Hâlihazırda 500 milyondan fazla insan Nil Nehri'nin sularına güvenmektedir. Nil nehri havzasında 11 ülkede Afrika topraklarının %10'undan fazlası bulunmaktadır. Bu ülkelerin birçoğu neredeyse yalnızca Nil'e tatlı su kaynağı olarak güvenmektedir. Sınıraşan suyun ve ilgili Havzanın kaynaklarının ortak sürdürülebilir yönetimi ihtiyacı tarihte hiç bu kadar zorlayıcı olmamıştır. Nil, suyun ve ilgili kaynakların iki veya daha fazla ülke devlet arasında paylaşıldığı dünya genelinde 260'tan fazla “uluslararası drenaj havzası”den birisidir.¹⁶⁹ Nil Havzasında yaşayan birleşik nüfusun 277 milyon olduğu tahmin edilmektedir. (Nil Havzası ülkelerinin toplam nüfusunun %53'ü) Tüm Nil Havzası ülkelerinde kentsel nüfusun artması beklenmektedir. Artan kentsel nüfusla birlikte, şehirleşme oranı artacaktır. Neticede bu durum daha iyi su temini, sanitasyon, elektrik, iletişim ve diğer hizmetler için artan taleplerle sonuçlanacaktır. Kentleşmenin, doğal kaynaklara ve çevreye olan baskıyı arttırması, şehirlerin genişlemesi genellikle ormanların tahrip olması pahasına gerçekleştiğinden; su kaynaklarının kirlenmesinin artması riski bulunmaktadır. 2010-2015 yılları arasında yıllık ortalama nüfus artış hızı Burundi'de %3,2, DRC'de %2,7, Mısır'da %1,6, Etiyopya'da %2,6, Kenya'da %2,7, Ruanda'da %2,7, Sudan'da ve Tanzanya'da %2,1'dir. Uganda, havzada en yüksek nüfus artış hızına sahip ülkedir. (%3,3)¹⁷⁰

¹⁶⁹ Internet: Paisley, K. R. (Ağustos, 2017), “Why the 11 Countries that Rely on the Nile need to Reach a River Deal Soon”, *The Conversation*, Web: <http://theconversation.com/why-the-11-countries-that-rely-on-the-nile-need-to-reach-a-river-deal-soon-75868/> 2 Kasım 2019'da alınmıştır.

¹⁷⁰ United Nations Development Programme. (2016). *Human Development Report 2015: Work for Human Development*. New York: United Nations Publications, 67.

Tablo 4.3. Nil Havzası Ülkeleri Nüfus Artış Hızı ve Arazilerin Tarım Alanına Oranı¹⁷¹

Nüfus projeksiyonları havza ülkelerinde doğal kaynak talebini artıracak havzada sürekli büyümeye işaret etmektedir. Nil Havzası ülkeleri altı yassı olan ve daha genç yaş yapısına sahip nüfusların özelliği olan nüfus piramitlerine sahiptir. Piramitlerin geniş tabanı ve dar tepesi aynı zamanda düşük ömür beklentisi göstermektedir. Havza ülkelerinin çoğu Mısır, Kenya ve Uganda hariç benzer nüfus piramidi yapıları sergilemektedir. Mısır için nüfus piramidi, 15-34 yaş grubunun nispeten büyük bir bölümünü göstermektedir. Buna karşın Kenya, havzada yaşlı nüfusun en yüksek olduğu (60 yıldan daha fazla) ülkedir. Bununla birlikte, tüm ülkeler için ortak olan, 20 yaşın altındaki yaş grubundaki genç nüfusun yüksek olmasıdır.¹⁷² Ayrıca, bebek ölümleri, insani gelişimin çok önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla yaşam koşullarındaki ve nüfusun yoksulluk durumundaki herhangi bir gelişme, bebek ölümleri seviyesindeki düşüşe hemen yansımaktadır. Nil Havzası ülkeleri için DR Kongo en yüksek bebek ölüm oranına (75), ardından Güney Sudan (60) ve Burundi (54) sahiptir. Mısır en düşük bebek ölüm oranına (20), ardından Ruanda (31) sahiptir. Tüm havza ülkelerinde bebek ölüm oranları son 15 yılda düşmüştür, bu da diğerleri arasında sağlık

¹⁷¹ Chakraborty, S. Hiroshi, Y. Chakraborty, A. Hajime, N. Takayuki, K. Shun, I. (2015). "The Nile and Recent Changes in Its Basin Environment: Evidences from Literature". *Journal of Resources and Ecology*, 6 (5), 348.

¹⁷² Nile Basin Initiative. (2016). *The Socio-Economic Profiles of the Nile Basin Countries*; Nile Basin Resources Atlas, 57.

hizmetlerine erişimde artış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, tüm havza ülkelerinde yüksek doğurganlık oranı ile birlikte bebek ölüm oranlarının azalması, genel olarak hızlı nüfus artışına neden olmuştur. Nil Havzası ülkeleri için Mısır, en yüksek yaşam ömrüne (74 yıl) sahipken, Nil Havzası ülkelerinin geri kalanı 55 ila 64 yıl arasında bir yaşam beklentisine sahiptir.¹⁷³

Tablo 3, bazı havza devletlerinde nüfus artışı ile ekilebilir alanların mevcudiyeti arasındaki zıtlığı göstermektedir. Dolayısıyla Mısır, Demokratik Kongo ve Eritre gibi ülkelerde belirgin farklılıklar ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyılın sonundan bu yana hızlı nüfus artışı, bugüne kadar devam eden tarımsal ve endüstriyel su talebinde çarpıcı bir artışa neden olmuştur. Dolayısıyla gıda güvenliği nehir kıyısındaki devletlerin birinci önceliğidir ve temel ihtiyaçları karşılamak için yoğun olarak sulanan tarıma dayanmaktadır. Nüfustaki büyüme, havzadaki ekilebilir alanlar üzerindeki baskıyı daha da artıracaktır. Bütün bunlar, demokratik bir kaynak paylaşım rejiminin havza için önemli olduğu anlamına gelmektedir. Havza ülkelerindeki nüfus son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Tahminlere göre, bu eğilimin gelecekte de artan oranda devam edeceği öngörülmektedir. Tablo 2'ye göre, 2030 yılına kadar kıyıdaş ülkelerdeki nüfus sayısı 700 milyona yaklaşacaktır. Havza ülkelerindeki nüfus artışındaki bu eğilim, hâlihazırda mevcut su sahalarındaki suya olan talebi artırmakta ve kıyıdaş ülkeleri projelerin hızlı bir şekilde uygulanmasına veya alt havzalarda gelecek için tek taraflı kalkınma planları oluşturmaya zorlamaktadır. Bu nedenle Nil nehri havzasındaki nüfus tahminleri, artan nüfusa yönelik acil önlemler alınmadıkça, ülkelerin su kıtlığına karşı savunmasızlığının artmaya devam edeceğini ve su kıtlığının havzada büyük ölçüde hüküm süreceğini göstermektedir.

4.1.3. Fizyoloji

Dünyanın en uzun nehri olan Nil, 4°S'den 32°N'ye kadar çok geniş bir enlem yelpazesine uzanırken toplam 3,2 milyon km²'lik bir alanına sahiptir. Nil Nehri'nin, en uzak kaynağından yani Tanganika Gölü yakınlarındaki Ruvyironza Nehri'nin başından Akdeniz'deki ağzına kadar olan uzunluğu, yaklaşık 6500 kilometredir. Nehir rotası ve kolları, Tanzania, Uganda, Ruanda, Burundi, DR Kongo (Zaire), Kenya, Etiyopya, Sudan, Güney Sudan ve Mısır Arap Cumhuriyeti bölgelerini dolaşmaktadır. Genel topografik harita, Şekil 7'de gösterildiği gibi Nil havzasını, ortalama deniz seviyesinden binlerce metre

¹⁷³ a.g.m. 58.

yükseklikte yükselen iki dağlık platonun varlığı ile karakterize olduğunu göstermektedir. Nil Havzasının güneyindeki Göl Platosu, genellikle 1000 ila 2000 metre arasındadır. Plato Gölü'nün batısındaki Edward ve Albert gölleri arasında uzanan Ruwenzori dağ silsilesi, Victoria Gölü'nün kuzey doğusunda, 4300 metre yüksekliktedir. Bu platodaki tüm göller, Victoria ve Kyoga hariç, 1000 metrenin altındaki seviyelerdedir. Nil havzasındaki diğer dağlık plato Etiyopya veya Habeş platosudur ancak bu havzanın doğu kısmını oluşturmaktadır. Bu platonun zirveleri 3500 metreyi aşmakta ve platonun kuzeyi kademeli olarak, Nil'in kuzey yönünde 500 metreden daha alçaklarda Sudan ovasına inmektedir.¹⁷⁴

Şekil 4.7. Nil Havzası Topografya Haritası¹⁷⁵

Nil havzası, Göl Platosu, Sudd Havzası, Beyaz Nil, Etiyopya Platosu, Ana Nil ve Nil Deltası olarak altı ana bölgeye ayrılabilir:

¹⁷⁴ Shahin, M. (1985). a.g.e. 15.

¹⁷⁵ a.g.e. 18.

A) Göl Platosu

a) Victoria Gölü

Göl Platosu, Büyük Rift Vadisi'nin iki kolu arasında yer almaktadır. Bu platonun ortalama yüksekliği yaklaşık 300 metredir. Plato; Victoria, Kyoga, George, Edward ve Albert göllerini içermektedir. Victoria Gölü, 1134 metre yüksekliğinde, yaklaşık 69000 km² yüzölçümüne sahip olmasıyla Afrika'nın en büyük gölüdür. Victoria Gölü, 67000 km² su yüzey alanına, ortalama 40 m derinliğe ve maksimum 79 m derinliğe sahiptir. Göl havzası; Burundi, Kenya, Ruanda, Tanzanya ve Uganda olmak üzere 5 ülkeye yayılmıştır.¹⁷⁶ Aynı zamanda Victoria Gölü'nün en önemli besleyicisi olan Nil'in en yukarı akan kolu, Kagera Nehri'dir. Bu kol 63000 km²'lik bir drenaj alanına sahiptir. Kagera Havzası'nın neredeyse tamamı dağlık bir bölgedir ve bunun büyük kısmı 1200 ile 1600 metre arasındadır. Kagera Havzası, göller ve bataklıklar tarafından ele geçirilen ve birbirine bağlanan bir akarsu kompleksidir.¹⁷⁷

b) Kyoga Gölü

Kyoga Gölü, kolları tarafından işgal edilen ve 1030 metreye kadar yükselen ve yüksek arazileri çevreleyen alanları oluşturan 75000 km²'lik bir havzaya sahiptir. Kyoga Gölü, Rift Vadisi'nin batı koluna doğru akmakta ve seviyesi azalıp kesintiye uğrayarak, kuzey ucuna yakın bir bataklıktan girdiği Murchison Şelaleleri ve Albert Gölü'ne götüren bir seviyeye ulaşmaktadır.¹⁷⁸

c) Albert Gölü

Albert Gölü, 617 metre yüksekliğe ve 5300 km² lik bir yüzey alanına sahiptir. Maksimum derinlik 50 metredir. Albert Gölü Ntanga, Ishasha ve Nyamwere ve Ruwenzori Dağı ve Kabale yaylalarından aşağı akan diğer dereler ve Kazinga kanalı üzerinden George Gölü (yaklaşık 300 km²) ile beslenmektedir. Albert Gölü dağlık tarafları olan derin ve dar

¹⁷⁶ Olet, E. Roest, K. Smit, R. Walsum, P. (2006). *Baseline Assessment Report for the Nile River Basin*, Newater, European Commission, 12.

¹⁷⁷ Shahin, M. (1985). a.g.e. 19-21.

¹⁷⁸ Sutcliffe J.V. (2009) The Hydrology of the Nile Basin. In: Dumont H.J. (eds) *The Nile. Monographiae Biologicae*, vol 89. Springer, Dordrecht. 344-345.

bir göldür. Kuzeye, daha geniş ve daha yavaş olan, bataklıkların büyümesiyle dolup taşan ve vapurlarla gezilebilen Victoria gölünün suları Albert gölü suları ile birleşmektedir.¹⁷⁹

d) Edward ve George Gölleri

Edward Gölü, Kazinga Kanalı ile George Gölü'ne bağlanmaktadır. George Gölü ekvatorun üzerinde yer almakta ve yüzey alanı 915 metre yüksekliğindedir. George Gölü 8000 km² yüzey alanı olan bir drenaj havzasına sahiptir. Ruwenzori'den gölün kuzey ucundaki bataklıklara akan çok sayıda dereye boşaltılmaktadır. Edward Gölü, Kongo ve Uganda sınırında yer almaktadır. Edward Gölü batı Rift Vadisi'nde ve 915 metre rakımda yer alırken yaklaşık 2 200 km² yüzey alanına sahiptir ve bazı bölümlerde 100 m'den daha derindir.¹⁸⁰

Şekil 4.8. Büyük Rift Vadisi Haritası¹⁸¹

¹⁷⁹ Encyclopaedia Britannica. (t.y.). Climate and Hydrology. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Nile-River/Climate-and-hydrology/> 12 Mayıs 2019'da alınmıştır.

¹⁸⁰ Şahin, M. (1985). a.g.e. 27-28.

¹⁸¹ Bunun için bkz: Wood, J. Alex G. (Nisan, 2015), "East Africa's Great Rift Valley: A Complex Rift System", *Geoscience News and Information*, Web: <https://geology.com/articles/east-africa-rift.shtml/> 23 Temmuz 2019'da alınmıştır.

B) Sudd Havzası

Sudd Bataklıkları olarak da bilinen Sudd Havzası Bahr El Jebel ve Bahr El Ghazal havzaları tarafından oluşmaktadır.

a) Bahr El Jebel Havzası

Bahr el Jebel alt havzası, No Gölü'nün yukarısındaki Nil nehri toplama alanlarından oluşmaktadır. Bahr El Jebel Nehri, Albert Gölü'nün çıkışından No Gölü'nün girişine kadar yaklaşık 1156 km uzanmaktadır. Sudd bataklığı bu nedenle birçok nehir kanalının, bir dizi gölün, kalıcı bataklıkların ve mevsimsel su basmış otlakların bir kompleksidir. Sudan'a giren Albert Nil, Bahr el Jebel olmaktadır. Güney Sudan'da göl ve bataklık labirenti olan ve aynı zamanda güneybatı Sudan'dan gelen Bahr el Ghazal Nehri'nden su alan büyük sulak alanlar olan Sudd bölgesine akmaktadır. Sudd bölgesinin en dikkat çekici topografik özelliği düzlüğüdür. Dolayısıyla 400 km boyunca güneyden kuzeye, eğim sadece %0,01'dir.¹⁸²

b) Bahr El Ghazal Havzası

Bahr el Ghazal, Meshra el Req'ten No Gölü'ne giden su yoluna verilen addır. Bu akışın uzunluğu 160 km'yi aşmamakla birlikte, havzasının büyüklüğü yaklaşık 526000 km²'dir. Bahr El Ghazal'ın tamamı, güneyinde ve doğusundaki birçok bataklık tarafından beslenen geniş bir bataklık alanıdır. Bu akarsuyun en üst sıralarının aktığı bölge tamamen bir çeşit savan ormanı ile kaplıdır. Alt Bahr el Ghazal, bir dizi nehir kanalı, göl ve papirüs bataklığından ve mevsimsel su basmış otlaklardan oluşur. Bahr el Ghazal bataklıklarına girişin yaklaşık %3'ü Bahr El Jebel Nehri'ne boşaltmaktadır.¹⁸³

c) Sobat Havzası

Alanı yaklaşık 225000 km² olan Sobat Havzası, Bahr el Jebel ve Bahr el Zaraf'ın doğusunun çoğunu ve Habeş Dağları'nın ve Göller Platosunun bir bölümünü içermektedir. Sobat nehri alt havzasında Baro ve Pibor olmak üzere iki ana nehir ve toplam 36800 km² su toplama alanı bulunmaktadır. Havza alanının büyüklüğü ve topografyasındaki çeşitlilik göz

¹⁸² Olet, E. Roest, K. Smit, R. Walsum, P. (2006). a.g.m. 14.

¹⁸³ a.g.m. 15.

önüne alındığında, yıllık yağış Sobat'ın ağzına yakın yaklaşık 650 mm'den doğuya doğru en yüksek kısımlarında yaklaşık 2000 mm'ye kadar değişmektedir.¹⁸⁴

C) Beyaz Nil

No Gölü'nden Mavi Nil ile birleşme noktasına kadar uzanış Beyaz Nil olarak bilinmektedir. Bu nehrin dikkat çekici özelliği, son derece düz eğimli olmasıdır. 120 km'nin üst kısmında, yani No Gölü'nden Sobat'ın ağzına kadar birçok bataklık ve lagün bulunmaktadır. Kalan 800 km'de, yani Malakal'dan Hartum'un hemen üst kısmına kadar, Beyaz Nil'in akışı neredeyse bataklıktan arındırılmış durumdadır. Beyaz Nil'in drenaj havzası, güneydeki göl platosunun eteklerinden kuzeydeki Beyaz ve Mavi Nillerin birleşme noktasına ve doğudaki Habeş Platosunun eteklerinden güneydeki Nil-Kongo bölünmesine kadar uzanmaktadır. Beyaz Nil, yıl boyunca düzenli su temini sağlamaktadır. Ana akışın en düşük seviyede olduğu nisan ve mayıs aylarında, Nil suyunun yüzde 80'inden fazlası Beyaz Nil'den gelmektedir. Yaklaşık 500 mil uzunluğundaki Beyaz Nil, aşağı havzadaki Nasır Gölü'ne (Sudan'daki Nubia Gölü) giren toplam hacmin yüzde 15'ini sağlamaktadır. Malakal'da başlayıp, Hartum'daki Mavi Nil'e katılana kadar Beyaz Nil, genellikle dar bir bataklık püskülüne sahip geniş, sakin bir akarsudur.¹⁸⁵

D) Etiyopya Platosu

a) Mavi Nil

Mavi Nil ve onun kolları, Etiyopya Platosunda, 2000-3000 metre rakımda yükselmekte ve 1529 km uzunluğundadır. Etiyopya Platosu düz olarak tanımlanamayacağı için çoğu çimenli çıkışlar, bataklık vadileri ve dağınık ağaçlarıyla tepelik kısımlardan oluşmaktadır. Plato, en büyüğü Mavi Nil'in olduğu nehirlerin aktığı derin dağ geçitleri veya kanyonlarla kesilmektedir. Mavi Nil Etiyopya'nın batı sınırına yakın platodan doğmakta, kuzey-batı yönüne dönmekte ve Sudan'a 490 metre yükseklikte girmektedir. Sınırdan geçmeden hemen önce nehir, içinden Hartum'a aktığı kil ovasına girmektedir. Bu noktada Mavi Nil, Nil Nehri'nin ana omurgasını oluşturmak için Beyaz Nil'e katılmaktadır. Bu, iki nehir tarafından sınırlanan bölge Gezira Ovası olarak bilinmektedir.¹⁸⁶ Mavi Nil'in kaynağı 2900 metre

¹⁸⁴ Shahin, M. (1985). a.g.e. 35.

¹⁸⁵ a.g.e. 40.

¹⁸⁶ Sutcliffe J.V. (2009). a.g.m. 356-358.

yükseklikte, Tana Gölü'nün 100 km güneyinde (maksimum 78 km uzunluk, 67 km genişlik ve 14 m derinlik) küçük bir kaynaktır. Tana Gölü, Etiyopya'nın kuzeyinde yer alan bir tatlı su kütesidir. Maksimum uzunluğu 78 km, genişliği 67 km ve derinliği 14 m'dir. Çoğu 2400 m'nin üzerindeki bir yükseklikte ve 13750 km²'lik bir havza alanına sahiptir.¹⁸⁷

b) Atbara

Nil'in son kolu olan Atbara Nehri, Hartum'un yaklaşık 320 km aşağısında Ana Nil'e uzanmaktadır. 880 km uzunluğunda olup havzasının büyük kısmı Etiyopya'da bulunmaktadır. Havzadaki en yüksek noktalar 3500 metreye ulaşırken, Atbara'nın doğu havzası çoğunlukla 2 500 metreden yüksektir. Atbara bir gölden çıkmazken tamamen Tekezze veya Setit'in esas olduğu birçok küçük kollara dayanmaktadır. Sonuncusu, 112400 km²'lik bir toplama alanına sahiptir. Atbara, Mavi Nil gibi hızla yükselmekte ve düşmektedir. Selde büyük, çamurlu bir nehir haline gelirken ve kurak mevsimde bir havuzu andırmaktadır. Atbara, Nil'in yıllık toplam akışının yüzde 10'undan fazlasına katkıda bulunmakta ancak akışın neredeyse tamamı Temmuz-Ekim döneminde gelmektedir.¹⁸⁸

Şekil 4.9. Ana Nil ve Nil Deltası Haritası¹⁸⁹

¹⁸⁷ Olet, E. Roest, K. Smit, R. Walsum, P. (2006). a.g.m. 17.

¹⁸⁸ Sutcliffe J.V. (2009). a.g.m. 359.

¹⁸⁹ Bunun için bkz: <https://www.britannica.com/place/Nile-River/Physiography>

E) Ana Nil

Ana Nil, Hartum'dan kuzeye Sabaloka geçidinden akmakta ve Etiyopya'nın kuzey bölgelerini ve Eritre'nin bir bölümünü içeren Atbara Nehri'nin yaklaşık 300 km kuzeyinde yer almaktadır. Ana Nil'in Hartum'daki yıllık deşarjının üçte ikisine Mavi Nil ve kolları Dinder ve Rahad katkıda bulunmaktadır. Akış mevsimi Dinder ve Rahad'dan bile daha kısa olup nehir yılın büyük bir bölümünde kuru kalmaktadır.¹⁹⁰

F) Nil Deltası

Kahire'nin kuzeyine doğru Nil Nehri, üçgen bir ova olan delta bölgesine girmektedir. Tüm deltaların prototipi olan Nil deltası, çoğunlukla Etiyopya Platosundan getirilen tortulardan oluşmakta ve Afrika'daki en verimli toprağı içermektedir. Kuzeyden güneye 100 mil kadar uzanan monoton bir ova görüntüsü çizerken; en büyük doğu-batı bölgesi İskenderiye ile Port Said arasında 155 mil; toplamda, Yukarı Mısır'daki Nil vadisinin iki katı bir alanı kaplamaktadır. Arazi yüzeyi denize doğru eğimli olup Kahire'den hafifçe eğilerek birkaç metre düşmektedir. Kuzeyde ise deniz kenarında bir dizi sığ lagün ve tuz bataklığından oluşan bir sınır çizmektedir.¹⁹¹

4.2. Sömürgeci Rekabet Dönemi

Yunan tarihçi Herodot, Mısır'ı M.Ö. V. yüzyılda, modern Mısırlılar tarafından benimsenen bir fikir olan “*Nil'in armağanı*” olarak tanımlamıştır. Mısır, çok eski zamanlardan beri, Nil su kaynaklarının su kullanımı bakımından korunmasını ve tahrip edilmemesini sağlayarak Nil'in kontrolünü geliştirmiştir. Mısırlı yöneticilerin Nil sularını kontrol etme girişimleri, özellikle Mısır uygarlığının görkemli döneminde, antik dönemlere kadar izlenebilirken, bu bağlamdaki mevcut çabalar, özellikle Muhammed Ali dönemindeki Türk yönetimi sırasında on dokuzuncu yüzyıla kadar izlenebilir. Bu amaca uygun olarak, Osmanlı Valisi veya Mısır Hidivi Muhammed Ali Paşa, Sudan'a askeri seferler düzenlemiştir. İngilizler Mısır'ı fethettiklerinde bu rolü devralmış ve İngiliz yönetimleri,

¹⁹⁰ Sutcliffe J.V. (2009). a.g.m. 360.

¹⁹¹ Shahin, M. (1985). a.g.e. 46-47.

Mısır'a ilişkin Nil sularının akışındaki herhangi bir kesintiyi önlemek amacıyla bölgedeki diğer Avrupalı güçlerle yasal anlaşmalar yapmaya başlamıştır.¹⁹²

4.2.1. İngiliz-İtalyan Protokolü (15 Nisan 1891)

İngiliz-İtalyan Protokolü, 15 Nisan 1891'de Büyük Britanya ve İtalya tarafından imzalanan sömürgeci bir protokoldür. Bu protokolün 3. maddesi, İtalya hükümetinin neredeyse hiçbir sulama projesi ve Atbara Nehri üzerinde Nil'e akışını önemli ölçüde değiştirebilecek diğer işler yapamayacağını garanti etmektedir. Bu protokol, özellikle Etiyopya olmak üzere üçüncü tarafların çıkarlarını göz önünde bulundurmadan sömürge güçleri tarafından imzalanmıştır. Böylece, belirli bir sözleşmenin imza sahibi olmayan tarafların çıkarlarını korumayı amaçlayan sözleşmelerin "göreceli etkileri" ilkesi ihlal edilmiştir.¹⁹³ Bu tür bir anlaşmanın imzalanması, nüfuz alanlarını oluşturmaya çalışan Avrupalı güçlerin Afrika'ya yönelik mücadelesini açıklamaktadır. Avrupalı güçler etki alanlarını ve karşılıklı rekabetlerini anlaşmalar yoluyla kontrol etmeye çalışmıştır. Anlaşmadan da görüleceği üzere amaç Nil suyunu kullanmak değil, sömürgeci bir sınır oluşturmak olmuştur. Bu bağlamda, anlaşma nehrin mülkiyet hakları üzerinde bir anlaşma olarak değerlendirilemeyecektir.

4.2.2. İngiliz-Etiyopya Anlaşması (15 Mayıs 1902)

Mısır'da Roma döneminde (II. yüzyıl) pamuk olmasına rağmen, Mehmet Ali (1805-1848) döneminde Nil deltasında kayda değer büyük ölçekli üretimler başlamıştır. İngilizler Nil suyunu Mısır ve Sudan adına korumak için ellerinden geleni yaparken Nil'in sömürge Sudan ve Mısır'ın pamuk tarlalarına akışını korumak için İngilizler, Etiyopya-Sudan sınırlarıyla ilgili olarak Etiyopya imparatoru Menelik'le bir anlaşma yapmıştır.¹⁹⁴

Bu anlaşmanın amacı Etiyopya ve Sudan arasındaki sınırı oluşturmaktır. Her ne kadar bu anlaşma Etiyopya ve Sudan arasındaki sınırları düzenlese de anlaşmanın III. Maddesi İmparator Menelik'i Mavi Nil, Tana Gölü ve Sobat Nehri üzerinde sularının akışını

¹⁹² Deng, B. K. (2007), "Cooperation between Egypt and Sudan over the Nile River Waters: The Challenges of Duality", *African Sociological Review*, 11(1), 41.

¹⁹³ Ferde, W. and Abebe, S. (2014), "The Efficacy of Waters Treaties in the Eastern Nile Basin", *Africa Spectrum*, 49(1), 58.

¹⁹⁴ Abteu, W. and Dessu S. B. (2019), *The Grand Ethiopian Renaissance Dam on the Blue Nile*, New York: Springer Geography, 16.

önleyecek herhangi bir yapı inşa etmemesine veya inşa edilmesine izin vermemeye zorlamıştır. İngilizce ve Amharca olarak iki dilde hazırlanan anlaşmanın Amharca versiyonuna göre, Menelik suların akışını “*durdurmadığı*” sürece, 1902 anlaşmasının III. Maddesi suyun yön değiştirmesini kısıtlamamıştır. İmparatorun önleme (arrest) kelimesinin yanlış tercüme edilmesi nedeniyle anlaşmaya imza attığı söylenmektedir. Antlaşmanın imparatorun antlaşma şartları altında hasat yapabileceği ve Mavi Nil’in sularını ulusal kalkınma için kullanabileceği anlamına gelen “*durdurma*” biçimindeki Amharca versiyonu ve İngilizce metin arasındaki farklılık iki taraf arasında anlaşmazlık konusu olmuştur.¹⁹⁵ Anglo-Etiyopya Antlaşması’nda belirtildiği gibi, Nil’in meselelerini ele alan özel maddenin temel amacı, Etiyopya’nın İngiltere’ye karşı sömürgeci güçlerle birlikte su kullanımına ilişkin anlaşmalara ulaşma hakkını sınırlandırmak olduğu açıktır.

1902 anlaşması İngiliz Parlamentosu ve Etiyopya Kraliyet Konseyi tarafından hiçbir zaman onaylanmamıştır. Bu nedenle, 1902 Anglo-Etiyopya Antlaşması, yeniden onaylanmadığı sürece yasal olarak bağlayıcı bir belge değildir. Ayrıca Etiyopya, Amharca ve İngilizce sürümlerinin söz konusu maddeye göre farklı olduğunu iddia ederek bu anlaşmayı şiddetle reddetmektedir. Dahası, anlaşmanın geçerlilik kazanması durumunda sözleşmenin taraflarının Etiyopya, İngiltere ve Sudan olması nedeniyle Mısır’ın Etiyopya ile bir anlaşma olduğunu haklı olarak iddia etmesine izin verecek 1902 sözleşmesinde doğrudan bir söz hakkı bulunmamaktadır.¹⁹⁶

4.2.3. Üçlü Anlaşma (13 Aralık 1906)

Üçüncü anlaşma, 13 Aralık 1906 tarihli Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya arasındaki Etiyopya’yı hedef alan üçlü anlaşmadır. Madde 4(a) uyarınca bu anlaşma, Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya’nın Mısır’ın Nil suları ve kolları üzerindeki çıkarlarını korumak için ortak hareket etmesini gerektirmiştir. Bu anlaşmanın Etiyopya’nın su kaynağı üzerindeki “*mutlak egemenliğini*” reddettiği ve özellikle de nehrin ve kollarının düzenlenmesi konusunda Büyük Britanya ve Mısır’ın Nil Havzası’ndaki çıkarlarını koruduğu söylenebilir.¹⁹⁷ Bu anlaşma hem havza ülkelerini içermemekte hem de geçerli bir antlaşmanın unsurlarını

¹⁹⁵ Kasimbazi, E.B. (2010), “The Impact of Colonial Agreements on the Regulation of the Waters of the River Nile”, *Water International*, 35(6), 720-721.

¹⁹⁶ Ferde, W. and Abebe, S. (2014), a.g.m. 58-59.

¹⁹⁷ Hamada Y. B. (2017), *The Grand Ethiopian Renaissance Dam, its Impact on Egyptian Agriculture and the Potential for Alleviating Water Scarcity*, New York: Springer Environment & Policy 55, 80.

taşımamaktadır. Bu anlaşmaya taraf olan devlerin yalnızca sömürgeci güçler olması nedeniyle belirli bir koloni adına sömürgeci devletler tarafından girilen anlaşmalar, yeni bağımsız ülke tarafından söz konusu koşullar kabul edilmediği sürece anlaşmalar geçerlilik kazanmayacaktır. Bu durumda, nehir kıyısı ülkelerinin çoğu antlaşmayı bağımsızlıklarını kazandıktan sonra reddetmiştir.

4.2.4. İngiliz-İtalyan Gizli Anlaşması (20 Aralık 1925)

Dördüncü anlaşma 1925 İngiliz-İtalyan nota değişimi olmuştur. Bu anlaşma, İngiltere'nin Mavi Nil'in kıyılarını kontrol etme konusundaki çıkarlarını sürdürmeye devam etmesini sağlamak için imzalanmıştır.

İngiltere doğrudan Etiyopya'dan bir imtiyaz elde etmeyi başaramadığını fark ettiğinde, hedeflerini dolaylı olarak İtalya üzerinden sürdürmüştür. Anlaşma, diğer şeylerin yanı sıra, "Mısır ve Sudan'ın önceki hidrolik haklarını"¹⁹⁸ tanımıştır. Bunun karşılığında, İngiltere, Etiyopya'dan Eritre sınırından İtalya Somaliland sınırına kadar uzanan ve İtalya'nın ekonomik etkisini yoğunlaştırmak üzere olan bir demiryolu inşa etmek konusunda İtalya'yı destekleyecektir. İngiliz-İtalyan tartışmalarının bir sonucu olarak, Büyük Britanya, İtalya'nın teklifini kabul etmiş ve daha sonra yapılan müzakereler neticesinde nota alışverişi şeklinde bir anlaşma yapılmıştır.

Bu nota aşağıdaki ifadeyi içermektedir:

Mısır ve Sudan'ın önceki hidrolik haklarını tanıyan [İtalya], Mavi Nil'in [...], Beyaz Nil'in [...], kolları üzerinde nehrin akışını değiştirecek herhangi bir inşa faaliyetiyle meşgul olmayacaktır.¹⁹⁹

1925 Anglo-İtalyan notalarının haberleri Addis Ababa'ya ulaştığında, öfkeli bir tepki uyandırırken o zamanlar Milletler Cemiyeti üyesi olan Etiyopya, iki hükümetin adımlarına karşı Lig üyelerine bir protesto notası göndermiş ve anlaşmaya taraf olmadığını ve anlaşmanın geçerli olmadığını bildirmiştir.

¹⁹⁸ Kasimbazi, E.B. (2010), a.g.m. 722.

¹⁹⁹ Ferede, W. and Abebe, S. (2014), a.g.m. 61.

4.3. 1929 ve 1959 Anlaşmaları

4.3.1. 1929 İngiliz-Mısır Nil Suları Anlaşması (7 Mayıs 1929)

Hartum'un yaklaşık 125 km güneyinde bulunan Gezira bölgesi, verimli toprağı ve Mavi Nil'den erişilebilir suları olan yumuşak eğimi ile karakterize edilmiştir ve bu da onu uzun lifli pamuk yetiştiriciliği için ideal bir yer haline getirmiştir. Göreceli kıtlık ve artan pamuk fiyatlarının uluslararası şartları altında, yirminci yüzyılın başında yapılan ümit verici İngiliz çalışmaları, İngiliz Pamuk Yetiştiricileri Birliği'nin Mısır'ın pamuk tekeline alternatif olarak Gezira planının başlatılmasına yönlendirmiştir. Aynı zamanda, İngiliz Sudan yönetimi projeyi ekonomik uygulanabilirliği ve dolayısıyla ülkenin Mısır'dan bağımsızlığını artırma yönünde bir itici güç olarak görmüştür.²⁰⁰ İngiltere ve Sudan için projenin çifte yararı, Mısır dışında uygulanan ilk Nil sulama planını olmasıdır.

Sonuç olarak, İngiltere 1920'de İngiltere, Hindistan ve ABD temsilcileri de dahil olmak üzere Nil Projeleri Komisyonu adlı başka bir uluslararası komisyon kurmuştur. Planı Mısır kamuoyunun önünde savunmak için McDonald, 1920 Nil Kontrol raporunu yayınlamıştır. Her ne kadar McDonald'ın depolama planı Mısır'ın tarihî su haklarını güvence altına alma prensibi üzerine kurulmuş olsa da Mısır kamuoyu, önerilen barajların çoğunu yukarı akışta inşa etme kavramı nedeniyle Mısır'ın kaderinin sınırlarının ötesinde harici güçlerin kontrolüne geçeceği endişesiyle kabul etmemiştir.²⁰¹ Mısır ve İngiltere arasındaki Gezira programı üzerindeki gerilim, Sudan'ın İngiliz valisinin suikastından sonra zirveye ulaşmıştır. Mısır'ın İngiliz Valisi Lord Allenby, Hartum'a Mısır ordusunun geri çekilmesini yürürlüğe koymak ve “*Gezira bölgesini sınırsız bir şekilde sulamak konusunda özgürlük*” sağlamak için talimatlar göndererek cevap vermiştir. Bu durum Mısır Başbakanı Zaghloul kabinesinin istifasına yol açmıştır.²⁰²

Aslında, 1924 olayları Nil hidropolitiği üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Bir yandan, 1925'te Mısır ordusunun Sudan'dan tahliyesi, Sudan hükümetinin bağımsız karar alma sürecini güçlendirirken diğer yandan İngiltere hem Mısır'ı hem de Sudan'ı tatmin edecek bir uzlaşmaya varmaya çalışmıştır. Devam eden müzakereler 1929 tarihli Nil Suları Anlaşması'na giden süreci başlatmıştır. Sulama amacıyla Nil sularının kullanımı ile ilgili

²⁰⁰ Samaan M. M. (2019), *The Nile Development Game Dam*, New York: Springer, 62.

²⁰¹ a.g.e. 63.

²⁰² a.g.e. 64.

olarak Büyük Britanya (Sudan ve Doğu Afrika'daki sömürgeleri) ve Mısır arasındaki Nota Değişimi ("1929 Nil Suları Anlaşması") Nil Nehri üzerindeki anlaşmaların en tartışmalı ve su anlaşmaları arasında en önemlisidir. 1929 Nil Suları anlaşmasının amacı, Mısır'a ulaşan su hacmindeki artışı garanti altına almak ve kolaylaştırmaktır. Anlaşma, 1920'lerde Mısır ile Büyük Britanya arasındaki siyasi müzakerelerin sonucuna ve özellikle de anlaşmaya ayrılmaz bir parçası olarak eklenen 1925 Nil Suları Komisyonunun raporuna dayanmaktadır.

Anlaşma, herhangi bir sulama projesine başlamadan önce Sudan'ı yalnızca Mısır'ın onayına bağlamakla kalmamış aynı zamanda Mısır'ın Nil Nehri çevresindeki Victoria Gölü ve diğer su kütlelerinin kullanımı konusunda da haklar vermiştir.

Mısır, bu anlaşma ile çıkarlarını üç şekilde güvence altına almıştır²⁰³;

- (i) Tüm zamanında akış için toplam 48 milyar m³/yıl tutarında bir hak talebinde bulunmak,
- (ii) Mısır toprakları dışında, Sennar barajında denetçilerin bulunması,
- (iii) Nehir boyunca veya topraklarının herhangi bir yerinde Mısır çıkarlarını tehdit edecek hiçbir çalışma yapılmayacağına garanti altına alınması,

Anlaşmada Mısır'ın Nil suları üzerindeki baskın çıkarları dikkat çekmektedir. Madde 4 (b), Mısır hükümetinin Nil Nehri ve kolları üzerinde Sudan veya İngiliz yönetimi altındaki ülkelerde sulama ve enerji işleri için yapılması ya da alınması gereken önlemler için önceden mutabakatını gerektirmiştir. Anlaşmanın temel amacı, Mısır'a ulaşan su hacmindeki artışı kolaylaştırmaktır. Güney Sudan'daki bataklıklardan elde edilen verimi artırma planlarının yanı sıra taşkın kontrolünü arttırmak ve kuraklığa karşı garanti sağlamak için özellikle Ekvator göllerinde, ayrıca Tana Gölü ve Mavi Nil'de yıl boyunca depolama sağlamak anlaşmanın öncelikleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, 1929 anlaşması, Gezira ovasını sulamak için Sudan'daki Mavi Nil Sennar Barajı'nın ve Mısır'ın kullanımı konusunda su depolamak için Beyaz Nil'deki Jebel Awliya Barajı'nın yapılmasına izin vermiştir.²⁰⁴

²⁰³ Owiro, A.A. (2004), *The Nile Treaty: State Succession and International Treaty Commitments: A Case Study of the Nile Water Treaties*, Nairobi: Konrad Adenauer Foundation: Law and Policy Research Foundation, 8.

²⁰⁴ Kasimbazi, E.B. (2010), a.g.m. 729.

Aslında, 1929 Nil Suları Anlaşması, Mısır'ın İngiliz yetkililer tarafından tanımlandığı şekliyle 'doğal ve tarihî' haklara öncelik vermiş ve böylece Sudan'ın Nil sularına ilişkin haklarını otomatik olarak ikincil hale getirmiştir. 1929 Nil Suları Anlaşması, Mısır'ın Nil Nehri üzerindeki diğer nehir kıyısındaki devletlerle anlaşmazlık durumunda uygulayacağı üç önemli yasal ilkeyi ortaya koymuştur; yerleşik haklar ilkesi, adil hak kavramı ve bölgesel sınırların ötesinde inşaat haklarına sahip olmak. Ayrıca, Nil sularından Mısır'a yılda kırk sekiz milyar metreküp pay verirken, Sudan ise yılda dört milyar metreküp ile Nil suyu akışını paylaşmıştır.²⁰⁵

Neticede, bu anlaşma Mısır'ın havza üzerindeki hegemonik etkisini elde etmek ve yansıtmak için kullandığı temel araçlardan birisi olmuştur. Dahası, anlaşma yoluyla Mısır'a Sudan toprakları üzerindeki tesislerin inşası, sürdürülmesi ve yönetilmesinin yanı sıra hidrolojik araştırmalar yapmak için verilen haklar garanti altına alınmıştır. Anlaşma, diğer yukarı kıyıdaş devletlerin haklarını görmezden gelmiş ve geri kalan nehir kıyısındaki devletlere göre Mısır'ı tercih ettiği için uygunsuzluğu açıkça ortaya çıkmıştır. Ayrıca, anlaşmanın Etiyopya'ya bir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü bir İngiliz kolonisi olmayan Etiyopya için anlaşmaya taraf olmaması anlaşmayla bağlı olmaması hükmünü ortaya çıkarmaktadır. Üstelik anlaşma Mısır'a Nil Nehri'nin ortak doğal kaynakları konusunda veto yetkisi vermesi sebebiyle nehir kıyısındaki geriye kalan ülkeleri hariç tuttuğu için, dışlanan ülkelerin anlaşmayla bağlanması söz konusu olamayacaktır.

4.3.2. 1959 Nil Suları Anlaşması (12 Aralık 1959)

1929 Nil Suları Anlaşması'na göre Mısır, yalnızca Mısır'da değil aynı zamanda Sudan'da ve Britanya yönetimi altındaki nehir kıyısındaki devletlerde de sulama planları ve baraj projeleri geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Mısır yıllık olarak Nil sularının akışını karşılayacak bir su deposu veya baraj inşa etmeyi planlamıştır. Mısır'ın bu çabaları, Nil sularının havzadaki devletlerden akışını yakalamak amacıyla, Asvan Yüksek Barajı projesinin inşa edilmesi ve Sudan'daki Gebel Awliya Barajı'nın inşası ile ilgili tekliflerle sonuçlanmıştır.²⁰⁶

²⁰⁵ Deng, B. K. (2007), a.g.m. 45.

²⁰⁶ a.g.m. 44-45.

Albay Cemal Abdünnasır liderliğindeki Hür Subaylar Hareketi, Kral Faruk'ı 23 Temmuz 1952'de tahtından indirdikten birkaç ay sonra, Devrim Komutanlığı Konseyi (RCC), "güçlü" bir baraj inşa etmeye karar vermiştir. Yüksek Asvan Barajı (YAB) olarak tasarlanan barajın; Akdeniz'e boşaltılan suların (mevcut barajların arkasında depolanmadığı veya sulama planlarında kullanılmadığı) korunması, taşkınların yol açtığı hasarların önlenmesi, mevsimler ve yıllar boyunca suyun düzenlenmesi, Nil Vadisi ve Deltası boyunca çok yıllık sulamanın genişletilmesi, hidroelektrik üretimi, balıkçılık endüstrisinin geliştirilmesi ve iş olanaklarının yaratılması gibi birçok potansiyel faydası bulunması baraj inşaatının nedenlerini oluşturmaktadır.²⁰⁷ Büyüyen Mısır nüfusunun büyük ihtiyaç duyduğu bu faydalara karşı YAB'nin maliyetleri sadece ekonomik olmayıp buna ek olarak, rezervuarı doldurmak, Mısır ve Sudan'daki Nubian köylerini sular altında bıraktıktan sonra, ikincisinde Wadi Halfa da dahil olmak üzere, verimli toprakların sular altında kalmasına ve yaklaşık yüz bin yerel nüfusun yer değiştirmesini gerektirmekteydi.²⁰⁸ Dahası, YAB'nin inşa edilmesi, Mısır'ın barajın faydalarının ve maliyetlerinin yönetimi konusunda Sudan ile pazarlık yapmak ve diğer Nil kıyıdaşlarının itirazıyla yüzleşmek zorunda olduğu anlamına gelirken mali ve teknik kapasite eksikliği Mısır'ı küresel soğuk savaş oyununa itmiştir.

YAB'nin inşasına başlanmadan önce, Nil sularının tahsisi, Sudan'daki Wadi Haifa halkına ödenecek tazminat konusunda ve YAB rezervuarını dolduracak bir anlaşma konusunda Sudan Hükümeti ile anlaşılmasını gerekmiştir. Barajın etkilediği suların, Sudan topraklarını Nil vadisi boyunca 170 kilometre mesafeye ve deniz seviyesinden 182 metre yükseklikteki kontur çizgisine kadar suya indireceği öngörülmüştür. Projenin esasen Mısır'ın çıkarlarına yönelik bir proje olduğuna inanan Hartum'daki yetkililer, 1958 yılının Haziran ayının sonlarında, Asvan Barajını tamamen Mısırlı bir program olarak görmüştür. Bu konuda Temsilciler Meclisi'ndeki bir soruya göre, Sulama ve Hidroelektrik Bakanı, "*Yüksek Baraj, planı Mısır'da tartışılan ve tasarımı Mısır'da ve yalnızca Mısır tarafından hazırlanan bir Mısır projesidir. Proje, Sudan'a hiçbir yarar sağlamaz, aksine, yürütüldüğünde bize zarar verecektir*"²⁰⁹ ifadelerini kullanmıştır. 1956'dan sonra Sudan, kendi bayrağı, kendi ordusu, kendi parlamentosu ve zaman içinde kendi para birimi ile bağımsız bir egemen devlet olmuştur. Kaçınılmaz olarak, Mısır, Yüksek Asvan Barajı inşası

²⁰⁷ Samaan M. M. (2019), a.g.e. 88-90.

²⁰⁸ a.g.e. 91.

²⁰⁹ Abdalla I. H. (2006), "The 1959 Nile Waters Agreement in Sudanese-Egyptian relations", *Middle Eastern Studies*, 7(3), 329.

konusunda Sudan Hükümeti ile iki ülke arasındaki Nil sularının tahsisi şartlarına uymak zorunda kalacaktır.

Sudan Cumhuriyeti'nin 1956'da bağımsızlığını kazanmasının ardından Sudan'ın ilk başbakanı İsmail El-Azhari 1929 tarihli anlaşmanın derhal gözden geçirilmesini istemiştir. Başbakan El-Azhari, "1929 Antlaşması, yukarı kıyıdaş ülkelerin kazanılmış haklarına aykırı olmakla birlikte Mısır'a güç tekelini elinde bulundurma imkânı sağlamıştır bu nedenle bu durum iyi niyet ilkesine aykırıdır"²¹⁰ ifadelerini kullanırken anlaşmanın yeni oluşan şartlara uyarlanmasını istemiştir. Yılda 156 milyar m³ depolama kapasitesine sahip olan Yüksek Asvan Barajı için devasa rezervuarın yapımına odaklanan Mısır ve Sudan arasındaki ikili müzakereler üç aşamadan oluşmaktadır. Eylül ve Aralık 1954 tarihleri arasında gerçekleştirilen ilk müzakere turunda Mısır, Asvan'da devam eden su ihtiyaçlarının ve hasatla ilgili altyapının inşa edilmesini önceliklendirmeyi istemiştir. Buna göre, Nil suyu, Mısır ve Sudan için 62 milyar m³ ve 8 milyar m³ lük paylarla paylaşılması istenmiştir. Ancak, Sudan'ın baraj inşaatına itirazına cevaben, Mısır, Sudan hükümetine Roseires'de bir rezervuar inşa etme planlarında yardımcı olma konusundaki taahhüdünü geri çekmiştir. Sonuçta müzakerelerden sonuç alınmaması nedeniyle 1958 yılında Sudan, 1929 anlaşmasını tek taraflı olarak reddetmiştir. 1958'e kadar olan yıllar anlaşmazlığın zirvesine işaret etmiştir. Bu çıkmaza bağlı olarak, bir Mısır ordu birliği sınır anlaşmazlığı bahanesiyle güç gösterisi yaparak Sudan'a yürümüştür. Kriz, anlaşmanın temelini atmaya yardımcı olan, 1958'de Sudan'da Mısır'ın desteklediği bir askeri darbeye sona ermiştir. Bu darbe, bağımsız bir Sudan'ın Nil'e ilişkin yenilenen iddiasını engellemek ve 1959'un ikili anlaşması için verimli bir zemin hazırlamak amacıyla tasarlanmıştır.²¹¹

Mısır ile anlaşmanın yolunu açmak için, yeni başkan İbrahim Abbud kısa bir süre sonra, geçmişte Mısır ile siyasi ve ekonomik ilişkilere hâkim olan gerginliğin yapay ve temelsiz olduğunu açıklamıştır. Kısa bir süre sonra Abbud, Nasır'a yeni hükümetin Asvan Barajı'nın inşasına itiraz etmediğini ve Sudan ile Mısır'ın aralarında beklemekte olan sorunları çözmek için kardeşçe konuşacaklarını bildiren bir mesaj göndermiştir.²¹² Neticede

²¹⁰ Deng, B. K. (2007), a.g.m. 45-46.

²¹¹ Abdalla I. H. (2006), a.g.m. 332-333.

²¹² a.g.m. 333.

Mısır ve Sudan arasında 8 Kasım 1959 tarihinde bağımsız Afrika devletleri arasında uluslararası su paylaşımı ile ilgili ilk anlaşma olan Nil Suları Anlaşması imzalanmıştır.

1959 Nil Suları Anlaşması²¹³ 8 maddeden oluşmaktadır.

I. Madde, mevcut su kullanımlarını teyit etmiştir. (1929 Anlaşması Mısır'a 55 milyar m³ su tahsis ederken Sudan'a 18,5 milyar m³ su tahsis etmiştir.)

II. Madde, Mısır'a, yıllık Nil Nehri akışının tamamını depolayabilen Asvan Barajı'nı kurma hakkı vermiş ve Sudan'ın Mavi Nil'de Roseires Barajı inşa etme, ek sulama ve hidroelektrik enerji üretim kaynakları geliştirme planını onaylamıştır. Nil sularının akış miktarının, Asvan Yüksek Barajı'nda 84 milyar metreküp olduğunu kabul ederken tarafların, Sudan'ın payının 18.5 milyar metreküp, Mısır'ın ise 55.5 milyar metreküp olacağı bu su miktarını her zaman paylaşmayı kabul ettiklerini, tarafların, Nil'in buharlaşan suyunun 10 milyar metreküp olacağını, bunun da Nil sularının toplam miktarından çıkarılmasını ve ilgili tarafların yerleşik paylarına göre taraflarca paylaşılacağını, tarafların, Nil sularının akışını kullanacak ve buharlaşma sonucunda kaybı azaltacak barajlar inşa etmeyi kabul ettiğini; Mısır'ın, Sudan bölgesine 150 km uzayan YAB'nin yerinden ettiği yüz bin kişinin yeniden yerleştirilmesi için Sudan'a 15 milyon Mısır poundu ödemeyi kabul ettiğini bildirmektedir.

III. Madde, Nil Havzası sularının Bahr El Jebel, Bahr El Zeraf, Bahr el Ghazal ve Sobat Nehri bataklıklarında önemli miktarlarda kaybolması ve çabaların sırayla uygulanması gerektiğine göre bu kayıpları önlemek ve iki ülkede tarımsal genişlemede kullanılmak üzere nehrin verimini artırmak için maliyet esasına göre çalışmaya karar verdiklerini belirtmektedir.

IV. Madde, iki ülkenin ortak projeler üzerinde teknik iş birliğini kolaylaştırmak için Daimî Ortak Teknik Komite kurduklarını ifade etmektedir.

V. Madde, her iki ülkenin de ortak bir pozisyon geliştirmeden önce Nil suyu üzerinde üçüncü bir tarafla pazarlık etmeyeceklerini kabul ettiklerini bildirmektedir.

²¹³ "Agreement between the Republic of Sudan and United Arab Republic for the Full Utilization of the Nile Waters Signed and Cairo, 8 November 1959", *FAO*, <http://www.fao.org/3/w7414b/w7414b13.htm>, (Erişim Tarihi: 06.07.2019).

VI. VII. ve VIII. maddeler anlaşmanın yürürlüğe giriş koşullarını ve anlaşmaya ek olan belgelerin anlaşmanın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır.

Anlaşmaya dayanarak, Daimî Ortak Teknik Komite, merkezi Hartum'da olacak şekilde Nil'de su projelerini planlamak, denetlemek ve izlemek için Ocak 1960'ta kurulmuştur. Bozulan ikili ilişkileri geliştirmenin yanı sıra 1959 Anlaşması, Mısır'da YAB'nin inşasına ve Sudan'da her iki ülkeye çeşitli faydalar ve maliyetler getiren geliştirme projelerine yol açmıştır. YAB'nin inşası 1960'da başlamış ve rezervuar 1976 yılına kadar tam kapasitesine ulaşmıştır. YAB, arkasında Nasır Gölü'nün yaratılmasıyla sonuçlanmış ve toplam kapasitesi 160 milyar m³ e ulaşmıştır, (31 milyar m³ ölü depolama, 90 milyar m³ canlı depolama, geri kalan kapasite yüksek taşkın suları içindir.) Baraj, faaliyete geçtiğinde Mısır'ın toplam elektrik üretiminin %63'ünü kapsayan 2200 MW kapasiteli hidroelektrik üretmektedir; ancak bu oran, hızlı nüfus artışı nedeniyle 2013'te %7,7'ye ulaşana kadar istikrarlı bir şekilde azalmıştır.²¹⁴

Anlaşmanın olumsuz münhasırlığına rağmen, Nil Havzasında su paylaşımının kurumsallaşması kavramına öncülük etmiştir. Anlaşma aynı zamanda 1929 tarihli öncülünü de onaylamıştır. Söz konusu anlaşmanın Nil hidropolitliğini derinden etkileyen yönü ise havzanın diğer ülkelerin haklarını tamamen görmezden gelmesi olmuştur. Etiyopya toplam Nil akımının büyük çoğunluğuna katkıda bulunsa da anlaşma dışında tutulmuştur. Bu nedenle, Etiyopya hükümeti tek taraflı olarak bölge yetki alanı içerisinde su kaynakları geliştireceğini ilan etmiştir. Ayrıca, Kahire ve Hartum tarafından çıkarları göz ardı edilen sadece Etiyopya değil, yukarı havzadaki ülkeler de anlaşmayı tanımadıklarını bildirmişlerdir. Bu nedenle 1959 anlaşması, Mısır'ın nehre olan bağımlılığı konusundaki varoluşsal kararlılığını kesin olarak çözmek yerine nehir havzasını günümüze kadar istikrarsızlaştıran yukarı ve aşağı havza devletleri arasında kalıcı bir gerilim yaratmış ve hidropolitik ikilemin temelini oluşturmuştur.

4.3.3. Havza Çapında İşbirliği Girişimleri

Nil Nehri havzası 1960'lı yıllara kadar her ne kadar Mısır ve Sudan'ın havzanın tamamını ilgilendiren tek taraflı girişimlerine sahne olsa da 1960'lı yıllardan itibaren havza

²¹⁴ Swain A. (2014), "Ethiopia the Sudan, and Egypt: The Nile River Dispute", *The Journal of Modern African Studies*, 35(4), 679-681.

ülkeleri arasında teknik işbirliğini amaçlayan bölgesel araştırma yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır. 1959 Nil Suları Anlaşması sonrasında bölgesel işbirliği kurumları aşağıda yer almaktadır:

4.3.3.1. Hydromet araştırması

1967'den 1992'ye kadar Mısır, Kenya, Tanzanya, Uganda, Burundi, Sudan, Zaire ve Ruanda ve gözlemci üye olarak Etiyopya Nil Nehri üzerinde (Victoria, Kyoga ve Albert göllerinin havzaları) hidro-meteorolojik çalışmalar konusunda işbirliği yapmışlardır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Dünya Meteoroloji Örgütü'nün (WMO) desteğiyle Hydromet adlı bölgesel bir kuruluş kurulmuştur. Organizasyon havza genelindeki ilk düzenleme olarak kayda geçmiştir. Hydromet projesinin amacı, gölün su seviyesinin yanı sıra Nil'in su akışının düzenlenmesine yardımcı olmak hususunda Victoria Gölü su toplama alanının su dengesini değerlendirmek ve hidro-meteorolojik verilerin toplanması ve incelenmesidir. Elde edilen verilerin, sosyo-ekonomik kalkınma başta olmak üzere su kaynaklarının korunması, planlaması ve değerlendirilmesi konusunda ülkelere fayda sağlaması ve hükümetler arası işbirliği için bir altyapı sağlaması beklenmiştir.²¹⁵ Ancak Hydromet havza düzeyinde etkili bir işbirliği kurumsal düzenlemesi geliştirememiştir.

4.3.3.2. UNDUGU girişimi

Hydromet araştırmasının göreceli başarısından sonra en azından bilgi paylaşımı açısından Mısır ve Sudan, tüm kıyıdaş devletleri bir araya getirecek nihai bir organ kurmaya çalışmıştır. Aralık 1978'de Hydromet'in teknik toplantıları sırasında "*havzadaki su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve tahsisinin doğal planlamasında işbirliği yapmak*" için Nil havzası komisyonunun kurulması hususunda bir öneri getirilmiştir. Diğer nehir kıyısı olanlar, Mısır ve Sudan'ın "*tarihî ve teknik deneyimleri ve siyasi ve askeri güçleri nedeniyle egemen olmalarından*" korktukları için bu fikre sıcak bakmamıştır. 1983'te UNDUGU grubu, Mısır'ın dışişleri bakanlığı ve Mısır'daki Nil davasının yönetiminden sorumlu olan Profesör Boutros Boutros Ghali'nin girişimleriyle Mısır öncülüğünde kurulmuştur.²¹⁶ Swahili'de "*kardeşlik*" anlamına gelen "*Undugu*" (1983-1993), bir forum olarak kurulmuş olup kurucu üyeleri Mısır, Sudan, Uganda ve Orta Afrika Cumhuriyeti iken,

²¹⁵ Chelkeba, A. (2018), "The Influence of the UN Watercourse Convention on the Development of the Nile Basin CFA", *Mizan Law Review*, 12(1), 170-171.

²¹⁶ Samaan, M. M. (2019), a.g.e. 122-124.

Ruanda ve Burundi sırasıyla 1988 ve 1990’da tam üye olarak katılmıştır. Tanzania gözlemci olarak yer alırken, Etiyopya girişimi desteklememiştir.²¹⁷

Mısır’ın tartışmalı hâkimiyetine rağmen, UNDUGU’nun kalıcı etkisi bilgi paylaşımı için bir forum sağlamak olmuştur. UNDUGU, bilgi paylaşımı için kurumsal bir merkez olarak hizmet ederken nehir havzasındaki ülkelerin Nil’i bir “*bütün olarak*” görmeye alışmalarına olanak sağlamıştır. UNDUGU’nun geniş ama genel hedefleri arasında altyapı, kültür, çevre, telekomünikasyon, enerji, ticaret ve su kaynakları ile ilgili danışmanlık hizmeti vermek yer almıştır.²¹⁸ Bununla birlikte UNDUGU girişimi sayısız toplantılar yapmasına rağmen Nil sularının adaletli dağıtımı konusunda önemli kararlar verememiş ve nihayetinde bölgesel işbirliği konusunda etkili olamamıştır.

4.3.3.3. TECCONILE

Hydromet projesi tamamlandıktan sonra Aralık 1992’de UNDUGU’nun Kampala’daki 67. toplantısında, Mısır, Sudan, Ruanda, Tanzania, Uganda ve Kongo’dan su kaynakları bakanları UNDUGU Komisyonunu feshetmeye karar vermiş ve yerine, Nil’in Kalkınmasını ve Çevrenin Korunmasının Teşvik Edilmesi Teknik İşbirliği Komitesi’ni kurmuştur (TECCONILE).²¹⁹ TECCONILE Nil Havzası’nın havza çapında işbirliği ve sularının eşit şekilde paylaşılmasının belirlenmesi yoluyla entegre ve sürdürülebilir bir şekilde gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Amaçları arasında; su kaynaklarının yönetimi için altyapı, teknik ve kapasite geliştirmek, ulusal ana planları formüle etmek ve Nil Havzası Eylem Planına entegre etmektir. TECCONILE, 1 Ocak 1993’te Mısır, Sudan, Ruanda, Tanzania, Uganda ve Zaire’den gelen bakanların TECCONILE Sözleşmesini imzalamasıyla faaliyete geçmiştir.²²⁰

Kısa sürede TECCONILE birtakım projeleri tamamlamayı başarmıştır. Nil Havzası’nın bir atlas haritasının hazırlanması, Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS), Hidrolojik Modelleme, İzleme, Tahmin ve Simülasyon alanlarında Nil Havzası ülkelerindeki su kaynakları kurumlarının personeline gerekli bir dizi eğitim sağlamıştır. Ayrıca katılımcılar

²¹⁷ Arsano, Y., Tamrat, I. (2005), “Ethiopia and the Eastern Nile Basin”, *Aquat. Sci.*, 67(1), 19.

²¹⁸ Paisley, R.K., Henshaw, T.W. (2013), “Transboundary Governance of the Nile River Basin: Past, Present and Future”, *Environmental Development*, 7(1), 64.

²¹⁹ Deng, B. K. (2007), a.g.m. 54.

²²⁰ Paisley, R.K., Henshaw, T.W. (2013), a.g.m. 65.

arasında işbirliğini ve fikir alışverişini teşvik etmek amacıyla bir dizi konferans ve atölye çalışması düzenlemiştir. Bu bağlamda, Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (CIDA) maddi desteğiyle Nil Nehri Havzası Aksiyon Planını (NRBAP) geliştirmiş ve üretmiştir. Eylem Planının çoğunluğu bir dizi kalkınma projesine ayrılırken ayrıca “*yasal ve kurumsal düzenlemeler için havza çapında, çok disiplinli bir çerçevenin oluşturulması*”²²¹ öngörülmüştür.

TECCONILE toplantılarına ek olarak, diğer toplantılar Nil kıyısındakiler arasında işbirliğini desteklemiştir. Mısır'da 1993 yılında başlayan ve 2002 yılına kadar çeşitli havza ülkelerinde yıllık bazda devam eden “*Nil 2002 Konferansları*” olarak bilinen bir dizi ek toplantı yapılmıştır. Nil 2002 Konferansları, “*kapsamlı işbirliği*” temasına dayandırılırken zaman zaman açık tartışmalar için ayrılmış olmasına rağmen genellikle acil konulara ilişkin oturumlar olarak yapılandırılmıştır. Her ne kadar Nil 2002 Konferanslarının doğası gereği teknik olduğu varsayılsa da tartışılan konular genellikle yasal ve normatif konulara ayrılmıştır. 2002 Nil Konferansı, Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı (CIDA) ile UNDP ve Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından desteklenmiştir.²²²

TECCONILE, büyük ölçüde işlevsiz UNDUGU ile karşılaştırıldığında havza çapında kurumsal bir işbirliği mekanizması olarak kabul edilmektedir. Ancak, temel su kullanımı ve yönetimi sorunları tüm nehir kıyısındaki devletler için tatmin edici bir şekilde çözülmeyen, Eylem Planı, Etiyopya başta olmak üzere önceki anlaşmalardan dışlanan havza ülkeleri için pek anlamlı gelmemiştir. Dolayısıyla Etiyopya ve Kenya TECCONILE mekanizmasına tam üye olarak katılmayı reddetmiştir. Bu iki Nil havzası ülkesi, mevcut yapıyı Mısır'ın hakimiyetini pekiştirme girişimi olarak algılaması ve adil su dağıtımını ele almaması nedeniyle kabul etmemiştir.

4.3.3.4. Nil havzası girişimi (NBI)

Mart 1998'de, Nil Havzası Devletlerinin Su İşleri Bakanlar Konseyi tarafından Nil Nehri'nin paylaşımı ve yönetimi ve yeni bir eylem programının onaylanması konusunda bir

²²¹ Arsano, Y., Tamrat, I. (2005), a.g.m. 19.

²²² Swain A. (2014), a.g.m. 690-691.

anlaşma yapılması konusunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu girişim Şubat 1999'da Nil Havzası Girişimi'nin (NBI) resmi olarak başlatılmasına yol açmıştır.

NBI'nin arka planına bakıldığında, süreç Mayıs 1996'da yapılan dördüncü Nil-2002 konferansı esnasında her bir havza devletinden atanan ve üç üyeden oluşan bir Uzmanlar Paneli (PoE) kurulmasıyla başlatılmıştır. Ardından, 1997 yılında Su Kaynakları Bakanları Konseyi (Nile-COM) kurulmuş, bu sırada kıyıdaş devletler, Dünya Bankası'nın Uluslararası Danışma Grubu (IAG) aracılığıyla Dünya Bankası'nın tavsiyelerini takiben Nil Nehri Eylem Planı'nı (NRBAP) geliştirmiştir. 1999 yılında Stratejik Eylem Programının oluşturulması ve TECCONILE'in yerini alan Nil Havzası Girişimi'nin (NBI) kurulması ile süreç nihai halini almıştır.²²³ NBI üye ülkeleri arasında Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Mısır, Etiyopya, Kenya, Ruanda, Sudan, Tanzanya ve Uganda yer alırken Eritre gözlemci statüsündedir. Eylül 1999'da NBI Sekretaryası, Uganda'nın eski başkenti Entebbe'de resmen açılmıştır. NBI, üye ülkeler Nil havzasının sürdürülebilir gelişimi için kalıcı bir yasal ve kurumsal çerçeve üzerinde anlaşmaya kadar geçici bir düzenlemedir. NBI dağılmış TECCONILE'in yerini almıştır.²²⁴ Örgütsel yapı, üyeleri havza ülkelerinin su kaynakları bakanları olan Bakanlar Konseyi olan Nile-COM ve Nil Teknik Danışma Komitesi olan ve her ülkenin iki üyesinden oluşan Nile-TAC'tan oluşmaktadır. NBI, havza düzeyinde Paylaşılan Vizyon Programı (SVP) ve iki alt havza için özel yatırım programları (hidroelektrik, sulama vb.) içeren Yardımcı Faaliyetler Programı (SAP)-Doğu Nil havzası (ENSAP) ve Nil ekvator gölleri havzası (NELSAP)- olmak üzere iki düzeyde faaliyet gösteren programlara sahiptir.²²⁵

NBI'nin hedefleri²²⁶:

1. Nil havzasının su kaynaklarını bütün halklara refah, güvenlik ve barışı sağlamak için sürdürülebilir ve eşit bir şekilde geliştirmek;
2. Verimli su yönetimi ve kaynakların optimal kullanımını sağlamak;
3. Kıyı nehirleri arasında işbirliği ve ortak eylem sağlamak, kazan-kazan durumu sağlamak;

²²³ Woldetsadik, T. K. (2017), "The Nile Basin Initiative and the Cooperative Framework Agreement: Failing Institutional Enterprises?", *Mizan Law Review*, 56(4), 199.

²²⁴ Swain, A. (2011), "Challenges for water sharing in the Nile Basin: changing geo-politics and changing climate", *Hydrological Sciences Journal*, 56(4), 692.

²²⁵ Arsano, Y., Tamrat, I. (2005), a.g.m. 20.

²²⁶ Swain, A. (2011), a.g.m. 692.

4. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasını hedeflemek ve ekonomik bütünleşmeyi teşvik etmek;

5. Programın planlamadan eyleme geçme ile sonuçlanmasını sağlamak.

Paylaşılan Vizyon Programı, (SVP) havza ölçeğinde programlar uygulamak için bir koordinasyon mekanizması ve “*uygun ortam*” oluşturmaktadır. Daha sonra, Yardımcı Faaliyet Programları (SAP), planlanan faaliyetlerin diğer faaliyetler üzerindeki faydalarını ve etkilerini göz önünde bulundurarak “*uygun olan en düşük seviyede*” eylem planlayacak ve uygulayacaktır. Potansiyel projeler arasında verimli sulama kullanımı, hidroelektrik geliştirme ve ticaret fırsatları, çevresel analiz ve kamusal bilgi alışverişi yer almaktadır.²²⁷ SVP, bugüne kadar, çoğu büyük ölçüde tamamlanmış sayısız projeye sahiptir ve su profesyonellerini sürdürülebilir su yönetiminde eğitmek, çeşitli paydaşlar arasında katılımı artırmak ve bölgesel enerji piyasalarının gelişmesini kolaylaştırmak gibi faaliyetleri içermektedir. NBI, Nil havzası ülkeleri tarafından her bir ülkeden yıllık 35 bin USD tutarında tahsilat yoluyla desteklenmektedir. Ek finansman, başta Dünya Bankası, UNDP ve CIDA olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından da sağlanmaktadır. NBI tamamen faaliyete geçerken, SVP ve alt bölge projelerinin çoğu 2012 yılına kadar tamamlanmıştır.²²⁸ SVP, Nil Sınıraşan Çevresel Eylemi; Nil Havzası Bölgesel Enerji Ticareti; Tarımsal Üretimde Verimli Su Kullanımı; Su Kaynakları Planlama ve Yönetimi; Güven Oluşturma ve Paydaş Katılımı (İletişim); uygulamalı eğitim; sosyoekonomik gelişme ve fayda paylaşımı olmak üzere yedi projeden oluşmaktadır. İki alt programdan oluşan stratejik eylem programı (SAP) ise teknik yardım için havza ülkelerinde yaygın olarak uygulanacak kapasite geliştirme tipi projeler ve işbirlikçi gelişim için ortamın sağlanması hususunda havza düzeyinde fiziksel yatırımlar yapılması konularına odaklanmaktadır. Coğrafi olarak, iki SAP, Burundi, DRC, Mısır, Kenya, Ruanda, Tanzanya, Sudan ve Uganda’yı içeren Doğu Nil (ENSAP) ve Nil Ekvator Gölleri Bölgesini (NELSAP) kapsamaktadır.²²⁹

NBI'nin öncelikli amaçlarından birisi, geçmişteki ikili anlaşmaları geçersiz kılacak ve Nil kaynaklarının paylaşımını sağlayacak olan ‘İşbirlikçi Çerçeve Anlaşması’nı müzakere etmektir. Bununla birlikte, NBI, sadece merkezi olduğu Uganda’da, ENSAP’ın merkez olduğu Etiyopya’da ve NELSAP’ın merkezi bulunduğu Ruanda’da resmi bir yasal statüye

²²⁷ Wiebe, K. (2001), “The Nile River: Potential for Conflict and Cooperation in the Face of Water Degradation”, *Natural Resources Journal*, 41(3), 751.

²²⁸ Paisley, R.K., Henshaw, T.W. (2013), a.g.m. 67.

²²⁹ Deng, B. K. (2007), a.g.m. 55.

sahiptir. Nile-COM, NBI'nin en yüksek karar organıdır. Teknik Danışma Komitesi (Nile-TAC) teknik danışmanlık sunarken Nile-COM'a yardım sağlamaktadır. Nil Havzası Girişimi Sekretaryası (Nil-SEC), Nile-TAC ve Nile-COM'a idari hizmetler ve danışmanlık sunmaktadır. NBI başarıyla uygulanmış birtakım projelerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte, NBI kalıcı bir kurum olarak tasarlanmamış olup yalnızca kalıcı bir Kooperatif Çerçeve Anlaşması yürürlüğe girene kadar var olması amaçlanmıştır. Bu çerçeveyi müzakere etmek, yirmi yıldan fazla bir süredir beklenmedik bir şekilde uzadığından, NBI beklenenden daha uzun süredir varlığını sürdürmektedir.²³⁰

NBI'nin stratejik eylem programına destek vermek amacıyla Uluslararası Nil İşbirliği Konsorsiyumu (ICCON) olarak bilinen uluslararası bir konsorsiyum kurulmuştur. Dünya Bankası nezaretinde, nehir kıyısındaki devletlerin uluslararası toplumla görüş alışverişinde buldukları ve kendi özel kalkınma projeleri için kaynakları harekete geçirdikleri bir forum olarak düzenlenmiştir. Bu forum, Nil Havzası ülkeleriyle uluslararası işbirliğini vurgulamak ve Nil sularının dağıtımını ve kullanımını ile ilgili işbirlikçi çabalarını desteklemeyi amaçlamaktadır. 2003 yılında Nil Havzası Bakanlar Konseyi'nin isteği üzerine, Nil Havzası Güven Fonu (NBTF) kurulmuştur. NBTF, Nil Havzası Girişimi'ne verilen bağışları yönetmeye ve uyumlu hale getirmeye yardımcı olmaktadır. Kanada, Danimarka, Hollanda, Norveç, İsveç ve Birleşik Krallık, NBTF aracılığıyla katkıda bulunan bağışçılardan bazılarıdır.²³¹

Tarihî olarak Mısır, Nil'in kontrolünü korumak için havza gelişimini engellemiştir. Nil suyuna bağımlılığı konusunda son zamanlarda bir azalma olmamıştır. Aksine, Mısır'ın suya olan talebi önemli ölçüde artarken büyüyen nüfusunu beslemek için tarımsal üretimi artırmak konusunda çok miktarda suya ihtiyacı duymaktadır. Bu ihtiyaç dolayısıyla Mısır, Etiyopya'nın su gelişimi için taleplerini kabul etme konusunda yakın zamana kadar katı tutumunu sürdürmüştür. NBI, Nil havzasındaki siyasi tarih dikkate alındığında ülkelerin tarihî duruşlarının esnemesinde önemli bir dönüm noktası ve işbirliğinin kurumsallaşması konusunda önemli bir kilometre taşı olmuştur.

NBI, Etiyopya'nın havza düzeyinde bir kooperatif girişimine üye olarak katılmayı kabul ettiği ilk mekanizma olması açısından da önem teşkil etmektedir. Uluslararası kaynaklı

²³⁰ Paisley, R.K., Henshaw, T.W. (2013), a.g.m. 67-68.

²³¹ Swain, A. (2011), a.g.m. 693.

finansal kaynaklar geliştirmek, Etiyopyalı karşı hegemonik stratejinin çok önemli bir unsurudur. Ne yazık ki Etiyopya hükümetleri, başta Mavi Nil Havzası olmak üzere, hidrolik projeler için maddi destek sağlama konusunda çeşitli engellerle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, Dünya Bankası'nın 7.50 sayılı Operasyon Direktifi, Etiyopya için çok önemli bir engel teşkil ederken Mısır'ın yukarı havzadaki hidrolik projelerin inşasına itiraz etmesine ve dolayısıyla Mısır'a bir "veto gücü" vermesine olanak sağlamıştır. Bağışçılardan fonların "bloke edilmesi" Mısır tarafından kullanılan en büyük hegemonik taktiklerden birisidir. Mısır, Dünya Bankası, BM kurumları ve Afrika Kalkınma Bankası'nda her zaman önemli bir etkiye sahip olmuştur. Uluslararası bağışçılar üzerindeki bu etki daima Mısır'ın en büyük avantajlarından biri ve Etiyopya'nın en zayıf yönlerinden birini teşkil etmiştir. Etiyopya, NBI'yi Mısır'ın hidropolitik gücünü dengelemek için bir fırsat olarak görmüştür. NBI aracılığıyla Etiyopya, ülkenin uluslararası imajını iyileştirmek, uluslararası bağışçıların yatırımını ve desteğini almak ve ülkede hidrolik altyapı geliştirmek konusunda girişimlerde bulunmuştur.²³²

NBI'nin dezavantajları arasında somut uyuşmazlık çözüm hükümleri eksikliği ve karar alma süreçlerinde tarafsız bilimsel uzmanların bulunmaması yer almaktadır. Özellikle Nil Havzası'ndaki politik tarih dikkate alındığında, NBI ve ardıllarının başarılı olması için uygulanabilir bir anlaşmazlık çözüm mekanizması olmaması, suların adil dağılımı ve önemli zarar vermeme gibi tartışmalı hükümlerin çözüme bağlanması noktasında engel teşkil etmiştir. Mısır'ın stratejisi, aşağı havza kıyıdaşlarının gelişmesine katkıda bulunan işbirlikçi tüketim dışı su projelerine odaklanmak iken, Etiyopya'nın stratejisi, yukarı havzadaki kıyıdaşlarının Nil'in adil kullanımında hak sahibi olmasını sağlayan çok taraflı bir yasal çerçeve elde etmektir. NBI, İşbirliği Çerçeve Anlaşması'nın (CFA) yerine getirilmesinden ve onaylanmasından sonra kalıcı bir Nil Nehri Havzası Komisyonu (NRBC) tarafından devralınan bir geçiş organı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla NBI, günümüz itibariyle kalıcı işbirliğinin önündeki yasal zorlukları aşamaması nedeniyle havzada sınırlı işbirliği imkanı sağlayan kurumsal bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

²³² Cascão, A.E. (2008), "Ethiopia-Challenges to Egyptian Hegemony in the Nile Basin", *Water Policy*, 10(2), 24.

4.4. 2010 İşbirliği Çerçeve Anlaşması (CFA)

Tanzanya'nın Dar-es-Salam kentinde 22 Şubat 1999'da resmen başlatılan Nil Havzası Girişimi (NBI), ilk kez Nil Havzası ülkelerinin dokuzunu bakanlık düzeyinde bir araya getirmiştir. NBI, Nil Nehri'nin işbirliğini ve sürdürülebilir kalkınmasını teşvik etmek için bir geçiş düzenlemesi olarak kurulmuştur. Nil Havzası İşbirliği Çerçeve Anlaşması (CFA) adı verilen kapsayıcı bir anlaşma üzerinde çalışmalar, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve diğer bazı bağışçı kurumlar tarafından NBI'nin resmi açılışının hemen ardından başlamıştır. NBI'nin temel amacı, NBI'nin ilkelerini, yapılarını ve kurumlarını içerecek ve tüm Nil kıyısındakileri kapsayan bir ortak çerçeve anlaşması yapmak olmuştur. Çalışmalar 10 yıldan daha uzun bir süre devam etmiştir. Bununla birlikte, süreç, nehir havzası ülkelerinin sömürge antlaşmaları üzerindeki pozisyonlarını yeniden yapılandırılmasının ve sertleştirmesinin bir sonucu olarak bazı zorluklarla karşılaşmıştır.

Haziran 2007'de, NBI'nin en yüksek karar organı olan Nile-COM, Uganda'da CFA'nın esasa ve usule ilişkin yönleriyle ilgili müzakerelerine son vererek, Mart 2006'dan Haziran 2007'ye kadar süren sıkı müzakere sürecini tamamlamıştır. CFA'nın bir hükmü üzerinde anlaşamadığından çekişmeli madde yoluyla, nehir kıyısındaki devletlerin ilgili devlet başkanlarına atıfta bulunulmuş ancak bir karar alınamamıştır. CFA'nın su güvenliği hakkındaki 14(b) maddesiyle ilgili anlaşmazlık CFA'nın bütün nehir kıyısı ülkeler tarafından imzalanmasına engel teşkil etmiş neticede anlaşma işbirliğini sağlamak yerine havzayı ikiye bölmüştür. 2008 yılında, ülkelerin pozisyonlarını bir araya getirmek için birkaç girişimde bulunulmasına rağmen netice alınamamış ve nihayetinde yedi yukarı havza devleti bağımsız hareket etme kararı almıştır. 22 Mayıs 2009'da Kinşasa'daki Nile-COM'un olağanüstü toplantısında nihai bir metni hazırlamış ve CFA'nın belirlenmiş bir tarihte imza için açılmasını önermiştir.²³³

14 Mayıs 2010'da Nil Nehri kıyısındaki ülkelerden dördü (Etiyopya, Tanzanya, Uganda ve Ruanda) ve beş gün sonra Kenya'da anlaşmaya katılmıştır. 28 Şubat 2011 tarihinde, Burundi bu beş ülkeye katılmış ve CFA'yı imzalamıştır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti, CFA'yı desteklediğini göstermesine rağmen, henüz imzalamamıştır. Anlaşma; Etiyopya, Ruanda ve Tanzanya tarafından onaylanmasına rağmen yürürlüğe giriş koşulu olan 6 ülkenin onayı şartı olması nedeniyle henüz yürürlüğe girmemiştir. CFA ayrıca

²³³ Woldetsadik, T. K. (2017), a.g.m. 201.

Entebbe, Uganda’da imzalandığı için “*Entebbe Antlaşması*” olarak da adlandırılmaktadır. CFA, Genel İlkeler, Haklar ve Borçlar, Kurumsal Yapı, Yan Kuruluşlar, Çeşitli Hükümler ve Nihai hükümler olmak üzere altı bölüme ayrılmış 44 maddeye sahiptir. Nil Havzasının korunması, kullanımı ve geliştirilmesi için bazı temel prensipleri ortaya koymaktadır.²³⁴ CFA, her bir Nil Havzası devletinin kendi topraklarında Nil Nehri Havzası sularını önemli bir zarara yol açmadan adil ve makul bir şekilde kullanma hakkına sahip olduğu adil ve makul kullanımın çağdaş uluslararası su hukuku ilkesini yeniden tesis etmektedir.

2010 İşbirliği Çerçeve Anlaşması’nın maddelerine bakıldığında 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi hükümleriyle büyük ölçüde benzerlik taşıdığı değerlendirilebilir. Anlaşma’nın ‘*Genel İlkeler*’ başlığı altındaki birinci bölümünde (madde I-III)²³⁵; işbirliği, sürdürülebilir kalkınma, adil ve makul kullanım, önemli zarar vermeme, planlanan önlemler hakkında Nil Nehri Havzası Komisyonu aracılığıyla bilgi alışverişinde bulunma, Nil Nehri Havzası ve ekosistemlerinin korunması için ayrı ayrı ve uygun olduğunda ortak önlemler alma, Nil Nehri Sisteminin sularını burada belirtilen diğer temel ilkelerle tutarlı bir şekilde kullanma hakkına sahip olma, çevresel etki değerlendirmesi ve denetimler, anlaşmazlıkların barışçıl çözümü ve su güvenliği konularına yer verilmektedir.

Anlaşma’nın ‘*Hak ve Yükümlülükler*’ başlığı altındaki ikinci bölümünde (madde IV-XIV)²³⁶; adil ve makul kullanım ilkesi (madde IV) tanımlanmakta ve bu ilkenin taraflarca nasıl yorumlanacağına değinilmektedir. Nil Nehri sistemindeki su kaynakları kullanımlarının adil ve makul olmasını sağlamak için Nil Havzası Devletleri, aşağıdakiler dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere tüm ilgili faktörleri ve koşulları dikkate alacaktır:

- a. Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve doğal bir karaktere sahip diğer faktörler.
- b. İlgili Havza Devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c. Her bir Havza Devletindeki su kaynaklarına bağlı nüfus;

²³⁴ Salman, M.A. S. (2013), “The Nile Basin Cooperative Framework Agreement: a Peacefully Unfolding African Spring?”, *Water International*, 38(1), 20-21.

²³⁵ Internet: Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework. (Mayıs 2010). *Nile Basin Initiative*, Web: <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file/> 19 Haziran 2019’da alınmıştır.

²³⁶ Internet: Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework. (Mayıs 2010). *Nile Basin Initiative*, Web: <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file/> 19 Haziran 2019’da alınmıştır.

- d. Bir Havza Devletinde su kaynaklarının kullanımı ve kullanımın diğer Havza Devletlerine etkileri;
- e. Su kaynaklarının mevcut ve potansiyel kullanımları;
- f. Su kaynaklarının kullanımının korunması, geliştirilmesi, ekonomisi ve bu amaçla alınan önlemlerin maliyetleri;
- g. Belirli bir planlı veya mevcut kullanıma alternatiflerin karşılaştırılabilir değeri;
- h. Her Havza Devletinin Nil Nehri sisteminin sularına katkısı;
- ı. Drenaj alanının her bir Havza Devleti ülkesindeki kapsamı ve oranı.

Yukarıdaki maddelerin uygulanmasında, ilgili Nil Havzası Devletleri, ihtiyaç duyulduğunda, işbirliği ruhuyla istişarelere girecektir. Her bir faktöre verilecek ağırlık, diğer ilgili faktörlere kıyasla önemi ile belirlenecektir. Hakça ve makul bir kullanımın ne olduğu belirlerken, tüm ilgili faktörler birlikte ele alınacak ve bütün olarak bir sonuca ulaştırılacaktır. Nil Havzası Devletleri, kendi bölgelerinde, ulusal yasa ve yönetmeliklere göre, ilgili faktörler ve koşullarda yapılan önemli değişiklikler ışığında, su kullanım durumlarını gözden geçirecektir. Nil Havzası Devletleri, Nil Nehri Havzası Komisyonu tarafından adil ve makul kullanımın etkin bir şekilde uygulanması için belirlenen kural ve prosedürlere uyacaktır.

Aynı bölüm altında yer alan V. madde önemli zarar vermeme yükümlülüğünü açıklarken Nil Havzası Devletlerinin, Nil Nehri Sistemindeki su kaynaklarını kendi bölgelerinde kullanırken, diğer havza devletlerine ciddi zararlar verilmesini önlemek için gerekli tüm önlemleri alacağı vurgulanmaktadır. Önemli bir zararın ortaya çıkması durumunda etkileyen devlet, bu tür zararları ortadan kaldırmak veya hafifletmek ve uygun olduğunda tazminat meselesini tartışmak için IV. maddede belirtilen hükümlere istinaden tüm uygun önlemleri alacaktır. VI. madde Nil Nehri havzası ve ekosistemlerinin korunması için Nil Havzası Devletlerinin, Nil Nehri Havzası Komisyonu aracılığıyla, bu maddenin hükümlerine ilişkin politikalarını uyumlu hale getirmek hususunda adımlar atacağını belirtmektedir. VII. madde düzenli veri ve bilgi alışverişine atıf yapmakta ve eğer bir Nil Havzası Devleti, başka bir Havza Devleti tarafından hâlihazırda mevcut olmayan veri veya bilgi sağlanmasını talep ederse, söz konusu devlet talebe uymak için elinden gelenin en iyisini yapacaktır. Ancak bilginin talep edildiği devlet bu tür veri veya bilgilerin toplanması ve işlenmesi hususunda talep eden devlete makul maliyetlerin ödenmesi durumunda verilerin paylaşımını şartlandırabilir. VIII. madde de öncülünde olduğu gibi havza

devletlerinin “*planlanan önlemlerle*” ilgili bilgi alışverişinde bulunmak için Nil Nehri Havzası Komisyonu tarafından belirlenen kuralları ve prosedürleri yerine getireceğini vurgulamaktadır.²³⁷

Bölümün ilerleyen maddelerinde olumsuz ve acil durumlarda alınacak tedbirlere ilişkin hükümlere yer verilmektedir. IX. Madde, çevresel etki değerlendirmesi ve denetimlere ilişkin olarak önemli olumsuz çevresel etkileri olabilecek planlı önlemler için, Nil Havzası Devletlerinin, erken bir aşamada, kendi bölgeleri ve diğer Nil Havzası Devletlerinin bölgeleri ile ilgili olarak bu etkilerin kapsamlı bir değerlendirmesini yapacağını vurgulamaktadır. Bir faaliyetin önemli olumsuz çevresel etkiye sahip olup olmayacağını belirlenmesi için kriterler ve prosedürler Nil Nehri Havzası Komisyonu tarafından geliştirilecektir. Nil Havzası Devletleri, bu Çerçevenin yürürlüğe girdiği tarihte mevcut tedbirlerin ulusal mevzuata uygun olarak ve bu Çerçevede kabul edilen kriterler uyarınca denetimlerini gerçekleştirecektir.

Ayrıca XII. madde Nil Havzası Devletlerine veya diğer Devletlere ciddi zarar verebilecek veya yakın bir tehlike yaratma tehdidinde bulunan veya ani bir şekilde sel, toprak kayması veya deprem gibi doğal nedenlerden kaynaklanan bir “*acil bir durum*” ortaya çıkması durumunda söz konusu Nil Havzası Devleti, gecikmeksizin ve mümkün olan en süratli yoldan, kendi ülkesinden kaynaklanan herhangi bir acil durumdan potansiyel olarak etkilenen diğer Devletlere ve yetkili uluslararası örgütlere bildirecek ve acil durumun zararlı etkilerini önleme, hafifletme ve ortadan kaldırma koşullarının gerektirdiği tüm uygulanabilir önlemleri derhal alacaktır. Aynı zamanda gerektiğinde, Nil Havzası Devletleri, acil durumlarda müdahale etmek için uygun durumlarda diğer potansiyel olarak etkilenen Devletlerle ve yetkili uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak, acil durumlara cevap vermek için acil durum planları geliştirecektir. Çerçeve'nin XIII. maddesi Nil Nehri Havzası ve ilgili tesislerin silahlı çatışma zamanında korunmasına ilişkin olup birlikte Nil Nehri Havzasında tehlikeli unsurlar içeren tesisler, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda

²³⁷ Internet: Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework. (Mayıs 2010). *Nile Basin Initiative*, Web: <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file/> 19 Haziran 2019'da alınmıştır.

geçerli olan uluslararası hukukun ilkeleri ve kuralları tarafından kabul edilen korumadan faydalanacağını içermektedir.²³⁸

En çok tartışılan ve nehir kıyısı ülkelerin farklı yorumlaması nedeniyle anlaşmanın yürürlüğe girmesini engelleyen ve süreci çıkmaza sürükleyen Çerçeve'nin 'su güvenliği' başlıklı XIV. maddesidir. İlgili madde, IV. ve V. maddelerin hükümlerine istinaden Nil Havzası Devletleri'nin, su güvenliğinin her biri için hayati önemini kabul ettiğini ve devletlerin Nil Nehri Sistemi sularının işbirliği yönetimi ve geliştirilmesinin su güvenliğinin ve diğer faydaların elde edilmesini kolaylaştıracağını kabul ettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla işbirliği ruhu içinde, (a) tüm devletlerin su güvenliğini sağlamasını ve sürdürmesini sağlamak için birlikte çalışacağını ve (b) başka hiçbir Nil Havzası Devletinin su güvenliğini önemli ölçüde etkilememek için birlikte çalışacağını ayrıca Nil Nehri Havzası Komisyonu tarafından kuruluşundan itibaren altı ay içinde karar verileceğini hükme bağlamaktadır.²³⁹

Anlaşma'nın '*Kurumsal Yapı*' başlığı altındaki üçüncü bölümünde (madde XV-XXIX)²⁴⁰; Çerçevde öngörülen ilkelerin, hakların ve yükümlülüklerin uygulanmasını teşvik etmek ve kolaylaştırmak için Nil Nehri Havzası Komisyonu, Komisyonun en üst düzey politika oluşturma organı olarak Devlet Başkanları Konferansı, Komisyonun yönetim organı olarak Bakanlar Konseyi, Konsey'e Çerçevde öngörülen kurallar, prosedürler, kılavuzlar ve kriterler hakkında önerilerde bulunacak Teknik Danışma Komitesi, Komisyonun yeterliliği dahilinde belirli sektörel meseleleri ele almak için Konsey tarafından kurulan Sektörel Danışma Kurulu ve Sekreterlik mekanizmasının kurulacağı vurgulanmaktadır. Aynı zamanda ilgili bölümde yukarıda bahsedilen kurumsal yapıların fonksiyonları ve işlevleri tanımlanmaktadır.

Anlaşma'nın '*Yardımcı Kurumlar*' başlığı altındaki dördüncü bölümünde (madde XXX-XXXII); Havza altı örgütlerinin ve düzenlemelerinin faydasına odaklanmaktadır. Bu

²³⁸ Internet: Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework. (Mayıs 2010). *Nile Basin Initiative*, Web: <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file/> 19 Haziran 2019'da alınmıştır.

²³⁹ Internet: Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework. (Mayıs 2010). *Nile Basin Initiative*, Web: <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file/> 19 Haziran 2019'da alınmıştır.

²⁴⁰ Internet: Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework. (Mayıs 2010). *Nile Basin Initiative*, Web: <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file/> 19 Haziran 2019'da alınmıştır.

kapsamda, ilgili devletler bu tür kuruluşların ya da düzenlemelerin Nil Nehri Havzası Komisyonu ile yakın işbirliği içinde çalışmasını sağlamak için taahhütte bulunurken Nil Nehri Havzası Komisyonu düzenli teması sürdürecektir ve herhangi bir alt havza kuruluşu veya düzenlemesi ile yakın işbirliği yapacaktır. Anlaşma'nın 'Çeşitli Hükümler' başlığı altındaki beşinci bölümünde (madde XXXIII-XXXIV); uyuşmazlıkların çözüm mekanizmalarına değinilmiş ve Çerçevenin yorumlanması veya uygulanmasına ilişkin iki veya daha fazla Nil Havzası Devleti arasında bir anlaşmazlık olması durumunda, ilgili devletlerin, aralarında uygulanabilir bir anlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözülmesini isteyecekleri bildirilmiştir. Bu kapsamda, ilgili devletlerin, birinin talep ettiği müzakere ile anlaşmaya varamazlarsa, ortaklaşa iyi ofisler arayabilecekleri veya Nil Nehri Havzası Komisyonu veya diğer üçüncü tarafça arabuluculuk veya uzlaşma talep edebilecekleri veya uyuşmazlığı uygun bir şekilde tahkime sunmayı kabul edebilecekleri ifade edilmiştir. Anlaşma'nın 'Nihai Hedefler' başlığı altındaki altıncı ve son bölümünde (madde XXXV-XXXIX); Çerçeve'de yapılacak değişikliklerin usulü, eklerin kabulü ve değişikliği, Anlaşma ve ekleri arasındaki ilişki ve anlaşmadan çekilme koşulları belirtilmektedir.

Daha öncede bahsedildiği üzere CFA üzerindeki en büyük engel sözleşmenin XIV. maddesi olarak öne çıkmaktadır. CFA'nın II. Maddesi su güvenliğini "tüm Nil Havzası Devletlerinin Nil Nehri sistemine sağlık, tarım, geçim, üretim ve çevre için güvenilir erişim ve kullanım hakkı"²⁴¹ olarak tanımlamaktadır. XIV. madde, havza devletlerinin, tüm devletlerin su güvenliğini sağlamaları ve sürdürmelerini sağlamak için birlikte çalışmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte, XIV. madde, bu maddeye ek bir fıkra yoluyla mevcut kullanımlarının ve haklarının CFA kapsamında tam olarak korunmasını sağlamak isteyen Mısır ve Sudan'ı tatmin etmemiştir. Mısır ve Sudan, CFA'nın XIV. maddesinin, havza devletlerinin su güvenliğini, mevcut kullanımlarını ve haklarını olumsuz etkilememesini ibaresini ilgili maddenin sonuna ekleyen özel bir hüküm konulmasında ısrar etmiştir. Adil ve makul kullanım ilkesi ve önemli zarar vermeme yükümlülüğü konusundaki tartışmaların çözümüne yardımcı olmak yerine, üçüncü olarak su güvenliği kavramının getirilmesi de CFA üzerinden yukarı ve aşağı kıyıdaş ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmiştir.²⁴² Sonuç olarak, yeni su güvenliği konsepti, NBI öncesi sömürge anlaşmaları ve mevcut kullanım ve haklar üzerindeki ana farklılıkları basitçe yeniden gündeme getirmiş ve CFA müzakere sürecini rayından çıkarmıştır. Bu kavramın başka

²⁴¹ Salman M. A. S. (2013). a.g.m. 20-21.

²⁴² a.g.m. 21.

herhangi birçok taraflı veya iki taraflı su anlaşmasında bulunmadığını ve kendi başına yasal bir teori olmadığını sadece politik ve sosyoekonomik bir kavram olduğunu eklemek gerekmektedir.

Su güvenliği konusunun yanı sıra, Mısır ve Sudan, CFA'nın, önemli olumsuz etkilere yol açabilecek planlanan önlemlerin diğer nehir kenarındakilere bildirilmesine ilişkin açık hükümler içermesini talep etmektedir. CFA, Nil Havzası devletlerinin CFA kapsamında oluşturulacak Nil Nehri Havzası Komisyonu aracılığıyla planlanan önlemler hakkında bilgi alışverişinde bulunmalarını gerektirirken bildirim konusunda açık hükümler içermemektedir. Etiyopya, bu tür bildirimlerin 1902 anlaşmasının tanınması olarak yorumlanabileceği konusundaki endişeleri nedeniyle diğer nehir kıyısındaki ülkelere bildirimde bulunulmasına karşı çıkmıştır. Taraflar arasındaki diğer bir büyük fark, CFA'nın nasıl değiştirileceği ile ilgilidir. Sudan ve Mısır, CFA'nın uzlaşmayla kabul edilebilir olmasını ya da hem Mısır hem de Sudan'ı içeren bir çoğunluğu talep ederken, diğer ülkeler, basit bir çoğunlukla değiştirilebileceğini talep etmektedir. CFA'nın "*Nil Nehri Sistemi*" ile "*Nil Nehri Havzası*" arasında ayırım yaptığı da belirtmek gerekmektedir. Nil Nehri Havzasını "*Nil Nehri Havzası su sisteminin havzası sınırları tarafından belirlenen coğrafi bölge olarak tanımlarken bu terim, çevre koruma ya da kalkınmaya atıfta bulunulduğu durumlarda kullanılmaktadır*". Nil Nehri Sistemini ise "*Nil Nehri ve Nil Nehri ile ilgili yüzey suları ve yer altı sularını içeren bu terim suyun kullanımına atıfta bulunulan yerlerde kullanılmaktadır*". Bu tanımlar konusunda kesin bir mutabakata varılamamıştır. Mısır, Nil Nehri Sistemi tanımının hem çevre koruma hem de su tahsisi için geçerli olduğunu iddia etmektedir.²⁴³

Taraflar arasındaki bir diğer uyuşmazlık konusu ise Güney Sudan'ın 2011 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte havza çapında alacağı hidropolitik pozisyon ile alakalıdır. Temmuz 2012'de Güney Sudan Cumhuriyeti NBI'e kabul edilmiştir. 1929-1959 Nil suları anlaşmalarının "*halefiyetini*" içeren birtakım sorunlara rağmen CFA'yı imzalamayı planladığını, bu nedenle genel olarak müzakerelerin canlılığını "*yukarı blok*" lehine ilerlettiğini belirtmiş ancak henüz Çerçeve'yi imzalamamıştır. Güney Sudan'ın CFA ilk imzaya açıldığında Nil suyu yönetiminde bir rol üstlenmemesinin nedeni, Güney Sudan'da, Kapsamlı Barış Anlaşması'nın 2005'te tamamlandığı dönemde Nil sularını

²⁴³ a.g.m. 18-22.

kullanan fonksiyonel sulama projeleri olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak, Güney Sudan halihazırda 1959 Anlaşması uyarınca Sudan'a tahsis edilen Nil sularından pay talep etmektedir. Öte yandan, Güney Sudan, Sudan'a tahsis edilen Nil sularının, rehabilitasyona ihtiyaç duyan tarımsal projelerinin ve mevcut ve planlanan projelerinin yanı sıra suların geriye kalan kısmını ise artan ihtiyaçlarını karşılamak için pay talep etmektedir.²⁴⁴ Neticede, Güney Sudan'ın, Nil sularının büyük kısmını sağlayan Mavi Nil'in bir parçası olmadığı gerçeği ve iki devletin bir ülkedeysen, referandumdan önce konunun müzakere edilmemesi ve çözülmemesi nedeniyle 1959 Anlaşması uyarınca Sudan'a tahsis edilen 18.5 milyar m³'ün yeniden tahsisine ilişkin müzakerelerin kolay olması beklenmemektedir.

Anlaşma müzakereleri sırasında Mısır'ın hedefi, 1959 Anlaşmasında da belirtildiği gibi “*edinilmiş haklarının*” korunması olmuştur. Mısır, bu süreç içerisinde amacına ulaşmak için birtakım mekanizmalar üretmiştir. Mısır, hegemonik uyumluluk üreten mekanizmaların unsurları olan güvenlikleştirme, inşa bilgi ve yaptırım söylemlerini kullanmıştır. Mısır'ın CFA müzakereleri boyunca yeni bilgi inşa etmeye, söylemleri yaptırmaya ve Nil sularını sahiplenmeye çalıştığı birçok vaka bulunmaktadır. Mısır tarafından uygulanan diğer uyumluluk üreten mekanizmalar, normatif uyumluluk üreten mekanizmalardır. Bu duruma ‘anlaşma’ iyi bir örnektir. Girişimi başarısız olmasına rağmen, Mısır'ın CFA müzakerelerindeki hedefi, havza devletlerini 1929-1959 antlaşmalarının bir parçası haline getirmek ve onları her şey dahil yeni bir yasal ve kurumsal düzenlemeye dahil etmek olmuştur. Anlaşmanın imzaya açılmasından sonra ise Mısır'dan sert tepkiler gelmeye başlamış ve Mısırlı yetkililer tehdit ve uyarılar başta olmak üzere havza ülkelerini istikrarsızlaştırıcı askeri eylemlerde bulunmuştur. Mısır, CFA müzakereleri boyunca Etiyopya'nın istikrarsızlaştırılması hususunda birtakım gizli eylemlerle uğraşmıştır. Etiyopya-Eritre Savaşı sırasında silah sağlayarak Eritre askeri gücünü ve Somali'de Etiyopya yanlısı hükümet kurulmasını önlemek için Somali'deki isyancıları desteklemiştir.²⁴⁵

Mısır'ın agresif tutumu karşısında geri adım atmayan başta Etiyopya olmak üzere yukarı havza ülkeleri anlaşmanın imzaya açılmasının ardından onay sürecini başlatmıştır. Etiyopya'nın Halk Meclisi Temsilcileri, 13 Haziran 2013'te CFA'yı onaylayan ilk tarihî

²⁴⁴ Salman, M.A. S. (2011). “The New State of South Sudan and the Hydro-politics of the Nile Basin”, *Water International*, 36(2), 161.

²⁴⁵ Beyene, W. (2014). a.g.m. 19-23.

hareketi gerçekleştirirken süreç NBI'nin kalıcı bir Nil Nehri Havzası Komisyonuna (NRBC) biçimsel dönüşümünü başlatan Ruanda (Ağustos 2013) ve Tanzanya (Mart 2015) tarafından takip edilmiştir. CFA'nın kabulüne paralel olarak, NBI, kendi yapısal evrimi için hazırlıklara başlamıştır. Şubat 2010'da NRBC'ye geçişte NBI için gelecekteki kurumsal seçenekleri belirlemek ve netleştirmek için Kurumsal Tasarım Çalışması üzerine bir proje başlatılmıştır. NBI'nin kalkınma programlarının uygulandığı çılgınlık çoğu kez endişe yaratırken kurumsal süreçlerinde karşılaşılan zorluklar NRBC gibi daimî bir kurumu hızlı bir şekilde başlatmanın zorunluluğunu göstermiştir. NRBC, NBI'nin kazanımlarını besleyecek, ancak en önemlisi, ulusal ve bölgesel politika ve eylemleri koordine edip uyumlu hale getirerek havza genelinde su kaynağı geliştirme girişimlerini daha anlamlı bir şekilde yönlendirecektir. Halihazırda, güçlü diplomatik momentum ve kooperatif girişiminin ilk aşamalarında umut vaat eden gelişmelere rağmen, anlaşma, gerçekten kapsamlı bir yasal araç olma şansını azaltan ciddi problemler nedeniyle sınırlı kalmaktadır.²⁴⁶

Havzada gelişen yeni yasal yörünge tersine çevrilemeyecek kadar güçlü olunca Mısır ve Sudan, 2010'da CFA'yı imzalamaya cesaret eden devletlere tepki olarak NBI üyeliklerini “dondurmaya” karar vermiştir. Sudan, 2013 yılında NBI üyeliğini yeniden başlatırken Mısır, Şubat 2015'de üyeliğini yeniden aktifleştirmiştir. 2010'da kabul edilmesine rağmen, CFA'nın yürürlüğe girmesi, farklı nedenlerden dolayı zorlu bir gelecekle karşı karşıya kalmaya devam etmiştir. Diğer Nil Havzası devletleri ise önceden var olan antlaşmalara karşı direnişi başlatan en sert iki oyuncu olan Kenya ve Uganda, derhal onaylanması için ısrarcı görünmelerine rağmen anlaşmayı henüz onaylamamıştır. Anlaşmayı imzalamasına rağmen Burundi'nin onay konusundaki pozisyonu belirsiz kalmıştır. Havzada coğrafi genişlik ve suya katkı açısından en gerideki ülke olarak Eritre anlaşmayı imzalamamış ayrıca Büyük Rönesans barajının inşasındaki tartışmalarda Mısır'a destek vermiştir. Güney Sudan, daha önce de bahsedildiği üzere NBI'e kabul edilmiş ancak CFA'yı imzalamamıştır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti ise, CFA'yı desteklediğini göstermesine rağmen, henüz imzalamamıştır. Bu nedenlerden dolayı, yavaşça, NBI'in öngördüğü ölçeklerde nehir kıyısındaki işbirliği ivme kaybetmiştir. Bunun yerine, yasal ve diplomatik buluşmaların ağırlığı “Doğu Nil Havzası devletlerinin” üçlü müzakerelerine kaymıştır.²⁴⁷ Yasal olarak, CFA, ancak yukarı havza devletleri arasında geçerli olan ve Mısır'ın anlaşmayı bugünkü haliyle kabul etme şansı az olan, potansiyel olarak uygulanabilecek bir rejim yaratma

²⁴⁶ Woldetsadik, T. K. (2017), a.g.m. 204-205.

²⁴⁷ a.g.m. 206.

eğiliminde olmuştur. Havza devletlerinin ulusal yaklaşımlarındaki temel farklılıklar göz önüne alındığında, havza genelinde yasal mimarinin baştan başarısız olmak üzere önceden ayarlanmış olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, havza devletlerinin çelişkili yaklaşımlara destek verdiğini ya da uluslararası deniz hukukunun çeşitli prensiplerinin “*ihtiyatlı yorumlanması*” yoluyla pozisyon aldıkları bir süreç işlemiştir.

Özetlemek gerekirse, tüm bu tartışmalar Dünya Bankası başta olmak üzere uluslararası kurumların öncülüğünde Nil’e ilişkin arabuluculuk çabalarının sonuçlarının hala belirsiz ve başarılı olmaktan uzak olduğunu göstermektedir. NBI kapsamındaki işbirliği ruhu daha önce görülmemişken ve teşebbüsün politik hedefleri usulüne uygun olarak kabul edilmiş olsa da, girişim ve yasal mimarisi koşu parkurunu tamamlayamamıştır. 15 yıllık arabuluculuk sürecinin ardından, CFA ile ilgili bir anlaşmaya varılması hala zor görünürken sorunlar daha da karmaşıklaşmaktadır. Sömürge antlaşmaları ve kazanılan haklar ile adil ve makul kullanımlara karşı haklar arasındaki temel ve orijinal farklılıklar halen devam etmektedir. Tartışmalı su güvenliği kavramının getirilmesi ve bildirim üzerindeki farklılıklar ve CFA’nın değişikliğindeki çoğunluğa karşı fikir birliği ile birleştiğinde işbirliğinin alanı daralmaktadır.

5. MISIR-ETİYOPYA ANLAŞMAZLIĞI VE ANLAŞMAZLIKTA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

5.1. Mısır-Etiyopya Anlaşmazlığında Tarihsel Süreç

Nil Nehri, Kuzey ve Doğu Afrika'nın jeopolitiğinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Etiyopya ve Mısır, eskiden beri güçlü kültürel, dini veya ticari bağlara sahip olan iki ülke konumundadır. Bununla birlikte, bu ilişkinin merkezinde iki ülkeyi birbirine bağlayan Nil Nehri vardır. Ancak Nil Nehri havzasının siyasi tarihi, yukarı ve aşağı kıyıda ülkeler arasında gerginlik, güvensizlik, kaygı, gizem ve diplomatik çatışmalarla doludur. On yıllar boyunca bölge, Nil'in suları üzerinden, ittifakların ve düşmanlıkların şekillendiği önemli bir konumda bulunmaktadır. Daha öncede bahsedildiği üzere gerek sömürge döneminde gerekse bağımsızlık sürecinden sonra bölge devletleriyle asimetrik güç ilişkisinden dolayı Nil Nehri hidropolitiğini belirleyen güç Mısır olmuştur. Etiyopya ise nehre olan su katkısı yaklaşık %86 seviyesinde olmasına rağmen bu anlaşmaların dışında tutulmuş ve adeta görmezden gelinmiştir. Etiyopya, 1929 ve 1959 anlaşmalarının meşruiyetini hiçbir zaman kabul etmemiştir. Dolayısıyla 1960-1999 arası dönemde havza çapında işbirlikçi girişimler olmasına rağmen Etiyopya bu girişimlerden ya uzak durmuş ya da gözlemci olmakla yetinmiştir.

Mısır'ın Etiyopya ile ilişkileri 1979'dan bu yana Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın "*Etiyopya Nil suları üzerindeki haklarımızı engellemek için herhangi bir eylem yaparsa, güç kullanmaktan başka alternatifimiz olmayacak*"²⁴⁸ uyarısıyla birlikte günümüze kadar gergin kalmıştır. Mısır silahlı kuvvetlerinin Somali ordusuna silahlanma ve lojistik destek sağladığı Etiyopya ve Somali arasındaki 1977-78 savaşının yanı sıra Mısır'ın Mavi Nil'in birincil kaynağı olan Tana Gölü'nü ele geçirmek için bir keşif kuvveti göndermeyi planladığını tekrarlayan Etiyopyalı suçlamalar da dahil olmak üzere iki taraf arasındaki anlaşmazlık karşılıklı hamleler ve tehditler üzerinden devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın Ekim 1981'deki suikastı, iki ülke arasındaki düşmanlık düzeyini azaltırken 1980'lerin ortalarına kadar birbirlerine karşı kayda değer ölçüde daha az tehditkâr duruşlar benimsemiştir.²⁴⁹ Etiyopya tarafında ise Etiyopya Cumhurbaşkanı Mengistu tarafından

²⁴⁸ Lawson, F.H. (2016). "Egypt, Ethiopia, and the Nile River: The Continuing Dispute". *Mediterranean Quarterly* 27 (1), 97.

²⁴⁹ a.g.e, 97-99.

1991’de, ülkedeki kıtlığın yaygınlaşmasından dolayı ABD’den destek almak için, bazı İsraili mühendisler Etiyopya’ya su potansiyelini geliştirme konusunda yardımcı olmaya davet edilmiştir. 1990’lı yılların başında toplam arazinin sadece %5’ine karşılık gelen yalnızca 90 bin hektar sulanan arazinin ekili olduğu rapor edilmiştir. Neredeyse eşzamanlı olarak, Mısır, Nil Nehri’nin düşüşünü azaltabilecek 1990’da büyük bir su geliştirme projesi nedeniyle Etiyopya’nın sulama projelerine karşı Afrika Kalkınma Bankası kredisini kullanmasını bloke etmesinde etkili olmuştur.²⁵⁰

Kahire, Hüsnü Mübarek’in cumhurbaşkanlığının otuz yılı boyunca Addis Ababa ile diyalog kurmak için çok az çaba sarf etmiştir. 1992’de Mısırlı ve Etiyopyalı yetkililer Nil ile ilgili karşılıklı çıkar alanlarını araştırmak için on yıllık bir araştırma projesi başlatırken Temmuz 1993’te Cumhurbaşkanı Mübarek ve Etiyopya Başbakanı Meles Zenawi Mısır’ın Etiyopya’nın hakkını ilk kez tanıdığını ve “zarar vermeme” prensibi üzerinde anlaştıklarını belirten bir ‘İşbirliği Çerçeve Anlaşması’ imzalamıştır. Söz konusu anlaşma her ne kadar Etiyopya’nın tarihte ilk kez dikkate alındığı bir anlaşma özelliği taşısa da Etiyopya’nın Mısır aleyhine havzanın sularının bir kısmında ve nehrin aşağı akışını engelleyebilecek herhangi bir faaliyette bulunmamasını garanti altına almıştır. Ayrıca anlaşma, uyuşmazlığın sona ermediği ve belirsizliklerin giderilmediği yeni bir dönem başlatmıştır. Anlaşmaya rağmen karşılıklı tek taraflı adımlar devam etmiş ve üç yıl sonra Etiyopya, Mısır’a danışmadan Mavi Nil’de bir çift baraj inşa etmek için adımlar atarken 1997’nin başlarında Kahire, yukarı havza ülkelerine önceden haber vermeden çok daha iddialı Yeni Vadi Projesi’ne (Toshka Kanal Projesi) başlamıştır. Yeni Vadi Projesi’nde inşaatın başlamasından kısa bir süre sonra, Addis Ababa’daki yetkililer, Mavi Nil boyunca geniş bir baraj ve kanal ağı inşa etmeyi planladığını ve Milenyum Projesi’ni başlattığını açıklamıştır. Etiyopya Başbakan Zenawi, bu büyük sulama planının “nihayetinde Sudan ve Mısır’a akan su miktarını azaltacağını”²⁵¹ ifade etmiştir. Milenyum Projesi tarafından başlatılan Etiyopya ve Mısır arasındaki artan çatışma potansiyeli, nehir sisteminden doğrudan pay alan on ülkenin birlikte çalışmaya söz verdiği NBI’nin ortaya çıkmasıyla azalmıştır. NBI, havza çapında işbirliğinin artmasına yönelik yeni bir dönemin kapını açmasına rağmen havza ülkelerinin tek taraflı yaklaşımları devam etmiştir.

²⁵⁰ Swain A. (2014), a.g.m. 688.

²⁵¹ Lawson, F.H. (2016). a.g.e. 98-99.

Kenya, Aralık 2003'te nehrin sularının onda dokuzunu Mısır ve Sudan'a veren 1929 Nil Su Anlaşmasını terk etmeyi seçtiğinde Mısır'da dönemin su kaynakları ve sulama bakanı Ebu Zaid Mahmud, Nairobi'nin kararlarını “*savaş eylemi*” olarak nitelendirmiştir.²⁵² Bu dönemde Etiyopyalı yetkililer Milenyum Projesini uygulamak için kararlı adımlar atmıştır. Mavi Nil ve kolları üzerinde çok sayıda ve nispeten küçük barajlar kurulmaya başlarken Çin'in teknik ve mali yardımıyla Atbara Nehri boyunca daha büyük barajlar inşa edilmeye başlamıştır. Yine de Addis Ababa, aşağı havza ülkelerine yönelik su miktarını azaltabilecek büyük Tana-Beles sulama planını hazırlamıştır. Bu tür projeler Etiyopya hükümetinin Nil sularının “*adil dağıtılması*” ilkesini Haziran 2007'de NBI'nin yerini almak üzere hazırlanan Nil Havzası Kooperatif Çerçeve Anlaşması şartlarına dahil etmekte ısrar etmesine yol açmıştır.²⁵³ XXI. yüzyılın ilk on yılı boyunca Etiyopya'nın kuzey dağlık bölgelerinde sürekli yağış azlığı ve Addis Ababa'nın devam eden su geliştirme programı Mısır'ın alarm seviyesini artırmıştır. Kahire'deki yetkililerin, statükoyu sürdürmenin bir yolu olarak Etiyopya'nın yeni sulama planını finanse etmelerini engellemek hususunda uluslararası yardım kuruluşlarına baskı uyguladıkları yeni bir dönem başlamıştır. Mevsim yağmurlarının kuzey dağlık bölgelerine dönüşü, krizi kısmen iyileştirmiş ancak 2008 baharında iki hükümetin temsilcileri arasındaki görüşmeler CFA taslağının nihai metni üzerinde bir kez daha tıkanmıştır. Etiyopya ve diğer havza devletlerinin, anlaşmanın tüm devletlerin “*diğer Nil Havzası ülkelerinin su güvenliğine önemli zarar vermemelerini*” taahhüt etmelerini istemesi; ancak Mısır ve Sudan'ın “*kullanıcıların su güvenliğini ve Nil Havzası ülkelerinin mevcut haklarını olumsuz etkilememesi*” yönündeki yorum farklılıkları görüşmeleri akamete uğratmıştır.²⁵⁴

Uzun süren müzakerelerin sonuç vermemesi nedeniyle ve Ruanda Su Bakanlığı'nın “*Mısır ve Sudan'daki sevgili kardeşlerimizin kasıtlı yokluğu*”²⁵⁵ ifadesinden hareketle 14 Mayıs 2010'da Nil Nehri kıyısındaki ülkelere dördü (Etiyopya, Tanzanya, Uganda ve Ruanda) ve beş gün sonra Kenya'nın da dahil olmasıyla CFA imzalanmıştır. Anlaşmanın ardından Mısır Adalet Bakanı, “*anlaşmayı yıkıcı bir eylem olarak görmek istemiyoruz. . .*

²⁵² Whittington, D., Waterbury, J., & Jeuland, M. (2014). “The Grand Renaissance Dam and Prospects for Cooperation on the Eastern Nile”. *Water Policy*, 16, 597-598.

²⁵³ a.g.e. 597-598.

²⁵⁴ Lawson, F.H. (2016). a.g.e. 104-105.

²⁵⁵ Internet: Simon, B. (Mayıs, 2010), “Four Africa Countries Sign New Nile Treaty”, *Agency France-Presse*, Web: <https://www.france24.com/en/20100514-african-countries-sign-water-sharing-treaty-river-nile-Egypt-Sudan/> 29 Ağustos 2020'de alınmıştır.

bunu yanlış bir eylem olarak görüyoruz ve durdurmalıyız”²⁵⁶ ifadelerini kullanmıştır. Dışişleri Bakanı Abu el-Ghait, “*yukarı havza ülkeleri tarafından imzalanan herhangi bir tek taraflı anlaşma aşağı havza ülkelerinde bağlayıcı değildir ve meşruiyetten yoksundur*”²⁵⁷ derken mevcut su düzenlemelerindeki herhangi bir değişikliğin “*kırmızı çizgi*” olduğunu yinelemiştir. Kahire’deki yetkililer daha sonra anlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemek için Burundi ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti üzerinde anlaşmayı imzalamaktan kaçınmaları için baskı yapmışlardır. Burundi anlaşmayı imzalamasına rağmen henüz onaylamamıştır. Demokratik Kongo ise anlaşmaya başlarda olumlu yaklaşmasına rağmen henüz imzalamamıştır. Mısır’ın bir diğer hamlesi yukarı havza ülkelerindeki iç çatışmaları körüklemek olmuştur. 2010 Kasım ayı başlarında Başbakan Zenawi Mısır’ı, Milenyum Projesi üzerindeki çalışmalarını kesintiye uğratmak için Etiyopya’daki isyancı grupların faaliyetlerine sponsor olmakla suçlamıştır.²⁵⁸

Aynı dönemde Arap Baharının başlaması ve Mısır’da yaşanan rejim değişikliği havzadaki hidropolitik dengeyi derinden etkilemiştir. 2 Nisan 2011’de Etiyopya’nın başbakanı Zenawi Milenyum Projesi’nin ilk aşamasının Mavi Nil boyunca açılacağını duyurmuştur. Zenawi’nin açıklanmasından kısa bir süre sonra Mısır Başbakanı Essam Şerif Etiyopya’nın Kahire Büyükelçisi ile bir araya gelmiş ve Kahire’nin Nil Nehri suyunun kullanımını konusundaki genel konumunu yeniden gözden geçirme isteğini dile getirmiştir. Zenawi’ye, Mısır’ın Etiyopya’nın ekonomisini geliştirmek için gerekli olabilecek herhangi bir adım atmasına Nil’in kuzey akışına müdahale etmediği sürece izin vereceğini belirten bir nota vermiştir. Zenawi, görüşmenin ardından, bağımsız bir komisyonun tüm kalkınma planının sonuçlarını gözden geçirme fırsatı bulana kadar Milenyum Projesinin merkezi olan Büyük Rönesans Barajı’nın yapımını erteleyeceğini ilan etmiştir. Başbakan ayrıca Etiyopya’nın Mısır’da parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılınca kadar Entebbe antlaşmasını resmi olarak onaylamayacağına dair söz vermiştir. Şerif ve Zenawi 17 Eylül’de Kahire’de bir araya gelerek Mısır, Etiyopya ve Sudan’dan hidrolojik uzmanların resmi bir rapor hazırlamak için birlikte çalışacakları bir düzenleme yapmıştır. Mısır başbakanı

²⁵⁶ Internet: Ashine, A. (Mayıs, 2010), “Egypt Furious over New Nile Water Deal Threatens Legal, ‘Other’ Action”, *East African*, Web: <http://www.theeastafrican.co.ke/news/-/2558/923712/-/peklizjz/-/index.html/30> Ağustos 2020’de alınmıştır.

²⁵⁷ Internet: Ashine, A. (Mayıs, 2010), “Egypt Furious over New Nile Water Deal Threatens Legal, ‘Other’ Action”, *East African*, Web: <http://www.theeastafrican.co.ke/news/-/2558/923712/-/peklizjz/-/index.html/30> Ağustos 2020’de alınmıştır.

²⁵⁸ Lawson, F.H. (2016). a.g.e. 102-106.

gazetecilere verdiği demeçte, Büyük Rönesans Barajı'nın bir bütün olarak bölgeye “*bir fayda kaynağı*” olabileceğini ifade etmiştir.²⁵⁹

Bu gelişmelerin ışığında son dönem Nil hidropoliğini derinden etkileyen ve tarihsel olarak hep arka plana atılmış Etiyopya'nın Büyük Rönesans veya Hedasi (GERD) olarak adlandırılan barajdan bahsetmek gerekmez. 2011 yılında Etiyopya hükümeti, Etiyopya'da Mavi Nil'de GERD'in inşasına başlamıştır. GERD, Sudan sınırına yaklaşık 20 km uzaklıktadır. Baraj 6000 MW kurulu güce ve yıllık 15.692 Gwh enerji üretim kapasitesine sahip bir hidroelektrik projesi olarak planlanmıştır. 170 metre yüksekliği ve 74 milyar metreküp toplam depolama hacmi ile Afrika'nın en büyük ve dünyanın ise en büyük on barajından biri olması planlanmaktadır. GERD'in maliyeti 4,8 milyar USD olup Etiyopya, başından beri GERD'i kendi kaynaklarından finanse edeceğini belirtse de 1,7 milyar dolarlık Çin kredisi kullanılmıştır.²⁶⁰ Etiyopya'da, kişi başına düşen GSYİH'in, bin USD'nin altında olması nedeniyle hükümet ülkenin hızlı bir şekilde kalkınması için alternatif politikalar geliştirmektedir. Önemli bir kalkınma projesi olan barajın 16 türbini açıldığında, 6 bin megavatlık tesis, ülkenin elektrik arzını tek seferde %150'ye kadar artıracaktır. Çin, halihazırda inşa ettiği ve finanse ettiği yüksek hızlı bir demiryolunu desteklemek için 1,7 milyar dolarlık bir elektrik şebekesi inşa etmeyi kabul etmiştir. Ayrıca, Etiyopya komşularına yapacağı elektrik ihracatıyla kalkınma için ihtiyaç duyulan geliri edecektir.²⁶¹ Etiyopya, komşularına yıllık fazla elektrik satışlarından 1 milyar dolar gelir elde etmeyi planlamaktadır.²⁶² GERD, CFA imzasından bir yıl sonra inşa edilemeye başlanmıştır. Etiyopya aslında uzun zamandır devam eden hegemonyayı test etmek için de bu projeye onay vermiştir. GERD Etiyopya sayesinde, Mısır hegemonyasına karşı “*örtülü*” direnişten “*açık*” direnişe geçmenin somut göstergesi olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, GERD, Mısır tarafından uzun süredir korunan hegemonik düzenin tehlikede olduğunu göstermektedir.

²⁵⁹ a.g.e. 104-105.

²⁶⁰ Beyene, W. (2014). “Counter Hydro-Hegemony Movement over the Nile Basin by the Upstream States and Egypt's Reactions: The Cooperative Framework Agreement and the Grand Ethiopia Renaissance Dam”. *Journal of Political Science and Strategic Studies*, 1(1), 16.

²⁶¹ Internet: Champion, M. and Manek N. (Ağustos, 2019), “Death on the Nile Haunts Ethiopia's Rebirth”, *Bloomberg*, Web: <https://www.bloomberg.com/graphics/2019-nile-river-ethiopia-dam/> 24 Aralık 2019'da alınmıştır.

²⁶² Internet: Stoll, D. (Temmuz, 2018), “The Egypt-Ethiopia Nile Water Crisis: A Cause for Regional Tensions?”, *Arab Center Washington DC*, Web: http://arabcenterdc.org/policy_analyses/the-egypt-ethiopia-nile-water-crisis-a-cause-for-regional-tensions/ 3 Ocak 2020'de alınmıştır.

GERD'in başlamasından sonra Etiyopya tarafından savunulan ilk mekanizma, Etiyopya hükümeti tarafından önerilen Uluslararası Uzmanlar Panelinin (IPoE) kurulmasıdır. IPoE'nin temel amacı “*GERD'in tasarım belgelerini gözden geçirmek, şeffaf bilgi paylaşımı sağlamak ve üç ülkeye tahakkuk eden fayda ve maliyetlerin anlaşılmasını istemektir*”.²⁶³ Panel, GERD'in uluslararası baraj inşaat standartlarını karşıladığını ve bunun aşağı yönlü ülkeler üzerindeki etkisinin önemli olmadığını ve sınır aşan çevresel ve sosyoekonomik etkilerin değerlendirilmesi ve yeni bir hidrolojik model çalışması olarak iki ek çalışma daha önermiştir. Etiyopya, IPoE'nin tüm tavsiyelerini kabul ederken bunları uygulama sözü vermiştir. Ayrıca Mısır ve Sudan ile siyasi ve teknik istişareler başlatmıştır. GERD inşaatının başlamasıyla ilk başlarda Sudan, Mısır'la birlikte GERD'e karşı itiraz etmiştir.²⁶⁴ Ancak Sudan'ın durumu bir miktar değişime şahit olmaya başlamıştır. 4 Aralık 2013 tarihinde Sudan, Cumhurbaşkanı aracılığıyla ve Etiyopya Başbakanı'nın huzurunda GERD'e verdiği desteği açıklamıştır. Sudan'ın GERD'e desteği, Sudan'ın Mısır'la Nil konularında tarihsel ittifakı ve Mısır'ın CFA müzakerelerindeki konumunu desteklemesi göz önüne alındığında havzadaki hidropolitik ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Sudan'ın GERD konusundaki tutumu Mısır'ın hidro hegemonyasını zayıflatmış ve Etiyopya'nın pazarlık gücünü güçlendirmiştir.

Zenawi'nin Ağustos 2012'de ölmesi ve Mısır'da Muhammed Mursi'nin işbaşına gelmesi görüşmelerin seyrini etkilemesi bakımından kayda değer bir gelişme olmuştur. Addis Ababa'daki yetkililer 28 Mayıs 2013'te Mavi Nil'in Büyük Rönesans Barajı'nın tamamlanmasını kolaylaştırmak için geçici olarak rotasından yönlendirileceğini açıklamıştır. Mısır'ın Etiyopya Büyükelçisi yeni barajın, Mısır'ın başa çıkmayı öğrenmek zorunda kalacağı “*başarılı bir gerçek*” olduğunu belirtmiştir. Etiyopya'nın Nil'in rotasını geçici olarak değiştirme kararı vermesinin ardından Cumhurbaşkanı Mursi, o zaman Savunma Bakanı Abdul Fettah el-Sisi, İçişleri Bakanı Muhammed İbrahim ve Genel İstihbarat Başkanı Rıfat Şihata ile Mısır'ın muhtemel seçeneklerini değerlendirmek üzere bir araya gelmiştir. Toplantıdan sonra Cumhurbaşkanlığı sözcüsü gazetecilere verdiği demeçte, “*Cumhurbaşkanının kimsenin Mısır'ın Nil suyu tedarikini tehdit etmesine izin vermemek için*

²⁶³ Internet: Tawil, N. (Haziran, 2020), “Declaration of Principles on Renaissance Dam is ‘Exclusive Agreement’ Binding Egypt, Ethiopia, Sudan Together: İnternational Law Expert”, *Egypt Today*, Web: <https://www.egypttoday.com/Article/1/88909/Declaration-of-Principles-on-Renaissance-Dam-is-exclusive-agreement-binding/> 30 Ağustos 2020'de alınmıştır.

²⁶⁴ Beyene, W. (2014). a.g.m. 18.

*kararlı bir şekilde durduğunu*²⁶⁵ ifade etmiştir. Ardından 10 Haziran 2013 tarihinde Cumhurbaşkanı Mursi, tutumunu sertleştirmiş ve “*Mısır’ın su güvenliği hiçbir şekilde ihlal edilemez, yukarı havza ülkelerindeki projelerin etkilenmemesini veya zarar görmemesini sağlamak için tüm seçenekler açık, Nil suyunun her damlasını gerekirse kanımızla koruyacağız*”²⁶⁶ ifadelerini kullanmıştır. Ancak komşu devletlerle diyalogun krizi yönetmek için en iyi yol olduğunu belirterek diplomasi kapısını açık bırakmıştır.²⁶⁷ Mısır’ın Birleşmiş Milletler (BM) tarafından açıklanan veriler de gösterdiği gibi 2025 yılından itibaren su kıtlığı yaşayacağı öngörülmektedir. Mısır Su Kaynakları ve Sulama Bakanı Muhammed Abdül Ati, “*Biz 100 milyonluk bir ulustan sorumluyuz. Mısır’a ulaşan suyun yüzde 2 azalması demek 81 bin hektarlık arazi kaybetmemiz demektir. Mısır’da ortalama bir aile 5 kişidir ve 1 hektar bir aileyi beslemektedir. Bu durumda 1 milyon kişi işsiz kalacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu durum bizim için uluslararası bir güvenlik sorunu teşkil etmektedir*”²⁶⁸ ifadelerini kullanırken Etiyopya’nın inşa ettiği Rönesans Barajı ile ilgili duydukları endişeyi gözler önüne sermiştir.

Etiyopya’nın Rönesans barajının inşasına başlama kararı, 2013 temmuz ayında Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin iktidardan indirilinceye kadar devam eden kısa ama yoğun bir krizi ateşlemiştir. Devasa hidrolojik proje üzerindeki gerilim, Mursi’nin devrilmesi ile Sisi’nin Mayıs 2014’te Mısır cumhurbaşkanı olarak seçilmesi arasındaki süreçte azalmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Sisi, göreve başladıktan kısa bir süre sonra Etiyopya Başbakanı Hailemariam Desalegn ile Afrika Birliği zirvesinin oturum aralarında bir araya gelmiş ve iki lider, baraj ve suyun Nil Nehri havzası üzerindeki etkisini araştırmaya devam etmeyi kabul etmiştir. Mısır Sulama Bakanı bu noktada gazetecilere verdiği demeçte, Kahire’nin Nil ve kolları üzerinde uzun süredir devam eden anlaşmazlıklarla ilgili “*yeni bir vizyon*” benimsediğini ve karşı tarafın olumlu yanıt vermesini umduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹ Bununla birlikte, altta yatan anlaşmazlık çözülmemiştir. Mısır, Nil Havzası sularının aşağı

²⁶⁵ Internet: Al-Ahram Online (Mayıs, 2013), “Egypt’s Morsi, Top Officials Mull Response to Ethiopia Dam Move”, Web: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/72768/Egypt/Politics-/Egypts-Morsi,-top-officials-mull-response-to-Ethio.aspx/> 30 Ağustos 2020’de alınmıştır.

²⁶⁶ Internet: Diab H. (Nisan, 2015), “Nil’in Laneti Nimeti Dönüşebilir”, Aljazeera Turk, Web: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nilin-laneti-nimete-donusebilir/> 29 Ağustos 2020’de alınmıştır.

²⁶⁷ Internet: Anadolu Ajansı (Haziran, 2013), “Tek Bir Damlası Eksilirse Kanlarımız Alternatiftir”, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tek-bir-damlasi-eksilirse-kanlarimiz-alternatiftir/239342/> 2 Ekim 2019’da alınmıştır.

²⁶⁸ Internet: Kökçam, S. ve Yurt H. (Mayıs, 2019), “İsrail, Mısır ile Etiyopya Arasındaki Krizi Körüklüyor Mu?”, *TRT Haber*, Web: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-misir-ile-etiyopya-arasindaki-krizi-korukluyor-mu-417701.html/> 21 Kasım 2019’da alınmıştır.

²⁶⁹ Fred H. Lawson. (2017). “Egypt versus Ethiopia: The Conflict over the Nile Metastases”, *The International Spectator*, 52 (4), 1.

yönlü akışının yaklaşık üçte ikisini almak için “*tarihî haklarının*” süreklilik içinde garanti altına alınmasında ısrar ederken, Etiyopya da su kaynaklarının kıyı devletleri arasında “*adil*” bir şekilde tahsis edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

5.2. Çin’in Mısır-Etiyopya Anlaşmazlığındaki Rolü

Çin’in Afrika ile bağı yeni olmayıp iki taraf arasında milattan önceye uzanan Doğu ve Güney Afrika’da bulunan Çin porselenlerinin varlığı gibi unsurlar bir ticaret ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Kıta ile olan ilk diplomatik temaslar Ming Hanedanlığı döneminde gerçekleşmiş İmparator Zhu Di, Hui döneminde ise (1405-1433) Afrika’nın doğu sahillerini de kapsayan 7 deniz seferi düzenlenmiştir. Daha çok diplomatik sefer hüviyetinde olan bu girişimler Zheng He’den sonra kesilmiş ve Çin uzun bir süre içe kapanmıştır.²⁷⁰ Çin’in yirminci yüzyılın ilk yarısında Afrika kıtası ile olan ilişkisi, Liberya ile 1941’de imzaladığı Dostluk Antlaşması, Güney Afrika ve yarı bağımsız durumda olan Mısır ile diplomatik ilişki kurması ile oldukça sınırlı kalmıştır.²⁷¹

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında kurulmasından itibaren, soğuk savaş koşulları içinde ‘*Üçüncü Dünya*’nın liderliğini üstlenmek ve Batı’nın diplomatik tecridinden kurtulmak hedefiyle ABD ve SSCB’ye karşı rekabete girişmiştir. Tüm Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleriyle ilgili olarak, Çin hükümetinin dış kültürel politikası “*önce arkadaş olmak, sonra anlayışı güçlendirmek ve nihayetinde doğal olarak resmi ilişkiler kurmak*”²⁷² olmuştur. 1955 Afro-Asya Bandung Konferansı’nda, Zhou Enlai, emperyalizm ve sömürgeciliğin tarihsel mirasının üstesinden gelmek için Afrika ve Asya ülkelerinin birbirleriyle ekonomik ve kültürel işbirliği geliştirmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır. Kültürel işbirliği çağrısı Bandung Konferansı vesilesiyle karşılık bulmuştur. Bu kültürel değişim girişimleri, sonraki yıllarda Çin ile yeni bağımsız Afrika ülkeleri arasında artan sayıda resmi ilişkilerin kurulmasının önünü açmıştır. Ağırlıklı olarak, Çin’in Afrika’ya ve diğer gelişmekte olan ülkelere yardımı, 1955’teki Bandung Konferansı’ndan sonra başlamıştır. Çin, yalnızca Afrika’nın kurtuluş hareketlerini desteklemekle kalmamış, aynı

²⁷⁰ Bayram, M. Emiroğlu, H. (2016). “Afrika da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları”, *ASOS Journal*, 28 (28), 503.

²⁷¹ Arslan, İ. (2018). “Bir Ülke-Bir Kıta İlişkileri: Çin-Afrika Örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (31), 127.

²⁷² Obi, C. Cheru, F. (2010). *The Rise of China and India in Africa: Challenges, Opportunities and Critical Interventions*. London: Zed Books. 54.

zamanda Çin'in kendisinin az kaynakla hayatta kalan gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen, Afrika ülkelerine hibe temelinde büyük miktarda ekonomik yardım sağlamıştır.

Soğuk savaş dönemi boyunca Çin, yardım ve siyasi işbirliğini Afrika ve gelişmekte olan dünyanın geri kalanını Sovyetler Birliği ve egemen Batı ülkeleri uygulamalarından ayırmaya çalışmıştır. Buna göre, Çin'in kalkınma işbirliğinin birinci amacı, Güney'deki emperyalizme karşı mücadele eden, yoksulluk ve azgelişmişliğin üstesinden gelme ortak hedeflerine karşı ezilen insanlara diplomatik ve teknik destek sağlamak olmuştur. Çin'in 1960'lı yılların başlarında Afrika'ya yönelik dış politikasının ikinci amacı, Pekin'in Çin'in ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü Tayvan'a karşı tek meşru hükümet olarak uluslararası tanınırlığı güvence altına almaktır. Yeni bağımsız Afrika ülkelerine başarılı bir şekilde ulaşmanın bir sonucu olarak Çin, 1963'te on dokuz Afrika ülkesinin desteğini almış ve bu ülkeler Genel Kurul'da Çin'in temsiliyeti konusunda Çin lehine oy kullanmıştır.²⁷³ 1964 yılında 14 Asya ve Afrika ülkesine yaptığı ziyarette ilk kez Zhou Enlai tarafından öne sürülen “Çin'in Dış Yardımının Sekiz Prensibi”²⁷⁴, eşitlik, karşılıklı yarar ve koşulsuzluğun temel ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bu tarihten sonra belirlenen ilkeler, Çin'in diğer gelişmekte olan ülkelere dış yardımını düzenleyen temel çerçeve olarak görev yapmıştır. Çin'in bu dönemdeki kalkınma yardımlarının çoğu, nakit, mal ve personel şeklinde verilmiştir. 1979'dan önce hibeler, Çin'in toplam yardımının %70 ile %80'ini oluşturmuştur. 1972'de, Çin'in toplam gayri safi milli hasılasının (GSMH) Sovyetler Birliği'nin yüzde 28'i olduğu bir dönemde Çin, Sovyetler Birliği'nin yerini bir 'bağışçı' olarak devralmıştır.²⁷⁵

Çin'in Afrika stratejisi, 1983 yılında Başbakan Zhao Ziyang tarafından açıklanan “Çin-Afrika Ekonomik ve Teknik İşbirliğine İlişkin Dört İlke” ile değişime uğramıştır: Eşitlik; karşılıklı yarar, pratik sonuçları takip etmek, çeşitli yollar kullanmak ve ortak gelişme arayışıdır.²⁷⁶ Buna göre, hibe yardımı sadece en az gelişmiş ülkelere verilecek, proje sözleşmeleri ve teknik hizmetler ile ortak girişimlerin ilerleyişi büyük ölçüde arttırılacaktır. Bu politika düzenlemelerinin ardından Çin, 1980'lerde Afrika ülkelerinde iki yüzden fazla altyapı projesine destek vermiştir. Toplamda, Afrika ve Batı Asya'daki proje sayısı 2600'ü aşmış ve 5,6 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda, alıcı ülkelerin sosyal ve

²⁷³ a.g.e. 53.

²⁷⁴ Huang M., Ren P. (2012) China's Foreign Aid and its Role in the International Aid Architecture. In: *International Development Policy: Aid, Emerging Economies and Global Policies. International Development Policy*. Palgrave Macmillan, London, 73-74.

²⁷⁵ a.g.e. 76.

²⁷⁶ Obi, C. Cheru, F. (2010). a.g.e. 55.

ekonomik gelişimi hususunda çok önemli olduğu için altyapı ve teknik yardım projelerinin oranı büyük ölçüde artmıştır. Çin yardımının merkezi operasyon mantığı, alıcı ülkelerin kendi gelişimlerini yönetmeleri ve Çin'in rolünün teknoloji ve malzeme kaynaklarının transferiyle sınırlı kalması şeklinde olmuştur.²⁷⁷

Çin-Afrika ilişkileri açısından önemli bir mihenk taşı ise Haziran 1989'da ortaya çıkan Tiananmen Meydanı olayları olmuştur. Çin rejimi, olaylar neticesinde yüzlerce insanın hayatını kaybetmesi nedeniyle Batı dünyasının yoğun baskısı ve eleştirileriyle karşılaşmıştır. Artan baskılara karşı yönünü bir kez daha Üçüncü Dünya'ya çevirmiştir. Batı tarafından aynı eleştirilere maruz kalan çoğu Afrikalı lider, eleştirileri insan hakları ve demokrasi kılıfı altında yeni bir sömürgeci müdahale aracı olarak nitelendirerek Çin yönetimine destek vermiştir.²⁷⁸ Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Çin'in gelişen ekonomisine yönelik artan hammadde ihtiyacı Afrika'ya yönelik ilgisini giderek artırmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, Ekim 1995'te yapılan dış yardım çalışma konferansında, Çin Devlet Konseyi, daha nitelikli Çinli şirketleri yurtdışı ekonomik işbirliği ve teknik yardım projelerine katılmaya teşvik etmek amacıyla dış yardım konusunda yeni politikalar getirmiştir. Dış yardımdaki yeni yaklaşım, Çin'in inşaat ve diğer ağır ekipman ve tüketim malları ihracatını teşvik ederek Çin'in Afrika'daki pazar payını artırmaya yardımcı olmuş dolayısıyla Çin büyüyen ekonomisini beslemesi için ihtiyaç duyduğu petrol ve mineraller gibi stratejik kaynakları ithal etmiştir.²⁷⁹

Çin'in Afrika'ya yönelik diğer stratejisi olarak, 1990'ların sonundan günümüze kadar, kültürel pazarın Çin'in küreselleşen politikasında kasıtlı olarak Çin'in uluslararası destekleyici kamuoyu fikrini geliştirmek için tasarlanan yeni ama genel bir unsur haline gelmesidir. Örneğin 2004'ten bu yana, Çin'in Afrika'yı ziyaret eden sahne sanatları gruplarının sıklığı çarpıcı biçimde artmış ve iki Afrika ülkesi bu tür ziyaret grupları almıştır. 2004 yılında Pekin'de bir dizi kültürel etkinlik düzenlenmiştir. Bunların arasında "*Pekin'de Buluşma*" sanat festivali, "*Çin Kültürünün Afrika'ya Yolculuğu*" festivali ve Çin-Afrika Gençlik Festivali bulunmaktadır.²⁸⁰ İnsan kaynakları eğitimi 2003'ten 2006'ya kadar Çin, pek çok sektörde 15000'den fazla Afrikalıyı eğitmiştir. Bu eğitim görevlerinden bazıları, Pekin Üniversitesi ve Zhejiang Üniversitesi'ndeki gibi özel Afrika araştırma enstitüleri

²⁷⁷ a.g.e. 56.

²⁷⁸ Bayram, M., Emiroğlu, H. (2016). a.g.e. 503.

²⁷⁹ Huang M., Ren P. (2012). a.g.m. 77.

²⁸⁰ Obi, C. Cheru, F. (2010). a.g.e. 57-58.

tarafından yürütülmektedir. Kültürel etkinin yayılması için ulusal bir strateji olan Konfüçyüs Enstitüsü, Çin'in barışçıl yükselişinin başlangıcını sembolize ettiği için resmî söylemde sürekli olarak idealize edilmiştir. Dünyadaki 548 Konfüçyüs Enstitüsünden, elli dokuz tanesi Afrika'da, Aralık 2019 itibarıyla bulunmaktadır.²⁸¹

Çin'in kültürel diplomasinin yanında siyaset ve ekonomik diplomasiyi de kıtada geliştirmek adına 2000'de, Çin-Afrika İşbirliği Forumu'nu (Forum on China-Africa Cooperation-FOCAC) kurmuştur. Dört Afrika devlet başkanı ve Afrika Birliği Örgütü Genel Sekreterinin yanı sıra 44 Afrika ülkesinden 80'den fazla bakan ile çok sayıda uluslararası kurum ve kuruluşun temsilcileri Ekim 2000'de ilk FOCAC Konferansı'nda bir araya gelmiştir. İlişkilerin kapsamını derinleştirmek için her FOCAC konferansının sonunda yeni çözümler getirilmesi noktasında önemli deklarasyonlar yayınlanmıştır. İkinci FOCAC toplantısı sonucunda, Addis Ababa Eylem Planı (Çin, kıtadaki tarım ve altyapının geliştirilmesini ve gelişmemiş ülkelere sıfır gümrük vergisi uygulamayı taahhüt etmiştir.) kabul edilirken üçüncü FOCAC toplantısı ile Çin-Afrika Kalkınma Fonu kurulması kararlaştırılmış, Çin Afrika'ya 5 milyar dolar kredi sağlarken 31 Afrika ülkesinin 1,3 milyar dolar borcunun silinmesini ve 30 hastane kurulmasını kabul etmiştir. Dördüncü FOCAC toplantısında ise Çin'in 10 milyar dolarlık düşük maliyetli kredi sağlayacağını ifade etmiş, bilimsel ve teknolojik amaçlı 100 ortak proje üstlenilmesinin yanı sıra Çin Hükümeti bursu sayısının 2012'de 5500'e çıkarılmasını taahhüt etmiştir. Çin, beşinci FOCAC konferansı ile daha önceki toplantılardan farklı olarak altyapı, tarım ve KOBİ'ler için 20 milyar dolarlık kredi açmıştır. Afrika ülkelerine altyapı, tarım, üretim, küçük ve orta boy işletmelerin geliştirilmesi için 20 milyar dolarlık kredi açmıştır. “*Afrikalı Yetenek Programı*” dâhilinde, farklı sektörlerde otuz bin personel yetiştirmeyi ve bursiyer sayısını 18 bine çıkarmayı kabul etmiştir. Bütün bu çalışmalar neticesini vermiş 2000'de 10 milyar dolar olan Çin-Afrika ticaret hacmi 2014 itibarıyla 220 milyar dolara yükselmiştir.²⁸²

Çin'in Afrika kıtasına yönelik ilgisini tarihsel bir perspektif içinde günümüze kadar değerlendirdikten sonra Çin faktörünün Mısır-Etiyopya uyuşmazlığında üstlendiği rolü hidro politik kapsamda ele almak faydalı olacaktır. Ağırlıklı yirminci yüzyılda Mısır lehine gelişen Nil Nehri havzasındaki güç ilişkileri bu yüzyılın başından itibaren dönüşen siyasi ve ekonomik koşullar ve bölgedeki yeni oyuncuların etkisi ile değişmeye başlamıştır. Bilhassa,

²⁸¹ a.g.e. 59.

²⁸² Arslan, İ. (2018). a.g.m. 131-133.

Çin'in bölgedeki büyük bir oyuncu olarak gelmesi nedeniyle asimetric güç ilişkileri aşınmaya başlamıştır. Çin ekonomisi, büyük su geliştirme projeleri için Yukarı Nil Havzası ülkelerine alternatif dış destek sağlama imkânı sunmuştur. Özellikle, Sudan ve Etiyopya bu fırsatı tam anlamıyla kullanmaya başlamış ve bu durum Mısır karşısında karşılaştırmalı ekonomik ve politik zayıflıklarını azaltmaya katkıda bulunmuştur. Çin'in, özellikle Sudan ve Etiyopya'da petrol, hammadde ve pazarlara duyduğu birincil ilgi nedeniyle bölgeye aktif katılımını sağlamıştır. Çin'in, Afrika'daki işbirlikçilerinin iç işlerine karışmama politikası da Afrika'daki yönetici elitin Çin'e yönelmesini sağlamaktadır. İnsan hakları ve demokratik reformlarda ısrar eden Avrupa ülkeleri ve ABD ile karşılaştırıldığında Çinli firmaları tercih eden ülkelere Çin, Batı ve Bretton Woods kurumlarının pençelerinden kurtulma fırsatı vermiştir. Ayrıca uzun yıllar uluslararası finans kuruluşları, Mısır'ın açık izni olmadan, özellikle Washington ile Kahire arasındaki yakın ittifak dâhil olmak üzere, herhangi bir büyük hidro-altyapı projesini finanse etmemiştir. Çin'in Nil Havzası üzerindeki etkisi, iki açıdan oldukça önemli olmuştur. Çin teknik becerileri, politik desteği ve sermayesi ile Afrika ülkelerine 1990'lardan önce var olmayan seçenekler sunmuştur. Dünya Bankası, gelişmekte olan dünyadaki ana hidro-altyapıyı finanse etmek konusunda isteksiz davranırken, karlı iş fırsatlarını algılayan Çinli şirketler ve bankalar, Sudan ve Etiyopya'nın su kaynaklarını kullanmalarına yardımcı olmak için çok istekli davranmış ve neticede güçlü ortaklıklar kurmuşlardır.

Tablo 5.1. Nil Nehri Üzerindeki Çin Baraj Projeleri²⁸³

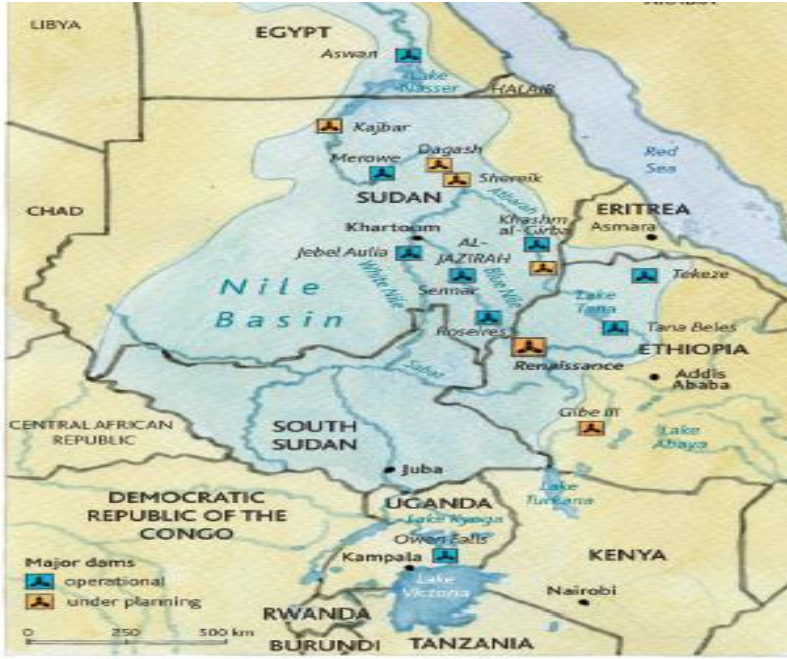
Proje İsmi	Maliyet (\$)	Ülke
Merowe Barajı	1.2 milyar	Sudan
Roseires Barajı	396 milyon	Sudan
Petroleum sector (2007)	6 milyon	Sudan
Tekeze Hidroelektrik Barajı	224 milyon	Ethiopia
Tana Beles Hidroelektrik Barajı	N/L	Ethiopia
Neshiriver Hidroelektrik Barajı	N/L	Ethiopia
Ayago Kuzey ve Güney Hidroelektrik Barajı	900 milyon	Uganda
Mugere Hidroelektrik Barajı	N/L	Burundi
Grand Inga (Inga 3)	80 milyon	DRC

²⁸³ Abawari, Y.M. (2011). *Conflict and Cooperation among the Nile Basin Countries with Special Emphasis on the Nile Basin Initiative (NBI)*. Thesis of Master, International Institute of Social Studies, Ethiopia, 37.

Ruanda Cumhurbaşkanı Paul Kagame, aynı zamanda Doğu Afrika Topluluğu'nun da başkanı olarak, Çin'in Afrika'daki yatırımını övmüştür: “*Afrika şirketlerine ve altyapısına büyük Çin yatırımları Afrika'nın gelişmesine yardımcı oluyor. Çinliler Afrika'nın ihtiyaç duyduğu şeyleri getiriyor: Hükümetler ve şirketler için yatırım ve para. Avrupa ve Amerika'nın katılımı Afrika'yı ileriye götürmedi*”.²⁸⁴ Aslında bu sözler, Çinli aktörlerin gelişen bir Afrika siyasi-ekonomik manzarasına katkıda bulunmalarının en önemli göstergesidir. Çin, Etiyopya'da önemli hidroelektrik santralleri ve barajların yapımını üstlenmiştir. Çin uluslararası devlet şirketlerinin üstlendiği Tekeze, Amerti Neshe, Gilgel Gibe 3 ve 4, Rönesans Barajı gibi projeler öne çıkmaktadır. Ayrıca, Çin'in Etiyopya'daki kredi garantörlüğü diğer havza ülkelerini de cesaretlendirmiştir. Çin şirketleri ve bankaları halihazırda Burundi, Etiyopya, Kenya, Tanzanya, DRC, Uganda ve Sudan gibi yukarı havza ülkelerinde sayısız hidrolik projeyi finanse etmekte ve üstlenmektedir. Kenya ve Tanzanya, sulama için Beyaz Nil Nehri üzerinde Victoria Gölü'nü kullanmayı planlarken, Burundi, Tanzanya, Uganda ve Büyük Göller bölgesindeki nehir kıyısındaki ülkelerin birçoğu, Victoria Gölü'nü besleyen başka bir nehir geliştirmek için işbirliği yapmış ve bölgedeki hidroelektrik projeleri planlamıştır. Bu nedenle Çin'in katılımı, yukarı havzadaki ülkelere Mısır'ın izni olmadan tek taraflı projelere devam etme özgürlüğü vermiştir. Bu kapsamda, Uganda hükümeti Kaduma Barajı için Sinohydro şirketi ile 1 milyar dolarlık ve Ayago Barajı için 900 milyon dolarlık kredi anlaşması yapmıştır.²⁸⁵

²⁸⁴ Swain, A. (2011), a.g.m. 699.

²⁸⁵ Internet: Verhoeven, H. (Temmuz, 2013), “China Shifts Power Balance in the Nile River Basin”, *China Dialogue*, Web: <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/6178-China-shifts-power-balance-in-the-Nile-river-basin/> 11 Aralık 2019'da alınmıştır.

Şekil 5.1. Nil Nehri Üzerindeki Çin Baraj Projeleri Haritası²⁸⁶

2010 yılında Çin, Omo Nehri üzerindeki bir devasa baraj olan Gibe III'ün inşaatını finanse etmek için Etiyopya hükümetiyle bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır. Çin Endüstri ve Ticaret Bankası, projeyi 500 milyon ABD Doları ile finanse etmekle birlikte, Etiyopya'nın daha önce Afrika Kalkınma Bankası ve Avrupa Yatırım Bankası tarafından reddedildiği kredi olması nedeniyle de dikkat çekmiştir. Çin'deki yatırımlar, Etiyopya'daki diğer hidro-barajların yapımında da yardımcı olmuştur. Tekeze hidroelektrik barajı, yüksekliği 185 metre ve Afrika'nın en yüksek barajlarından biri olup 300 MW elektrik üretme kapasitesine sahiptir. Hem fon hem de inşaat esas olarak Çinli işletmeler tarafından sağlanmıştır. Çin'in önde gelen hidroelektrik baraj şirketi Sinohydro, söz konusu baraj için 224 milyon ABD doları harcamıştır.²⁸⁷ 2011'de Meles Zenawi ve Çin Etiyopya Büyükelçisi Xie Xiaoyan, Fincha Amerti Neshe hidroelektrik projesini başlatmıştır. Fincha Amerti Neshe hidroelektrik projesi, 97 MW elektrik üretme kapasitesine sahip çok amaçlı bir projedir ve Fincha şeker fabrikasını 6 bin hektar arazi geliştirerek genişletmesini sağlamıştır. Çin'in Gezhouba Su ve Elektrik Şirketi bu projenin inşaatından sorumlu olup 137,8 milyon dolar yatırım yapmıştır.²⁸⁸

²⁸⁶ Mahlakeng, M. K. (2018). "China and the Nile River Basin: The Changing Hydro-political Status Quo". *Insight on Africa*, 10 (1), 82.

²⁸⁷ Jägerskog, A. (2011). "Climate Change and Land Acquisition's Challenge Transboundary Water Management". *New Routes*, 15 (3), 8-9.

²⁸⁸ Mahlakeng, M. K. (2018). a.g.m. 83-84.

Çin'in bir kısmını finanse ettiği Rönesans Barajı dolayısıyla Etiyopya büyük bir mali yükün altına girmesine rağmen 2020 Nisan ayı itibarıyla barajın yüzde 72'den fazlası tamamlanmış durumda bulunmaktadır. Proje her ne kadar ülke için önemli bir enerji kaynağı potansiyeli barındırsa da Mısır ve Etiyopya'yı karşı karşıya getirdiği de bir gerçektir. Ancak Çin'in küresel nüfuzunun ağırlığı ve dolayısıyla proje üzerindeki garantörlüğü Mısır'ın net bir pozisyon almasının önünde bir engel teşkil etmektedir.²⁸⁹ Ayrıca, Çin'in hidro altyapı desteği Etiyopya ile sınırlı olmayıp Sudan'ı da kapsamaktadır. Nil sistemindeki Merowe Barajı, Asvan Yüksek Barajının inşaatından bu yana, Nil'deki en büyük su projesidir. 1250 MW elektrik üretme potansiyeline sahip olan barajın gelecekte sulama amacıyla da kullanılması beklenmektedir.²⁹⁰ Ayrıca Nil'in Nubia bölgesinde bulunan 360 MW kapasiteli Kajbar Barajı, Shereik Barajı ve Doğu Sudan'daki Atbara Nehri üzerindeki hidroelektrik ve sulama projeleri yer almaktadır.²⁹¹

Etiyopya ve Sudan'daki çeşitli mega barajların inşası, Çin'in katılımı sayesinde, tek yönlü yukarı havza su gelişiminin örneklerini oluşturmaktadır. Bu durum, yukarı havzadaki devletlerin Batı reçetesinin aksine havzada tek taraflı altyapı gelişimi ile ilerlemeye karar verdiklerini göstermektedir. Aşağı havza ülkesi Mısır için, yukarı havzadaki artan tek taraflı gelişmeler endişe verici olmakta dolayısıyla Nil su kaynakları üzerindeki uzun vadeli hidro-hegemonik konumu belirsizliğe sürüklemektedir. Ayrıca, Çin devletinin sahip olduğu şirketler, tüm aşağı havza devletlerinin su projelerinde yer almak için onay vermelerini gerektirmemektedir. Bu gelişmeyle birlikte Mısır, yukarı havzadaki devletlerin girişimlerini engellemek için fiili veto yetkisini yitirmiştir. Mısır-Etiyopya anlaşmazlığında Çin son 30 yılda dengeleri değiştiren bir aktör olmuştur. Çin'in desteğiyle, yukarı havzadaki devletler, uzun zamandır Nil'in akışını kontrol eden Mısır'ın hegemonik konumuna zarar veren hidro projelerini geliştirme alternatifine sahip olmuşlardır. Bununla birlikte, Çin'in müdahalesi havza ülkeleri için de yeni fırsatlar getirmekte ve böylece Mısır'ın hidro hegemonik modelinin tarihî kalıbını kırmaktadır. Değişen jeopolitik manzara Mısır'ı, nehir kıyısındaki komşularına karşı daha işbirlikçi ve yardımsever bir şekilde davranmaya zorlarken tek taraflı hamlelerle Mısır'ı ötekileştirmek devam eden müzakerelerin seyrini olumsuz etkileyecektir. Ayrıca, koordine olmayan tek taraflı yatırımlar, su sistemlerine ilave bir baskı getirecek ve

²⁸⁹ Internet: Yücel, K. O. (Mart, 2019), "Nil Havzası Hidropolitikinde Çin Faktörü: Mısır Hegemonyasının Sonu mu?", *Anadolu Ajansı*, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/nil-havzasi-hidropolitikinde-cin-faktoru-misir-hegemonyasinin-sonu-mu/1423624/> 22 Ağustos 2019'da alınmıştır.

²⁹⁰ UK Border Agency. (2008). Sudan, *Country of Origin Information Report*, London, 10-12.

²⁹¹ Bosshard, P. (2009). "China Dams the World". *World Policy Journal*, 26 (4), 50.

Nil'in suyunun kullanımı ve tahsisine ilişkin yasal ve bağlayıcı bir anlaşmanın geleceği konusundaki belirsizlikleri de artıracaktır. Dolayısıyla, Çin, gerilimin yumuşatılması ve işbirliğinin teşvik edilmesi hususunda havza ülkeleriyle ikili anlaşmalar yaparak uygun müzakere koşulları hazırlayabilmesi elzem teşkil etmektedir.

5.3. Nil Nehri Havzasında Son Durum

Büyük Rönesans Barajı (GERD), Mısır'da yaklaşık 100 milyon insanın su ihtiyacını karşılamak için büyük ölçüde Nil'e dayanan korkuları tetiklemiştir. Etiyopya ise 5 milyar dolarlık barajın inşasını, gelişimi ve 104 milyon civarında olan nüfusunun yoksulluktan kurtulması için hayati öneme sahip olduğunu savunmaktadır. Mısır ve Etiyopya arasındaki bağlar, Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin ve müttefik politikacıların baraj üzerinde Etiyopya'yı bombalamakla tehdit ettiği 2013 yılında ciddi bir şekilde kötüleşmiştir. 2014 yılının ortalarında göreve geldikten sonra Cumhurbaşkanı Sisi, Etiyopya ile bağlarını iyileştirmeye çalışmış ve GERD anlaşmazlığını çözmek için müzakere yoğun bir gündem tercih etmiştir.

Bu tarihten sonra GERD anlaşmazlığında temel sorun baraj rezervuarının ne kadar süre içinde doldurulacağı ile ilgili olmuştur. Etiyopya Hükümeti elektrik üretiminden ve diğer faydalardan en kısa süre içinde yararlanmak için barajın rezervuarını 4-7 yıl içerisinde doldurmayı planlarken Nil akışının yaklaşık %25 oranında azalabileceği endişesiyle Mısır rezervuarın doldurulmasının 12-21 yıl arasında olmasını istemektedir. Mısır'ın endişesi, isteği kabul edilse bile, Nil'in aynı kalmayacağı ve projenin Mısır ekonomisine zarar vereceği yönündedir. Ayrıca, Mısır Hükümeti araştırmalarına göre, 1 milyar metreküp sudaki her azalma nedeniyle, 200 bin dönüm tarım arazisi kaybedileceği ve 1 milyon insanın işsiz kalacağı ve Aswan Yüksek Barajı'ndaki elektrik üretiminin de üçte birine düşeceği tahmin edilmektedir.²⁹² Kahire için bu durum varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. Nehir, Mısır'ın tatlı suyunun yaklaşık yüzde 85'ini sağladığı için, böyle bir düşüş ülkenin su kullanımı politikalarında reform yapmadığı sürece yakın gelecekte mutlak su kıtlığı çekmesine neden olacaktır. Halen hızla genişleyen nüfus, yüksek düzeyde su kirliliği ve etkili su geri kazanımı veya tuzdan arındırma tesislerinin bulunmaması, Mısır'ın su açığında

²⁹² Salam Abdulqadir Abdulrahman. (2019) "The River Nile and Ethiopia's Grand Renaissance Dam: Challenges to Egypt's Security Approach". *International Journal of Environmental Studies*, 76 (1), 6.

keskin bir artışa neden olmuştur.²⁹³ 23 Mart 2015 tarihinde Sudan'ın başkenti Hartum'da bir araya gelen Mısır, Etiyopya ve Sudan liderleri, Etiyopya'nın Mavi Nil'de Büyük Rönesans Barajını inşa etme kararından kaynaklanan çeşitli sorunların çözülmesi için Hartum Bildirisini imzalamışlardır.²⁹⁴ 10 maddeden oluşan ve 'İlkeler Bildirgesi' olarak bilinen anlaşma ile işbirliği ilkesine vurgu yapılmış GERD'in amacının enerji üretimi, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak, sınır ötesi işbirliğinin teşvik edilmesi ve sürdürülebilir ve güvenilir temiz enerji arzı üretimi yoluyla bölgesel entegrasyonun sağlanması olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda üç ülke CFA'da olduğu gibi önemli zarar vermeme ilkesini benimsemiş ve adil ve makul kullanım hakkına saygı göstereceklerini, bu kapsamda aşağıdaki faktörleri dikkate alacaklarını kabul etmiştir.²⁹⁵

- a. Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve doğal nitelikteki diğer faktörler;
- b. İlgili Havza Devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c. Her bir Havza Devletindeki su kaynaklarına bağlı nüfus;
- d. Havza Devletindeki su kaynaklarının kullanımının diğer Havza Devletlerine etkileri;
- e. Su kaynaklarının mevcut ve potansiyel kullanımları;
- f. Su kaynaklarının kullanımının korunması, geliştirilmesi ve bu amaçla alınan önlemlerin maliyetleri;
- g. Belirli bir planlı veya mevcut kullanıma alternatiflerin karşılaştırılabilir değeri;
- h. Her Havza Devletinin Nil Nehri sisteminin sularına katkısı;
- ı. Drenaj alanının her bir Havza Devleti ülkesindeki kapsamı ve oranı.

Anlaşma ile Uluslararası Uzmanlar Paneli'nin (IPoE) tavsiyelerini uygulamak için, projenin farklı aşamalarında IPoE Nihai Raporunda önerilen ortak çalışmalar hakkında

²⁹³ Internet: Baconi, T. (Temmuz, 2018), "The End is Nile: International Cooperation on Egypt's Water Crisis", *European Council on Foreign Relations*, Web: https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_end_is_nile_international_cooperation_on_egypts_water_crisis/ 3 Kasım 2019'da alınmıştır.

²⁹⁴ Internet: Kimenyi, M. S. and Mbaku J. M. (Nisan, 2015), "The Limits of the New "Nile Agreement", *Brookings*, Web: <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2015/04/28/the-limits-of-the-new-nile-agreement/> 10 Haziran 2019'da alınmıştır.

²⁹⁵ Internet: Agreement on Declaration of Principles between The Arab Republic of Egypt, The Federal Democratic Republic of Ethiopia and the Republic of the Sudan on the Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (GERDP) (Mart, 2015), *International Water Law Project*, Web: https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/Final_Nile_Agreement_23_March_2015.pdf/ 7 Eylül 2019'da alınmıştır.

Teknik Ulusal Komite (TNC) Nihai Raporunun sonuçlarına saygı gösterileceği ifade edilmiştir: GERD inşasına paralel olarak, tüm farklı senaryoları kapsayacak olan GERD'nin ilk doldurulmasına ilişkin kılavuz ilkeler ve kurallar üzerinde anlaşılması; baraj sahibinin GERD'nin yıllık çalışması için zaman zaman ayarlayabileceği kurallar ve düzenlemeler üzerinde anlaşılması; aşağı havza ülkelerine GERD'in faaliyeti esnasında yapılması gereken öngörülme veya acil durumlardan haber verilmesi; işbirliğini ve eşgüdümü sürdürmek için, üç ülke, sudan sorumlu bakanlıkları aracılığıyla aralarında uygun bir koordinasyon mekanizması kurması ve belirtilen sürecin yürütülmesi için takvimin, IPoE tarafından önerilen iki çalışmanın başlangıcından 15 ay sonra işlemesi üzerine anlaşmışlardır. Ayrıca, Etiyopya iyi niyetle, IPoE raporuna göre baraj güvenliği tavsiyelerinin tam olarak uygulanmasına devam edeceğini ve GERD'den üretilen enerjinin satılması konusunda Mısır ve Sudan'a öncelik vereceğini kabul etmiştir. Anlaşmanın belki de en önemli maddesi olan 10. madde ile üç ülke, bu anlaşmanın yorumlanmasından ya da uygulanmasından doğan anlaşmazlıkları dostane bir şekilde iyi niyet ilkesine uygun olarak istişare veya müzakere yoluyla çözeceklerini ve anlaşmazlığı bu yolla çözemelerse, ortaklaşa uzlaşma, arabuluculuk talep edebileceklerini veya konuyu devlet başkanlarının değerlendirilmesi için önerebileceklerini kabul etmiştir.²⁹⁶

27-29 Aralık 2015'te Etiyopya, Mısır ve Sudan su bakanları önerilen iki IPoE çalışmasını (su kaynakları sistemi / hidroelektrik model simülasyonu ve sınır ötesi çevre ve Doğu Nil sisteminin sosyoekonomik etki çalışmaları) ele almak ve iki uluslararası danışman seçmek için Hartum, Sudan'da bir araya gelmiştir. Toplantıda, Fransız BRL ve Artelia firmalarının çalışmalarını yapmaları konusunda anlaşma sağlanmıştır. Çalışmaların 15 ay sürmesi ve üçlü bir toplantının ardından Şubat 2016'da başlaması planlanmış ancak çalışmayı başlatmak için herhangi bir işlem yapılmamıştır. 29 Aralık 2015 tarihli anlaşmanın ardından Mısır ve Etiyopya, toplantıyla ilgili farklı anlayışlarını dile getirmiştir. Etiyopya, Mısır heyetinin toplantıdan hemen sonra yanlış medya kampanyası (Mısır'ın çıkarlarını dile getiren ancak Etiyopya'nın kabul etmediği, Mısır su hakkının yasal olarak bağlayıcı bir garantisi ve Mısır'ın baraj idaresine katılımı) nedeniyle bilgilerin zarar görmesine neden

²⁹⁶ Internet: Agreement on Declaration of Principles between The Arab Republic of Egypt, The Federal Democratic Republic of Ethiopia and The Republic of the Sudan on The Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (GERDP) (Mart, 2015), *International Water Law Project*, Web: https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/Final_Nile_Agreement_23_March_2015.pdf/ 7 Eylül 2019'da alınmıştır.

olmasından şikâyet etmiştir. Mutabakata varılmadığı takdirde Mısır, konuyu ulusal güvenlik tehdidi olarak BM Güvenlik Konseyine almakla tehdit etmiştir.²⁹⁷

Ocak 2016'da Fransız danışmanlık firmaları BRL ve Artelia, üç ülkeye yaptıkları çalışmanın önerilerini sunmuştur. Birkaç toplantı ve gecikmeden sonra; Etiyopya, Sudan ve Mısır, 27 Ekim 2016'da iki firmanın bir su kaynakları çalışması ve hidroelektrik simülasyon modellemesi ve barajın çevresel ve sosyal etkilerini aşağı yönde takip etmesini araştıran bir anlaşma imzalamıştır. Çalışmanın 4,9 milyon USD'ye mal olduğu tahmin edilirken Kasım 2016'da başlaması ve Üçlü Ulusal Komite (TNC) gözetimi altında 11 ay sürmesi planlanmıştır. İngiltere merkezli hukuk firması Corbett & Co, üçlü teknik komite için yasal meseleleri yönetmesi hususunda görevlendirilmiştir. 30 Temmuz 2017'de Mısır Sulama Bakanı, Mısır'ın Etiyopya ile gerginliği çözmeye hazır olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. Ona göre, üç ülke danışmanlardan kısmi rapor almış (Fransız firmaları Artelia ve BRL) ve fikir birliğine varmıştır. Raporun geri kalan kısmı da çalışmada kullanılan metodoloji ile ilgili anlaşmazlık yaratmıştır. İlerleyen zaman diliminde görüşmeler devam etmiş ancak barajın inşaatı ile alakalı temel konularda fikir ayrılıkları giderilememiştir. 8 Ağustos 2017'de, Etiyopya'nın Bilgi ve Teknoloji Bakanı baraj çalışmalarının %60'ının tamamlandığını ve ilk enerji üretimi için hazırlıkların yapıldığını belirtmiştir. 25 Eylül 2017'de, Mısır hükümet kaynakları Büyük Etiyopya Rönesans Barajı ile ilgili teknik müzakerelerin başarısız olduğunu ve Mısır'ın, suyu korumak için siyasi ve diplomatik hareketler üzerinde çalıştığını bildirmiştir. Anlaşmazlık noktalarının Nil Nehri boyunca baraj depoları ve su çekilmesi konuları olduğu belirtilmiştir.²⁹⁸ Bu anlaşmazlıklar, üçlü görüşmelerin askıya alındığı Kasım 2017'de gerginliklerin artmasına neden olmuştur. 18 Kasım 2017'de, Mısır cumhurbaşkanı bir ay içinde ikinci kez Etiyopya'ya sert bir uyarı vermiş, “*GERD anlaşmazlığı yaşam ya da ölümdür*” ifadelerini kullanmıştır. Etiyopya ve Mısır Dışişleri Bakanlarının Addis Ababa'da Aralık 2017'nin son haftasında yaptığı toplantıda, Mısır, Dünya Bankası'nın GERD ile ilgili teknik müzakerelere girmesini önermiştir. Dünya Bankası'nın Hindistan ve Pakistan arasındaki İndus Nehri'nde sınır aşan

²⁹⁷ Strafor (Aralık, 2015), “Ethiopia Makes Progress on the Nile Dam Project”, Web: <https://worldview.stratfor.com/article/ethiopia-makes-progress-nile-dam-project/> 4 Ocak 2020'de alınmıştır.

²⁹⁸ Abteu, W. Dessu, S. B. (2019). *The Grand Ethiopian Renaissance Dam on the Blue Nile*. USA: Springer Geography, 143.

bir nehir suyu anlaşmazlığının parçası olduğunu ve dolayısıyla tecrübesinden faydalanılması gerektiğini belirtmiştir. Etiyopya ise yeni bir teknik ekip kurulmasını önermiştir.²⁹⁹

Bununla birlikte, 2018 yılının ilk görüşmesi olarak Mısır, baraj anlaşmazlığını müzakere etmek için Sudan ve Etiyopya'ya davet göndermiştir. Ancak Sudan ve Etiyopya, Kahire'de yapılması planlanan görüşmelere katılmayacaklarını bildirmişlerdir. Hartum'da yapılan toplantıya işaret ederek Etiyopya ve Sudan'ı eleştiren Dışişleri Bakanı Şükri, “*tüm çabalarımıza rağmen tarafların aynı derecede ilgisini göremiyoruz*” diyerek, Etiyopya ve Sudan'ın müzakere masasına gelmelerini bekleyeceklerini vurgulamıştır.³⁰⁰ Mayıs 2018'de bir bilimsel çalışma grubunun kurulması da dâhil olmak üzere son gelişmeler, işbirliğinin yeniden yoluna girdiğini göstermiştir. 14 Haziran 2018'de Kahire'de düzenlenen ortak bir basın toplantısında Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'ye: “*Yemin ederim, size asla zarar vermeyeceğiz... Nil'e bakacağız ve payınızı koruyacağız*” ifadelerini kullanırken aynı toplantı da GERD'nin elektriğinden faydalanacak olan Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir: “*Barajı, planlama aşamasından beri tam olarak destekledik*” sözleriyle GERD'e verdiği desteği de yinelemiştir.³⁰¹ 25 Eylül 2018 tarihinde Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın su işlerinden sorumlu bakanlarının katılımıyla Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da yapılan üçlü müzakerelerden sonuç çıkmamıştır. Müzakerelerin, Mısır ve Sudan'ın yasal haklarını ihlal etmemesi ve Etiyopya ve Sudan'ın kalkınmasının zarar görmemesi temelinde yürütüldüğü vurgulanmış üç ülkenin makul bir çözüm bulununcaya kadar müzakerelerin devamı hususunda hemfikir oldukları ifade edilmiştir.³⁰²

Etiyopya, müzakereler devam etmesine rağmen tek taraflı girişimlerini hızlandırmış GERD'in türbin jeneratörlerinin üretilmesi için Fransız şirketi GE Hydro France ile anlaşma imzalamıştır. Ayrıca, yaklaşık 5 milyar doları bulan yüksek maliyetinden dolayı aksayan mühendislik işlerinin hızlandırılması için Çin devlet şirketi Sinohydro ile imza aşamasına gelmiştir. Yine aynı dönemde Etiyopya, GERD'in inşaatının yüzde 65'inin tamamlandığını

²⁹⁹ a.g.e. 143-144.

³⁰⁰ Internet: Tesnim Haber Ajansı (Nisan, 2018), “Etiyopya, Sudan ve Mısır Arasındaki Baraj Krizi Devam Ediyor”, Web: <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2018/04/21/1705813/etiopya-sudan-ve-m%C4%B1s%C4%B1r-aras%C4%B1ndaki-baraj-krizi-devam-ediyor/> 29 Aralık 2019'da alınmıştır.

³⁰¹ Nato Strategic Direction South Hub (2019). *Preventing Water Wars—Water Diplomacy As A Possible Driver of Stability*, Italy, 6.

³⁰² Internet: Anadolu Ajansı (Eylül, 2018), “Nil Sularının Paylaşımı Görüşmelerinden Sonuç Çıkmadı”, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nil-sularinin-paylasimi-gorusmelerinden-sonuc-cikmadi/1265736/> 16 Kasım 2019'da alınmıştır.

ve barajın tam olarak faaliyete geçmesinin 2022 yılını bulacağını açıklamıştır.³⁰³ Mısır, son görüşmelerde yılda en az 40 milyar metreküp su temin edilmesini ve Etiyopya'nın baraj rezervuarını doldurması için daha uzun zaman vermesini talep etmiştir. Ancak Etiyopya, sadece 31 milyar metreküp teklif ederken bu teklif 1959 anlaşmasının garanti ettiği miktarın sadece yarısından biraz daha fazlaya karşılık gelmektedir.³⁰⁴ Bu nedenle 2018 boyunca süren müzakereler sonuçsuz kalmış 2019 yılı itibariyle yıllardır devam eden müzakerelerden netice alınamaması üzerine farklı aktörlerin anlaşmazlığın çözümü konusunda devreye girdiği bir süreç ortaya çıkmıştır.

Özellikle iki ülke, Rusya ve ABD anlaşmazlığa arabuluculuk yapmak için yoğun bir diplomasi yürütmeye başlamıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ve Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmet, Ekim 2019'da Rusya'nın Soçi kentindeki Rusya-Afrika Zirvesi'nin yanı sıra, teknik komitenin çalışmalarına devam etmesine izin verdikleri bir toplantı düzenlemiştir. Ev sahibi Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, bir sonuca ulaşmalarına yardım edeceğinin sözünü vermiştir. Ayrıca, ABD; Mısır, Etiyopya ve Sudan'ı Washington'daki müzakerelere davet etmiştir. ABD Hazine Sekreteri Steven Mnuchin ve Dünya Bankası Başkanı David Malpass'ın da yer aldığı 6 Kasım'da toplantıda üç ülkenin Dışişleri Bakanları baraj konusunda dört teknik toplantı düzenlemeyi kabul etmiştir. 15 Ocak 2020'ye kadar anlaşmaya varılması ve eğer başarısız olunursa, taraflar sorunu dış arabuluculuk yapması için devlet başkanlarına yönlendireceklerine dair 2015 İlkeler Bildirgesi'nde de yer alan maddeye atıfta bulunarak mutabakata varmıştır.³⁰⁵ 10 Aralık 2019 tarihinde Mısır, Etiyopya ve Sudan Dışişleri Bakanları, GERD konusundaki anlaşmazlıklarını çözmek için bir anlaşmayı denemek ve sonuçlandırmak üzere Washington DC'de bir araya gelmiştir. Toplantı neticesinde ilerleyen haftalarda barajın doldurulması ve işletilmesiyle ilgili esaslar doğrultusunda daha teknik toplantılar yapılacağı ve 13 Ocak 2020'de tekrar bir araya gelineceğine dair mutabakata varılmıştır.³⁰⁶

³⁰³ Internet: Dünya Bülteni (Ocak, 2020), "Etiyopya, Hedasi Barajı için Fransız Şirketle Anlaştı", Web: <https://www.dunyabulteni.net/afrika/etiopya-hedasi-baraji-icin-fransiz-sirketle-anlasti-h435679.html/> 4 Ocak 2020'de alınmıştır.

³⁰⁴ Internet: Harb, K. I. (Kasım, 2019), "River of the Dammed", *Foreign Policy*, Web: <https://foreignpolicy.com/2019/11/15/river-of-the-dammed/> 18 Kasım 2019'da alınmıştır.

³⁰⁵ Internet: Sherbini, R. (Kasım, 2019), "Why are Egypt and Ethiopia Fighting over Nile Waters?", *Gulf News*, Web: <https://gulfnews.com/world/mena/why-are-egypt-and-ethiopia-fighting-over-nile-waters-1.67893002/> 27 Aralık 2019'da alınmıştır.

³⁰⁶ Internet: Dünya Bülteni (Ocak, 2020), "Etiyopya, Hedasi Barajı için Fransız Şirketle Anlaştı", Web: <https://www.dunyabulteni.net/afrika/etiopya-hedasi-baraji-icin-fransiz-sirketle-anlasti-h435679.html/> 4 Ocak 2020'de alınmıştır.

31 Ocak 2020’de bir kez daha bir araya gelen üç ülkenin Dışişleri Bakanları, GERD’i zamanında doldurmak için anlaşmaya varmışlardır. Şubat 2020’nin sonuna kadar nihai anlaşmanın tamamlanması için teknik ve hukukî ekipler görevlendirilmiştir. Müzakereler kapsamında üzerinde uzlaşılan maddeler içerisinde kuraklık dönemlerinde barajın nasıl doldurulacağı ve kuraklık sırasında santralin uzun vadede nasıl çalıştırılacağı da dâhil olmak üzere Mısır’ın bazı endişelerini ele alan mekanizmalar bulunmaktadır. Ayrıca, barajın yıllık ve uzun vadeli işletilmesi için bir mekanizma, bir koordinasyon mekanizması ve anlaşmazlıkların çözümlenmesi ve bilgi paylaşımı için hükümlerin görüşülmesi ve kabul edilmesi üzerinde mutabakata varılmış ve GERD’in çevresel ve sosyal etkileri üzerine baraj güvenliği ve beklemedeki çalışmaların değerlendirilmesi üzerinde mutabakata varılmıştır.³⁰⁷ Tüm bu gelişmeler ışığında anlaşmazlığın çözümü konusunda uluslararası aktörlerinde desteğiyle önemli ilerlemeler kaydedilmiş, GERD üzerinden tarihsel açıdan anlaşmazlık içinde üç ülkenin müzakere etmesi ve nihai çözüme varması havzadaki kronik sorunların çözümü hususunda bir mihenk noktası olmuştur.

³⁰⁷ Internet: Euronews (Aralık, 2019), “Egypt, Ethiopia, Sudan to Meet January 13 over Dam Dispute, U.S. Says”, Web: <https://www.euronews.com/2019/12/10/egypt-ethiopia-sudan-to-try-to-resolve-dam-dispute-in-jan-13-washington-meeting-statement/> 15 Ocak 2020’de alınmıştır.

6. NEOKLASİK REALİZM VE NEOLİBERALİZM BAĞLAMINDA MISIR-ETİYOPYA ARASINDAKİ ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ SENARYOLARI

6.1. Mısır-Etiyopya İlişkisinde İyi Senaryo (Kazan-Kazan Durumu)

Mısır-Etiyopya ilişkilerini uluslararası ilişkiler kapsamında teorik temelde ele aldığımızda işbirliği imkânlarının değerlendirilebilmesi hususunda neler yapılabileceği ve ilişkilerin nasıl dönüştürülebileceği konusunda ele almamız gereken kuram neo-liberalizm olmaktadır. Neo-liberalizmin, anarşi ortamında dahi mutlak kazançlar kapsamında işbirliğinin olabileceğini ileri sürmesi bu yaklaşımı ikili ve bölgesel işbirliğinin sağlanması konusunda ön plana çıkarmaktadır. Ulusal güvenlik yerine refah, modernleşme, siyasi ve ekonomik işbirliği konularına ağırlık yapılması Neo-liberalizmde vurgu yapılan hususlardır. Neoklasik realizmde olduğu gibi devletlerin uluslararası politika da rasyonel bir aktör olduklarını ancak karar alma süreçlerinin tek parçalı değil aşamalı olduğunu ve farklı faktörlerden etkilendiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda neoliberal teorinin devletlerin dış politika karar alma süreçlerine devlet dışı aktörleri de eklemesi, bu kuramın uluslararası sistemin yapılandırılması hususunda uluslararası kurum ve kuruluşların etkisine verdiği önemi göstermektedir. Neoliberal teori, karar alma süreçlerine çoğulculuk getirerek uluslararası sisteminde katılımcı bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır. Ayrıca, Neo-liberalizm, savaşların nedenlerini devletlerin iç siyasal yapılarında meydana gelen kırılmaların toplumsal ayrışmalara neden olmasından kaynaklandığı ileri sürmektedir. Ulusal ve bölgesel güvenliğin sağlanması ve işbirliğinin artırılması hususunda silahsızlanmanın önem taşıdığını, askeri harcamalar ve ekonomik gelişim arasında ters bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Barışın tesisi konusunda uluslararası kurumları ve uluslararası hukuku ön plana çıkaran neo-liberalizm, çok taraflı diplomasiyi barışın sürdürülebilmesi açısından gerekli bir unsur olarak kabul etmektedir. Ekonomik güce vurgu yapan kuram, ekonomik yönden güçlü olan bir devletin askeri gücünü de artırabileceğini bu kapsamda diğer devletlerin davranışlarını askeri gücünü doğrudan kullanarak değil ekonomik gücünü kullanarak ekonomik ve siyasal sistemin yapısını etkileyerek değiştirebileceğini belirtmektedir.³⁰⁸

³⁰⁸ Tüysüzoğlu, G. (2012). a.g.m. 92-94.

Neoliberal kuramın temel yaklaşımlarını Nil havzasına uyarladığımızda gerek bölgenin gerekse Mısır- Etiyopya ilişkilerinin içerisinde bulunduğu siyasal ortamın kuramın varsayımları ile uyumlu hale getirilmesi ve kalıcı bir işbirliğinin kurgulanabilmesi için son yirmi yılda önemli girişimler olsa da hala temel meselelerin çözümü hususunda önemli engellerin bulunduğu bir gerçektir. Nil Havzası'nda uzun süren Mısır hegemonyası altında kalıcı işbirliğini sağlamaya yönelik demokratik kurum ve kuralların yapılandırılmamış olması sorunların karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale gelmesine neden olmuştur. Bu süre zarfında önce sömürgeci rekabet döneminde Birleşik Krallık ile başlayan ardından Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB nüfuz mücadelesi ile devam eden ve günümüzde de ABD ve Çin başta olmak üzere çok sayıda küresel aktörün güç mücadelesinin havzaya yönelik olumsuz etkisi havza ülkelerinin karşılıklı bağımlılık çerçevesinde geliştirebilecekleri bölgesel iş birlikleri ekseninde sapmalara neden olmakta ve mutlak kazançlar faktörünün politika yapım süreçlerinde zayıflamasına sebep olmaktadır.³⁰⁹ Küresel bir güç olma yolunda hızla ilerleyen Çin'in bölgede altyapı projeleri aracılığıyla artan nüfuzu, Rusya'nın son dönemde GERD müzakereleri üzerinden arabuluculuk girişimleri, ABD'nin bölgedeki konumunu kaybetmek istememesi nedeniyle havzayı güç ve nüfuz etme hususunda bir rekabet alanı haline getirmekte dolayısıyla küresel güçlerin ajandalarını işbirliği ekseninde kurgulamamaları bölgesel işbirliği önünde engeller oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu aktörlerin Mısır-Etiyopya anlaşmazlığı başta olmak üzere havza çapındaki sorunların çözümü konusunda ülkelere sunacakları destek ve işbirliği konusunda yapacakları baskı sorunların barışçıl yollarla çözümü hususunda önem arz etmektedir.

Neoliberal teorinin önemli bir varsayımı olarak değerlendirebileceğimiz çok taraflılık ilişkisini vurgulayan karşılıklı bağımlılık yaklaşımı da bölgesel işbirliği yapısının kurgulanması açısından önem taşımaktadır. Nil Havzası devletlerinin uzun süredir birbirleriyle yaşadıkları geniş çaplı tarihsel, siyasal ve toplumsal problemlerden dolayı bölgesel manada rekabet ve çatışmayı içselleştirmiş olmaları dolayısıyla karşılıklı bağımlılık çerçevesinde mutlak kazançları bir kenara bırakıp nisbi çıkarlar ekseninde hareket etmelerini beraberinde getirmiştir. Havzada ekonomik temelli ve mutlak kazanç odaklı bir yaklaşımın tüm havza ülkelerini kapsayan ortak bir nehir komisyonu yoluyla gerçekleştirilebileceği dolayısıyla işbirliğini kurumsal bir yapıya dönüştürmenin tüm tarafların faydasına olacağı açıktır. Buradan hareketle anarşi ortamında bile devletlerin işbirliği yapabileceğini varsayan

³⁰⁹ Jervis, R. (1999). "Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate". *International Security*, 24 (1), 44-46.

Neoliberal kuram, kurumların anarşik ortam içinde işbirliğini kolaylaştırıcı bir unsur olduğunu ileri sürmektedir. Neoliberalere göre kurumların bilgi sağlayabileceği, işlem maliyetlerini azaltabileceği, müteakabiliyet anlayışını geliştireceği ve koordinasyonun sağlanmasında etkinlik kurabileceği savunulmaktadır.³¹⁰ Dolayısıyla uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve farklı birçok organizasyon iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Örneğin Dünya Bankası'nın öncülüğünde NBI'nın gelişim süreci ve işbirliğinin kurumsallaşma sürecine girmesi kurumların işbirliğini teşvik edici yönünü ortaya koymaktadır.

Uluslararası hukukî yapıların önemine dikkat çeken neoliberal teori, uluslararası hukukun, anlaşmazlıkların barışçıl yollara çözümünde aktif kullanılması gereken bir yöntem olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, Mısır ve Etiyopya arasında sınır aşan sular konusundaki uyuşmazlığın BM sözleşmeleri başta olmak üzere, temel uluslararası hukukî metinlerde belirtilen şekliyle çözülmesi önem taşımaktadır. Hakça ve makul kullanım hakkı, önemli zararlara yol açmama yükümlülüğü, işbirliği ve bilgi ve veri paylaşımı, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü gibi temel uluslararası hukuk kurallarına göre sorunları çözmek taraf devletlerin ülkelerinde su güvenliği, yönetimi ve sürdürülebilirliği konularında işbirliğinin kurumsallaşmasının sağlanmasında önem teşkil etmektedir.³¹¹

Bunun yanı sıra, sistem ve aktör ilişkisi konusunda devlet davranışlarının sistemin yapısından ziyade ulusal çıkarlara göre şekillendiğini ifade eden neoliberal yaklaşım, neoklasik realizmde de olduğu gibi sistem içinde devletlerin dış politikaları başta olmak üzere eylemlerini etkileyen içsel veya birimsel nedenlere vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla içsel ve dışsal etmenlerin birlikte ele alındığı bir analiz modeli ortaya koymuştur. Bu bağlamda hem Mısır dış politikası hem de Etiyopya dış politikasının şekillenmesinde bir içsel faktör olarak iki ülkenin karar alma mekanizmalarının tarihsel olarak imparatorluk ve askeri darbelerle biçimlenen anti-demokratik yapısı etkili olmuştur. Bir dışsal değişken olarak küreselleşmeyle birlikte hükümet dışı örgütlerin ve küresel STK'ların devlet davranışlarını etkilemekteki artan rolü Nil Nehri Havzası'nda kurumsal işbirlikçi girişimlerin önünü açmıştır. Bu noktada, iki ülkenin çıkarlarının ülkelerin su güvenliğinin

³¹⁰ Nye, J. S., & Welch, D. A. (2017). *Understanding Global Conflict and Cooperation: An Introduction to Theory and History*. Boston: Pearson. 351.

³¹¹ Moravcsik, A. (1997). "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics". *International Organization*, 51(4), 513-553.

sağlanması konusunda müşterek hale getirilmesinde kurumsal yapılara önemli bir görev düşmektedir.³¹²

Daha öncede bahsedildiği üzere Mısır-Etiyopya ilişkilerinde tarihsel anlaşmazlıkları ve güven bunalımını aşmak ve toplumları birbirine yaklaştırmak için neo-liberalizmin üzerinde durduğu unsurlardan birisi olarak 'yumuşak güç' kavramı ön plana çıkmaktadır. İkna ve cezbetme stratejileriyle uluslararası alanda iyi bir imaj elde etmeye çalışan ülkeler bu yolla dış politikalarını meşru bir zemine oturtmaya çalışmaktadır. Hükümet-dışı örgütler, STK'lar, üniversiteler gibi pek çok kurumun katkılarıyla kamu diplomasisinin etkinleştirilmesi işbirliği sürecine önemli katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda halk diplomasisinin kullanılarak toplumların birbirleri üzerindeki olumsuz algılarının kırılması, su diplomasisi yoluyla su güvenliğinin sağlanması, bölgede daha önce oluşturulan işbirlikçi mekanizmalarının yeniden canlandırılması konusunda yumuşak gücün etkin kullanımı önem taşımaktadır.

Nil Nehri Havzası'nda işbirliğine yönelik teorik altyapıyı ortaya koyduktan sonra Mısır-Etiyopya ilişkileri bağlamında havza çapında muhtemel işbirliği senaryolarını değerlendirmek gerekmektedir. CFA'nın onaylanıp onaylanmaması süreci havzadaki işbirliği eğilimin niteliğini kökünden değiştirecektir. Bu hususta birinci senaryo 'Tek Nil' yaklaşımıyla her alanda işbirliği metodunun izlenmesi olacaktır. Dolayısıyla kısa vadede veya orta vadede, CFA'nın 11 Nil Havzası devleti tarafından imzalanması ve onaylanması söz konusu olacaktır. Sonuç olarak, kalıcı bir nehir havzası organizasyonu kurulacak ve geçici NBI mekanizmasının yerini alacaktır. Nil Nehri kıyısındaki devletlerin tümü Komisyon üyesi olacaktır. İkinci senaryo ise 'iki taraflı Nil' yaklaşımıyla kısmen kapsayıcı işbirliğinin sağlanmasıdır. CFA'ya imza atan tüm taraflar NRBC'ye üye olacak ve geriye kalan havza ülkeleri gözlemci statüsünde veya dışarıda kalacaktır.

a) Tek Nil Senaryosu³¹³

Bu senaryo, en iyi senaryo olarak kabul edilmektedir. Tüm Nil Nehri Havzası ülkelerini ortak bir Nil Havzası Komisyonuna (NRBC) üye yaptırmak yoluyla

³¹² Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi (2016). a.g.e. 154.

³¹³ Awulachew, S. B. & Smakhtin, V. & Molden, D. & Peden D. (2012). *The Nile River Basin: Water, Agriculture, Governance and Livelihoods*, IWMI Books, Reports H045307, International Water Management Institute. 246-247.

gerçekleşecektir. Bu senaryoda, tüm Nil kıyıdaşları yeni kurum için kurumsal ve finansal düzenlemelerin seçiminde yer alacaktır. Mısır ve Etiyopya gibi anlaşmazlık düzeyi yüksek ülkeler arasında diyalog yakından gerçekleşecek ve Nil Havzası için en uygun kurumsal düzenlemenin Nil-COM tarafından seçimi yapılacaktır. NRBC kurulduktan sonra, daha önce NBI tarafından belirlenen ortak yatırım projeleri zeminde işbirlikleri hayata geçirilecektir.

Avantajları;

NRBC, NBI'nin '*Tek Nil*' stratejik vizyonu ile uyumlu olacak ve havzayı bölgesel sosyo-ekonomik kalkınmayı teşvik edecek bir ünite haline getirecektir. Aynı zamanda alt havza organizasyonlarını uygulayacak ve güçlendirecek yatırım projeleri yoluyla anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne katkı sunacaktır. NRBC, NBI'nin aksine, uluslararası bir tüzel kişiliğe sahip olacak ve bu durum, komisyonun kendisinin finansal seferberlik ve farklı yatırım projelerinin yapılmasında tamamen sorumlu olabileceği anlamına gelecektir. Böyle bir durum iki avantaj sağlayacaktır. Bir yandan, Mısır ve Etiyopya'nın siyasi sürece ilişkin sahiplik duygularını artıracak ve daha az donör odaklı bir yaklaşım benimsemelerine yardımcı olacaktır. Öte yandan, NRBC'nin kurulması da mevcut kalkınma ortaklarıyla ilişkileri kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte, geleneksel bağışçılar ülke bazlı değil bölge bazlı ortaklıklar kurmaya çalışacak, dolayısıyla donör ülkelerin bireysel olarak siyasi ilişkilerini etkilemesinin önüne geçilecektir.

Zorluklar;

Nil Nehri Havzası için en çok istenen ve en sürdürülebilir senaryo olarak kabul edilmesine rağmen, NRBC'nin bazı zorluklarla karşılaşması beklenmektedir. Bunlardan ilki, bölgesel hidropolitik karmaşıklıkların ve Mısır ve Etiyopya arasındaki çıkar çatışmasının bir gecede ortadan kalkmayacağını bilerek, NRBC'nin aşırı derecede siyasallaşma riskinin yükseklik taşımasıdır. Diğer risk faktörü ise, siyasallaşmayı önlemek için, devletlerin egemenlik haklarının bir kısmını komisyona devretmesinin çok sınırlı olacağı ve dolayısıyla komisyonun sadece teknik bir organ olarak ancak yeterli politik ağırlığı olmadan sona erebileceğidir.

Olasılıklar;

CFA'nın imzalanmasından beri bu senaryo muhtemel görünmemektedir. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, dokuz ülkeden sadece altısı CFA'yı imzalamıştır, ayrıca iki aşağı havza ülkesi Mısır ve Sudan anlaşma konusundaki çekincelerini sürdürmektedir. Nitekim, 2010'dan beri Mısır ve Sudan, yukarı havza ülkelerinin CFA'yı imzalama kararına misilleme amacıyla NBI'nin bazı faaliyetlerine katılımlarını dondurmuşlardır. Mümkün olsa da Mısır ve Sudan'ın kısa vadede pozisyonlarını değiştirmeleri beklenmemektedir. Başka bir ifadeyle en azından CFA altı ülke tarafından onaylanmadan ve geçerli bir uluslararası anlaşma haline gelmeden önce veya en azından GERD müzakereleri nihayete ermeden bir değişiklik beklenmemektedir.

b) İki Taraflı Nil Senaryosu³¹⁴

Bu senaryo, havza ülkelerinden bazılarının CFA'yı imzalayıp onaylayacağını, ancak bazılarının (en azından ilk aşamada) onaylamayacağını varsaymaktadır. Sözleşmenin kendisine göre, ülkelerin üçte ikisinin onaylanmasıyla (6 ülke) NRBC kurulabilir. CFA'ya imza atan tüm taraflar NRBC'ye üye olacak ve geriye kalan havza ülkeleri gözlemci statüsünde veya dışarıda kalacaktır. Dolayısıyla mevcut senaryo kısmen kapsayıcı işbirliğinin sağlanmasıdır.

Avantajları;

İki aşamalı bir sürece sahip olma fikri, kurumsal veya politik kilitlemeleri çözmenin bir yolu olarak ve aynı zamanda daha hızlı hareket etmek isteyen ülkeler arasında daha fazla işbirliğinin ve entegrasyonun hızlandırılmasını teşvik etmek için kullanılmıştır (örneğin, Avrupa Birliği sürecinde 1990'lar).

Zorluklar;

Her ne kadar bu senaryo, bu noktada (2011'in başında) son dönemdeki siyasi gelişmeler dikkate alındığında en muhtemel olarak düşünülebilse de birkaç farklı nedenden ötürü çok zor görünmektedir. Birincisi, kısmen kapsayıcı bir nehir havzası

³¹⁴ a.g.e. 248.

organizasyonunun tasarımı kurumsal tasarım çalışmalarına dâhil edilmemiştir. İmza sahibi olmayan kıyıdaş devletlerinin statüsünün ve rolünün ne olabileceği ve daha sonra katılma olasılıkları hala belirsizliğini korumaktadır. İkincisi, bu senaryo operasyonel ve finansal açıdan oldukça karmaşık gözükmektedir.³¹⁵ Asıl zorluk, komisyonun Nil su kaynaklarının ana kullanıcıları olan ülkeler (Mısır ve Sudan) bulunmadan nasıl çalışabileceğini düşünmek gerekmektedir. Komisyon, özellikle uluslararası finansal kurumların, projelerin finanse edilmesi için aşağı havzadaki ülkelerin rızasını gerektirdiğini bilerek, Mısır ve Sudan'ı dâhil etmeden bölgesel projeleri onayladıktan sonra nasıl finanse edebileceğini düşünmek zorundadır. Ayrıca, “iki aşamalı senaryo”, 1990’ların ortalarından bu yana kabul edilen kapsamlı çok taraflı işbirliği fikrini kırdığı için siyasi olarak çok zor gözükmektedir. Yukarı havza ülkeleri arasında kapsamlı bir işbirliğine yol açacak olan bu senaryo Mısır gibi havzada kendi kontrolü dışındaki girişimleri su güvenliğine tehdit olarak gören bir ülke için optimal bir seçenek olmayacaktır.

Olasılıklar;

Bu senaryonun olasılığı yüksek gibi görünmektedir. 2010’da pek çok yukarı havza ülkesi Mısır ve Sudan’ın izni olmadan CFA’nın onaylanmayacağını düşünmesine rağmen, anlaşmaya imza atmışlardır. O zamandan bu yana bütün siyasi baskılara rağmen, CFA’nın henüz altı imzacısı bulunmakta ve 3 ülke (Etiyopya, Ruanda, Tanzanya) tarafından onaylanmıştır. Onaylamanın uzun bir süreç alabileceği özellikle GERD müzakerelerinin durumuna göre Mısır ve Sudan’ın tavrını netleştirebileceği dolayısıyla geriye kalan havza ülkelerinin bu iki ülkenin tavrına göre pozisyon alabileceği öngörülmektedir.

Yukarıda bahsedilen işbirliğine yönelik olası senaryoların yanı sıra atılabilecek adımları ve işbirliği eğilimini güçlendirecek mekanizmaları değerlendirmek gerekmektedir. Nil Havzası ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından kooperatif eğiliminin aşağıdaki değişkenlerden biri veya daha fazlası ışığında artacağı tahmin edilmektedir:³¹⁶

- a) Toplu gelişim projelerinin yürütülmesi
- b) Nil Havzası Girişiminin (NBI) canlanması ve aktivasyonu

³¹⁵ Milas, S. L. (2013). *Sharing the Nile: Egypt, Ethiopia and the Geo-politics of Water*. (Academic Library.) London: Pluto Press. 112.

³¹⁶ Tayie M.S. (2016). a.g.e. 637.

c) Mısır ve Nil Havzası ülkeleri arasında “su diplomasisi”nin başlatılması ve etkinleştirilmesi

d) Halk diplomasisinin etkinleştirilmesi

a) Toplu Gelişim Projelerinin Yürütülmesi

Nil Havzası’ndaki kolektif gelişim çalışması, “*kazan-kazan yaklaşımı*”na göre karşılıklı kalkınmayı ve ortak vizyonu amaçlayan bir “*karşılıklı gelişimsel çalışma planının*” çerçevesini gerektirmektedir. Buna ek olarak, değerlendirilebilecek özel taktik ve stratejik hedefler içermeli ve daha geniş bir alanda “*Havza halkları arasında karşılıklı çıkarlar yaratılması*” amacıyla belirli bir zaman çizelgesine göre çalışma mekanizmalarının doğru bir şekilde tanımlanmasını içermelidir. Bu durum, ancak büyük gelişim projelerinin oluşturulması yoluyla karşılıklı fayda artırıcı çalışmaların genişletilmesi ile gerçekleştirilebilecektir. Ekvator’un yukarısında ve Bahr el Ghazal bölgesindeki su kaybını önleyecek projelerin yanı sıra elektrik bağlantı projelerinin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Nil devletleri, dünyadaki en yoksul devletler arasında sınıflandırılmasının yanı sıra, nüfus artışı nedeniyle artan gelişimsel ihtiyaçlara sahiptir. İnsani Gelişim Raporu’na göre en yoksul ülkeler içinde yer alan havza ülkeleri insani gelişim endekslerinde de son sıralarda yer almaktadır.³¹⁷ Dolayısıyla Mısır ve Etiyopya arasında karşılıklı yararları garanti eden kolektif gelişimsel projelerin kurulmasına odaklanan ortak çıkar projeleri, gelecekte su işbirliği fırsatlarının ve farklı alanlarda işbirliği olanaklarının yolunu açacaktır.

b) Nil Havzası Girişiminin (NBI) Canlanması ve Aktivasyonu

NBI, 1999 yılında Nil Havzası’nın bölgesel sisteminde mevcut işbirliği çerçevesi olarak ilan edilmiştir. “*Kazan-kazan*” yaklaşımına göre tüm Nil devletleri arasında karşılıklı yarar elde etmek ve bilgi alışverişi için Nehir kaynaklarının sürdürülebilir ve tarafsız gelişimi kavramına dayanmaktadır. İşbirliği senaryosunu benimsemiye eğilimi olan iyimser vizyona bağlı olarak, Nil Havzası’ndaki fırsatların ve işbirliği düzeylerinin NBI’den elde edilen avantajlar ışığında artırılması beklenmektedir. Girişim, Nil devletleri arasında güven inşası için gereken projeler, programlar ve mekanizmalar ile ilgili olup toplu işbirliğinin

³¹⁷ Tayie M.S. (2016) The Legal Aspects of the International Rivers: The Nile River as a Case Study. In: Negm A. (eds) *The Nile River. The Handbook of Environmental Chemistry*, vol 56. Springer, 658-659.

kurumsallaşmasının yaratılmasına yardımcı olmuştur. Diğer kooperatif formlarına kıyasla daha önce benzeri görülmemiş kurumsallaşmış çerçeveler ve bağlamlar sağlamıştır.³¹⁸ Nil Bakanlar Kurulu (Nile-COM), Teknik Danışma Komitesi (Nile-TAC) ve Nil Havzasında Uluslararası İşbirliği Mali Birliği (ICCON) gibi NBI'nin kurumsal çerçevesini oluşturan kurumlarla birlikte girişimin kurumsal doğasını güçlendirilmiş bu sayede tüm Nil Havzası'nda bölgesel sistemdeki işbirlikçi etkileşim oranını artırma olasılığı ortaya çıkmıştır.

c) Mısır ve Nil Havzası Ülkeleri Arasında “Su Diplomasisi”nin Başlatılması ve Etkinleştirilmesi

Su diplomasisi, nükleer diplomasi, kalkınma diplomasisi, para diplomasisi, petrol diplomasisi, enerji diplomasisi ve gençlik diplomasisi gibi uluslararası ilişkiler konusunda son zamanlarda hüküm süren yeni geleneksel diplomasilere biridir. Su diplomasisinin etkinliği, özellikle zirve diplomasisi, parlamenter diplomasi ve resmi ve resmi olmayan konferanslar diplomasisi gibi geleneksel olmayan diplomasi biçimleriyle harmanlanırsa artmaktadır. Zirve diplomasisi ile birlikte yürütüldüğünde su diplomasisinin önemi daha da belirgin hale gelmekte çünkü her ikisi de ekonomik, politik, güvenlik, kültürel, su ve teknolojik alanları ileriye götürmek için gerekli bir gücü sağlamaktadır. Doğal olarak, Nil devletleri hâlihazırda su diplomasisini ya da başka bir deyişle “Nil Diplomasisi”ni benimseyebilirler. Su diplomasisi, Nil suyuna aşırı derece de bağımlı olan Mısır'ın hayati çıkarları açısından Mısır'ın dış politikasında önem arz etmektedir.³¹⁹ Bu nedenle, su işbirliği yönetiminin su çatışmalarının yönetimi kadar önemli olduğunu vurgulamak önemlidir. Bu nedenle, Mısır ve Havza devletlerinin geri kalanı yumuşak ve akıllı gücün tüm bileşenlerini kullanmalıdır. Bu aslında Nil Havzası'ndaki güncel gelişmelerle yüzleşmek ve tüm devletleri için su güvenliğini sağlamak için en gerekli seçeneği sunmaktadır.

d) Nil Havzası Devletleri Arasında Halk Diplomasisinin Etkinleştirilmesi

Konusu kitle iletişim araçlarıyla ve esas olarak halkın hükümet dışı çalışmalarına bağlı olarak farklı kaynaklardan gelen “halk diplomasisi”ni etkinleştirmek önem taşımaktadır. Bu kapsamda parlamentolar, siyasi partiler, sendikalar, kadın ve gençlik örgütleri, spor

³¹⁸ Tayie M.S. (2016). a.g.e. 637-638.

³¹⁹ Tayie M.S. (2016). a.g.e. 660.

kulüpleri, folklor grupları ve benzer sivil toplum örgütleri gibi modern çağa özgü medya ve iletişim mekanizmalarını etkin kullanmak havza devletleri arasında güçlü işbirlikleri geliştirmek ve ulusları birbirine yakınlaştırmak için önem arz etmektedir. Havza devletleri arasında halk diplomasisinin etkinleştirilmesi aşağıda yer alan unsurları içeren bir dizi mekanizma ile uygulanabilir:³²⁰

- Öğrenci değişim programları yeni işbirliği alanlarının yaratılmasına katkıda bulunduğundan, Mısır ve Etiyopya başta olmak üzere diğer Nil ülkeleri arasında hem üniversite düzeyinde hem de üniversite seviyesinden önce ve teknik eğitim düzeyinde öğrenci değişim programlarının artırılması sonuç olarak yakınsama ve işbirliğine izin vererek bir diyalog ortamı kuracak ve birbirlerini anlamakta yardımcı olacaktır.
- Çeşitli alanlarda bilimsel konferanslar ve sempozyumların yanı sıra Nil devletleri arasında karşılıklı diyalog, entelektüel, kültürel ve medenî etkileşim oluşturmak için karşılıklı çalışma, çalıştaylar ve ortak eğitim kursları yoluyla entelektüel seçkinler arasında bilimsel delegasyonların değişiminin artırılması önem taşımaktadır.
- Sivil toplum temsilcileri kurumları, siyasi parti liderleri ve kadroları, sendikaların liderleri ve üyeleri, Nil Havzası devletlerindeki dernek ve sivil toplum örgütlerinin liderleri ve üyeleri arasındaki yakınlaşmanın artırılması bir diğer seçenektir. Bu kategorilerin birlikte derlenmesi ve havza halkları için çeşitli kaygı verici konularda sürekli ve kapsamlı bir diyalogun oluşturulması, bu alanda işbirliği için gereklilik oluşturmaktadır.

6.2. Mısır-Etiyopya İlişkisinde Kötü Senaryo (Çatışma Durumu)

Suyun kullanımı üzerindeki temel anlaşmazlıklar esasında ulusal düzeydeki başarısız su yönetiminden kaynaklanmaktadır. Devletler arasındaki anlaşmazlıklar sadece su sorunu ile ilgili değil tarihsel nedenler, kültürel yapı, kimlik gibi pek çok nedenden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla devletlerarası etkileşimin az olması çatışma potansiyelini de artırmaktadır. Nil Nehri havzasında işbirliğinin önündeki engellerden birisi ülkelerin mevcut su kullanımlarının hakça ve makul kullanım ilkesiyle ve politik olarak uygulanabilir olmamasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer sorun alanı, havzada yer alan devletlerin su kullanımında çevresel bozulmalara meydan verecek politikalar izlemeleridir. Ayrıca havza ülkeleri sınıraşan suları bir işbirliği aracı yerine güvenlik meselesi haline getirmeleri ve

³²⁰ Tayie M.S. (2016). a.g.e. 638-639.

fayda paylaşımından uzak durmaları sorunun derinleşmesine neden olmaktadır.³²¹ Nil Nehri Havzasındaki anlaşmazlık sürecini kısaca özetleyecek olursak Mısır'ın, Nil sularında tarihî ve doğal haklarını güvence altına alan eski Nil suları anlaşmalarının “*yasallığını*” savunmaya devam etmesi, öte yandan, Etiyopya başta olmak üzere yukarı havzadaki devletlerin bu anlaşmaları iptal etme konusunda çabaları anlaşmazlığın günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur.

Su kıtlığı ve özellikle kurak iklim koşulları, bölgesel çatışma potansiyelini daha da artırdığı Nil Nehri boyunca, giderek büyüyen bir sorun haline gelmiştir. Bu bölgede aşırı nüfus ve hızlı kentleşme, gıda ve elektrik kesintilerine, sanitasyon sorunlarına ve sulama ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bu konular mevcut su kaynaklarına daha fazla yük getirdiği için, su kaynaklarına ulaşmak bir hayatta kalma meselesi haline gelmektedir. Yazar ve Siyaset Bilimi profesörü Michael Klare'nin de bahsettiği gibi, “*kaynak perspektifi açısından, su petrole birçok benzerlik taşımaktadır*”.³²² Su, yüksek talep görmesi ve sınırlı miktarlarda mevcut olması nedeniyle karmaşık bir konudur ve su kaynakları ulusal sınırları aşmaktadır. Nil boyunca kıyıdaş devletler arasındaki su kaynakları üzerindeki gerilim, onlarca yıldır varlığını sürdürmektedir. Dahası, küresel ısınma ve iklim değişikliği sel, kuraklık ve diğer iklim aşırılıklarına neden olurken, suyun durumunu daha da kırılgan hale getirmektedir. Su kıtlığının bu korkunç durumu, hâlihazırda siyasi olarak istikrarsız olan bu alanda su savaşlarına yol açabilme potansiyeli taşımakta ve uluslararası işbirliği ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.³²³ Su yönetiminin sıfır toplamlı bir oyun olmadığı ve suyun verimli bir şekilde kullanıldığı takdirde birden fazla ülkenin aynı anda fayda sağlayabileceği göz önüne alındığında, havza ülkeleri arasında işbirliği zorunlu hale gelmektedir.

Nil Nehri Havzasındaki çatışma ihtimali tarihsel süreç içerisinde her zaman potansiyel bir nitelik taşımıştır. Bu bağlamda hem Mısır hem de Etiyopya'nın dış politikalarını neoklasik realist kuram çerçevesinde değerlendirmek tarihsel anlaşmazlığın farklı değişkenler yoluyla analiz edilmesinde daha faydalı olacaktır. Neoklasik realizm, dış politika analizinde bağımsız değişken olarak uluslararası yapının durumunu ve devletlerin görece güç dağılımını odak noktası olarak belirlemekle birlikte devletlerin uluslararası

³²¹ Aydın, A. (2019). “Sınırtaşan Sulardaki Yönetim Zorluğu Bağlamında Etiyopya-Mısır İlişkisi ve Büyük Rönesans Barajı”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (1), 4-5.

³²² Klare, M. T., & İnciler, O. (2004). *Küresel Çatışmanın Yeni Alanları: Kaynak Savaşları*. İstanbul: Devlin Yayıncılık. 171.

³²³ Howe, L. (2010). “Hydro-politics of the Nile River: Conflict, Policy, and the Future”. *The Best of Undergraduate Social Science Research*, 4 (1), 30.

sistemde kendi görelî güç konumlarını sağlamlaştırmaya çalıştıklarını savunmaktadır. Söz konusu mücadele diğere devletlerle olan güç ilişkileri kapsamında gerçekleşirken güç dağılımının politika yapıcılar tarafından nasıl görüldüğü ile bir politika çıktısı oluşmaktadır. Güç konusunda karar alıcıların bilgi, kapasite ve değerlendirmeleri dış politika analizinde dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte neoklasik realizmde, aynı uluslararası sistem içinde devletlerin farklı dış politika yaklaşımları benimsemelerinden dolayı her devletin kendine has iç dinamikleri de analiz çerçevesinde ele alınmaktadır.³²⁴ Çalışma kapsamında bağımsız değişken bu bakış açısından değerlendirildiğinde sistemik unsurların birtakım sinyaller göndermesi ve söz konusu sinyallerin ara değişkenler yoluyla dış politika çıktılarını oluşturması savından hareketle Mısır ve Etiyopya arasındaki ilişkilerin tarihsel boyutu da bu bağlamda değerlendirilmektedir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası sistemde hâkim güç pozisyonunda bulunan İngiltere, doküma sanayisini geliştirmek ve ucuz hammadde temini sağlamak amacıyla Mısır'ı işgal etmiş ve Mısır'a ilişkin Nil sularının akışındaki herhangi bir kesintiyi önlemek amacıyla bölgedeki diğere Avrupalı güçlerle yasal anlaşmalar yapmaya başlamıştır. İngiliz egemenliğinde Mısır'ın bölgedeki hidro-hegemonik rolünü güçlendirmeye çalışan bu anlaşmalarla birlikte aşağı kıyıdaş bir devlet olmasına rağmen Mısır, Nil üzerindeki tek ve en önemli aktör konumuna yükselmiştir. Örneğin, İngiltere'nin himayesinde 1929 tarihli Nil Suları Anlaşması Mısır-Etiyopya arasındaki anlaşmazlığın ve havzadaki ikilemin temelini atmıştır. İngiltere'nin I. ve II. Dünya Savaşları sonrası uluslararası sistemdeki rolünün aşınması ve ABD ve SSCB'nin yeni iki kutuplu sistemin en önemli oyuncularını olması Nil Havzası'ndaki güç ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Ayrıca, küresel güçler arasında yaşanan rekabet sonucunda değişen güç dengeleri ve yaşanan güç mücadelesi önemli sistemik sinyaller olarak ön plana çıkmıştır.

1952 yılında Mısır'da iktidarı ele geçiren Cemal Abdünnasır, Mısır'ı Arap ülkeleri arasında en önemli güç yapmak istemiştir. Bu doğrultuda 1956 yılında Fransa ve İngiltere sermayeli Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi "*Süveyş Bunalımı*" olarak da adlandırılan bir dizi gelişmenin de fitilini ateşlemiştir. Bu gelişmeler neticesinde İngiltere bölgeden çekilmek zorunda kalırken, Mısır Arap dünyasında liderliği eline almış ve bölgede ABD ve SSCB'nin etkinliği artmıştır.³²⁵ Buradan hareketle SSCB başta olmak üzere küresel güçlerle iyi ilişkiler geliştiren Mısır, 1959 yılında Sudan ile birlikte yeni bir Nil Suları Anlaşması imzalamıştır. Böylelikle Mısır '*tarihi*' ve '*edinilmiş*' haklarını garanti altına almış, suların kaynağını

³²⁴ Kiraz, S. (2018). a.g.m. 428.

³²⁵ Armaoğlu, F. (1991). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları. 744-752.

elinde bulunduran Etiyopya anlaşma dışında bırakılmış ve Mısır ve Sudan arasında aşağı havza ülkeleri olarak sağlam bir ittifak kurulmuştur. Bu tarihten sonra, uluslararası sistemde dekolonizasyon sürecinin etkinliğinin artmasıyla İngiliz sömürgelerinin Doğu Afrika'daki bağımsızlığını kazanması sonucu yukarı havza ülkeleri sırasıyla sömürge dönemi tarihsel anlaşmaları reddettiklerini ilan etmiştir. Özellikle Etiyopya, kendi sınırları içinde su kaynakları geliştirme hakkını savunarak bu anlaşmaların reddettiğini bildirmiş sınır aşan su kaynakları üzerinde 'mutlak bölgesel egemenlik' doktrinine dayanan bir strateji benimsemiştir.

1960'larla birlikte uluslararası sistemde küresel güçler arasında girilen 'detant' dönemi önemli sistemik sinyallerin Mısır ve Etiyopya ilişkileri başta olmak üzere havza ülkeleri arasında etkili olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, havza çapında kapsamlı işbirliği yerine ağırlıklı teknik işbirliği mekanizmalarının (TECCONILE, UNDUGU vs.) ön plana çıktığı bir sürece girilmiştir. Etiyopya, 1929 ve 1959 anlaşmalarıyla aşağı kıyıdaş ülkeler tarafından yok sayılması nedeniyle yaşadığı güven bunalımı ülkeyi bu yapıların dışında tutmuştur. SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte iki kutuplu düzenin yerini alan ABD hegemonyasındaki tek kutuplu düzen, Mısır ve Etiyopya arasında yaşanan soğuk savaşın yumuşamasında da etkili olmuştur. 1992'de Mısırlı ve Etiyopyalı yetkililer Nil ile ilgili karşılıklı çıkar alanlarını araştırmak için on yıllık bir araştırma projesi başlatırken Temmuz 1993'te Cumhurbaşkanı Mübarek ve Etiyopya Başbakanı Meles Zenawi Mısır'ın Etiyopya'nın hakkını ilk kez tanıdığını ve "zarar vermeme" prensibi üzerinde anlaştıklarını belirten bir 'İşbirliği Çerçeve Anlaşması' imzalamıştır.³²⁶ Söz konusu anlaşma her ne kadar Etiyopya'nın tarihte ilk kez dikkate alındığı bir anlaşma özelliği taşısa da Etiyopya'nın Mısır aleyhine havzanın sularının bir kısmında ve nehrin aşağı akışını engelleyebilecek herhangi bir faaliyetten bulunmamasını garanti altına almıştır. Böylece Mısır'ın Nil Havzasında Etiyopya'yı görmezden gelip tek taraflı girişimlerde bulunduğu dönemin yerini iki tarafın ulusal çıkarlarının asgari ölçüde tanındığı bir süreç almıştır.

1990'lı yıllar aynı zamanda uluslararası sistemde neoliberal kuramın etkisini artırdığı bir süreçte Dünya Bankası başta olmak üzere birçok uluslararası kurum ve kuruluşun desteğiyle Nil Nehri Havzasında kapsamlı bir kooperatif yapının oluşturulmasına tanıklık etmiştir. 1999 yılında faaliyete geçen NBI, Nil Havzasındaki siyasi tarih dikkate alındığında

³²⁶ Lawson, F.H. (2016). a.g.e. 98-99.

Mısır ve Etiyopya'nın tarihsel duruşlarının esnemesinde önemli bir dönüm noktası ve işbirliğinin kurumsallaşması konusunda önemli bir kilometre taşı olmuştur. NBI, Etiyopya'nın havza düzeyinde bir kooperatif girişimine üye olarak katılmayı kabul ettiği ilk mekanizma olması açısından da önem teşkil etmiştir. Ancak NBI, günümüz itibarıyla kalıcı işbirliğinin önündeki yasal zorlukları aşamaması nedeniyle havzada sınırlı işbirliği imkânı sağlayan kurumsal bir mekanizma olarak varlığını sürdürmektedir. XXI. yüzyıldan itibaren uluslararası sistemdeki sistemik sinyaller ise havzanın hidropolitik mimarisini dönüştürmüştür. Bu konuda iki unsur ön plana çıkmaktadır: Uluslararası sistemde yükselen bir küresel güç olarak Çin'in bölgede artan etkisi ve Arap Baharı sonrası Mısır'ın siyasal ve ekonomik gücünün zayıflaması.

Çin'in bölgeye büyük bir oyuncu olarak gelmesi Mısır ve Etiyopya arasındaki asimetric güç ilişkisini aşındırmaya başlamıştır. Çin ekonomisi, büyük su geliştirme projeleri için Yukarı Nil Havzası ülkelerine alternatif dış destek sağlama imkânı sunmuştur. Özellikle, Sudan ve Etiyopya bu fırsatı tam anlamıyla kullanmaya başlamış ve bu durum Mısır karşısında karşılaştırmalı ekonomik ve politik zayıflıklarını azaltmaya katkıda bulunmuştur. Uluslararası tandanslı finansal kaynaklar geliştirmek, Etiyopyalı karşı hegemonik stratejinin çok önemli bir unsuru olmasından dolayı uzun yıllar uluslararası finans kuruluşları, Mısır'ın açık izni olmadan, özellikle Washington ile Kahire arasındaki yakın ittifak dâhil olmak üzere, herhangi bir büyük hidro-altyapı projesini finanse etmemiştir. Dolayısıyla Etiyopya ve Sudan'daki çeşitli mega barajların inşası, Çin'in katılımı sayesinde, tek yönlü yukarı havza su gelişiminin örneklerini oluşturmuştur.³²⁷ Bu durum, yukarı havzadaki devletlerin Batı reçetesinin aksine havzada tek taraflı altyapı gelişimi ile ilerlemeye karar verdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte, Çin'in müdahalesi havza ülkeleri için de yeni fırsatlar getirmekte ve böylece Mısır'ın hidro hegemonik modelinin tarihî kalıbını kırmaktadır. İkincisi ise, Arap Baharı ile birlikte ciddi bir siyasal ve ekonomik kriz içine giren Mısır'ın durumunu fırsata çevirmek isteyen Etiyopya'nın GERD'in inşasına başlayarak pazarlık masasında elini güçlendirmesi ve Mısır ve Sudan'ı dışarıda bırakarak CFA'nın imzalanması olmuştur. 2011 sonrasında yukarı havza ülkelerinin seslerini güçlü bir şekilde çıkarması, bölgenin hidropolitik mimarisinin değişmeye başladığını göstermiştir. Netice de sistemik sinyaller tarihsel süreçte iki ülkenin dış politikalarının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Uluslararası sistemdeki büyük

³²⁷ Tegegne, M. Y. (2014). "The Nile Hydro-politics: A Historic Power Shift". *African Journal of Democracy and Governance*, 1(4), 73-81.

güçlerin birbiriyle rekabeti, bu ülkelerin bölge ülkeleri üzerindeki politikaları ve sistemin polaritesi gibi birçok faktör sistemik sinyalleri oluşturmuştur. Bu sinyaller birtakım ara değişkenler vasıtasıyla ülkelerinin dış politika çıktılarını belirlemiştir.

Daha önce bahsedildiği üzere neoklasik realizmde dış politikanın oluşumunda karar alıcıların algıları ve devletin iç kısıtlamaları gibi ara değişkenler siyasanın oluşumunda esas belirleyici konumda bulunmaktadır. Buradan hareketle çalışma kapsamında bir ara değişken olarak stratejik kültürün Mısır ve Etiyopya dış politikalarının ve iki ülke ilişkilerinin şekillenmesinde etkisini değerlendirmek faydalı olacaktır. Bir ülkenin tarihsel deneyimleri, coğrafyası, politik yapısı, öz kaynakları, mitleri ve efsaneleri gibi pek çok unsuru içinde barındıran stratejik kültür devletlerin eylem ve tercihlerini etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılmasında önem arz etmektedir.³²⁸ Nil üzerindeki çatışma veya anlaşmazlık aynı zamanda önemli sembolik ve duygusal yönleri de sahiptir. Güvenlik ve jeopolitik bir yana, Nil Mısır halkı için bir nehirden çok daha fazlasını ifade ederken, ulusun tarihinde ve kimliğinde özel ve sağlam bir rol oynamaktadır. Etiyopyalılar da nehri önemli bir sembol olarak görmektedir. Nil sularını kullanmadaki yetersizlikleri, ülkenin politik ve ekonomik az gelişmişliğini özetlerken, tarihsel olarak güç ilişkisinin zayıf tarafında yer almak Etiyopya için ulusal bir gurur meselesi haline gelmiştir.

Etiyopya dış politikasının şekillenmesinde uluslararası sistemik sinyallerin yanı sıra ülkenin stratejik kültürü ve karar alıcıların algıları da önemli rol oynamıştır. 1990 öncesi dış politikasını stratejik kültürünün de etkisiyle Mısır karşıtlığı üzerinden biçimlendiren Etiyopya, bu tarihten sonra kazandığı iç siyasi ve ekonomik istikrarın yanı sıra uluslararası sistemdeki gelişmeleri kendi lehine iyi değerlendirmesiyle de ön plana çıkmıştır. 1990'lardaki neoliberal gelişmeleri iyi okuyan ülke öncelikle 1993 yılında Mısır ile İşbirliği Çerçeve Anlaşması yaparak ilk kez Mısır tarafından dikkate alınmış ayrıca NBI'ye katılarak bölgedeki işbirlikçi girişimlerin yanında olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Çin ile giriştiği büyük hidro projelerle bölgede etkin bir güç olma iddiasını güçlendirirken, Arap Baharı sonrası Mısır'ın zayıflayan bölgesel etkisinden istifade ederek CFA'nın imzaya açılması ve Büyük Rönesans Barajı'nın yapımına başlanması gibi karşı hegemonik stratejiler geliştirmiştir.

³²⁸ Süvari, K. (2018). a.g.m. 240-252.

Bununla birlikte, Etiyopya'nın Nil Nehri hidropolitikasının belirlenmesinde karar alıcıların algıları da etkili olmuştur. 2000 yıllık devlet geleneğine ve köklü bir tarihe sahip olan Etiyopya Afrika kıtasında tek sömürgeleştirilemeyen ülke olması açısından önem taşımaktadır. 1974'deki askeri darbeye kadar imparatorlukla yönetilen ülke, bir süre Marksist bir rejimle yönetilmesine rağmen SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte 1990'larda demokratik düzene geçiş yapmıştır. Etiyopya, uzun tarihsel rekabet içinde, Nil hidropolitikasında 'sessiz ortak' olarak kabul edilmiştir.³²⁹ Toplam Nil su kaynaklarının %86'sının kaynağı olmasına rağmen, Etiyopya, topraklarında mevcut olan az miktarda Nil suyu kaynağını geliştirip kullanabilirken ve çok az sayıda hidro altyapı inşa edebilmiştir. Etiyopya'nın Nil suyunu kullanma yarışında geri kalmasında uzun süren iç çatışmalar, finansal kaynak eksikliği, zayıf kurumlar, su sektörü için öncelik ve strateji eksikliği ve sulama ihtiyacını azaltan yağmurla beslenen tarıma aşırı bağımlılık ve her şeyden önemlisi Mısır'ın hidrohegemonik etkisi rol oynamıştır.³³⁰ Karar alıcıların algılarından hareketle Etiyopya dış politikası iki döneme ayrılabilir. 1990 öncesi birinci dönemde gerek sömürgeci rekabet döneminde gerekse 1929 ve 1959 anlaşmalarında görmezden gelinen ülke de Mısır aleyhine gelişen stratejik kültür, Mısır'a duyulan derin güvensizlik nedeniyle ülkeyi 1990'lı yıllara kadar havzadaki kısmi işbirlikçi girişimlerin dışında tutmuştur. Bu süreçte Etiyopyalı karar alıcıların gözünde Mısır, ülkedeki silahlı grupları kendi çıkarları doğrultusunda destekleyip silahlandıran bir ülke olarak değerlendirilmiştir.

1990'larda Etiyopya'daki siyasi ve ekonomik değişiklikler, yani 1991'de Meles Zenawi'nin iktidara gelmesi, piyasaya yönelik bir ekonomik modele doğru hareket, uluslararası bağışçılar ile daha iyi ilişkiler ve ekonominin istikrarı, Nil meselesini Etiyopya lehine geliştirmiştir. Buradan hareketle, uluslararası sistemik sinyalleri de doğru algılayan Etiyopyalı karar alıcılar, bir yandan havzadaki işbirliği girişimlerine katılırken diğer yandan da Mavi Nil boyunca geniş bir baraj ve kanal ağı inşa etmeyi planladığını ve Milenyum Projesi'ni başlattıklarını açıklamıştır. Etiyopya Başbakanı Zenawi, bu büyük sulama planının "nihayetinde Sudan ve Mısır'a akan su miktarını azaltacağını"³³¹ ifade etmiştir. Aynı paralelde sınır aşan sular konusunda mutlak egemenlik anlayışı terk edilerek hakça ve makul kullanım yaklaşımı benimsenmiştir. Mısır'ın tarihsel ve edinilmiş hak iddiaları

³²⁹ Adar, K. G., & Check, N. A. (2011). *The Nile River and the Riparian States*. Pretoria, South Africa: Africa Institute of South Africa. 73.

³³⁰ a.g.e. 75.

³³¹ Milas, S. L. (2013). a.g.e. 120.

karşısında uzun süredir koruduğu pozisyona karşı Mısır'ın içinde bulunduğu Arap Baharı ortamını iyi değerlendiren dış politika yapıcılarını önce CFA'yı imzaya açmış ardından 2 Nisan 2011'de Etiyopya Başbakanı Zenawi Milenyum Projesi'nin ilk aşamasının Mavi Nil boyunca açılacağını duyurmuştur. Mısır'ın tehditleri karşısında Etiyopyalı karar alıcılar öncelikle Uluslararası Uzmanlar Panelinin (IPoE) kurulması ardından İlkeler Bildirgesi'nin imzalanması yoluyla iyi bir diplomasi yürütmüşlerdir. Bu süre zarfında barajın önemli bir bölümü tamamlanmış ve baraj başta olmak üzere Nil suyunun paylaşımı konusunda devam eden müzakerelerde Etiyopya önemli bir pazarlık gücü elde etmiştir.

Mısır ise, İngiliz egemenliği altında bulunduğu yıllardan başlayarak 1980'li yılların sonuna kadar bir başka deyişle uluslararası sistemde tek kutuplu bir düzen kurulana kadar stratejik çevrenin yapısı hakkında genellikle sıfır toplamı bir yaklaşımla hareket etmiş dolayısıyla uzlaşmacı stratejiler geliştirmek yerine çatışmacı stratejiler benimsemiştir. Stratejik kültürün Mısır dış politikasını şekillendirmesindeki en önemli örnek Mısırlıların Nil'e bakış açısı oluşturmaktadır. Mısır'ın Nil'in bir hediyesi olarak görülmesi Mısır halkının tarih boyunca Nil Nehri'ni yaşamsal çıkarları açısından vazgeçilmez bir konumda buldurmasına neden olmuştur. Sömürge dönemi anlaşmaları, 1929 ve 1959 Nil Suları Anlaşmaları Mısır'ın Etiyopya'yı yok sayarak tarihsel ve edinilmiş haklarına ve ulusal güç maksimizasyonu yapmaya çalışmasına örnek teşkil etmektedir. Bu doğrultuda Mısır, askeri eylemlerle tehdit etmek, diplomatik üstünlüğünü kullanarak Etiyopya'nın su kaynaklarını geliştirmesi için yapılacak herhangi bir dış finansmanı engellemek (Dünya Bankası kredilerinin bloke edilmesi) ve komşu ülkeleri ve yerli isyancı grupları destekleyerek Etiyopya'yı istikrarsızlaştırmak (Etiyopya ve Somali arasındaki 1977-78 savaşın Somali ordusuna silah ve lojistik destek sağlamak, Mavi Nil'in birincil kaynağı olan Tana Gölü'nü ele geçirmek için bir keşif kuvveti göndermeyi planlamak ve Etiyopya iç savaşında muhalif gruplara destek vermek gibi farklı türlerde sayısız girişimleri olmuştur) olmak üzere Etiyopya'ya karşı stratejisini üç temel üzerine kurmuştur.³³²

Bununla birlikte, Mısır'ın Nil Nehri hidropolitikasının belirlenmesinde karar alıcıların algıları da etkili olmuştur. Nil suyunu yaşamsal çıkarları için vazgeçilmez olarak algılayan Mısırlı liderler, ülkelerinin su güvenliğini garantiye alınmasını öncelikli olarak belirlemişlerdir. Bu konuda aşağıda yer alan örnekler konuyu aydınlatacak niteliktedir: 1979

³³² Cascão, A. E., (2009), "Changing Power Relations in the Nile River Basin: Unilateralism vs. Cooperation?", *Water Alternatives*, 2(2), 249.

yılında Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın “*Etiyopya Nil suları üzerindeki haklarımızı engellemek için herhangi bir eylem yaparsa, güç kullanmaktan başka alternatifimiz olmayacak*”³³³ uyarısı, Kenya'nın, Aralık 2003'te 1929 Nil Suları Anlaşmasını reddetmesinin ertesinde, Mısır'da dönemin su kaynakları ve sulama bakanı Ebu Zaid Mahmud'un, Nairobi'nin kararlarını “*savaş eylemi*”³³⁴ olarak nitelendirmesi, 2010 yılında imzaya açılan CFA sonrası Mısır Dışişleri Bakanı Abu el-Ghait'in, mevcut su düzenlemelerindeki herhangi bir değişikliğin “*kırmızı çizgi*”³³⁵ olduğunun altını çizmesi, 10 Haziran 2013 tarihinde Mısır Cumhurbaşkanı Mursi'nin, “*Nil suyunun her damlasını gerekirse kanımızla koruyacağız*”³³⁶ ifadeleri, Mısır Su Kaynakları ve Sulama Bakanı Muhammed Abdül Ati'nin, “*Nil Nehrini uluslararası bir güvenlik sorunu olarak görmekteyiz*”³³⁷ ifadesi ve son olarak 18 Kasım 2017'de, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'nin “*GERD anlaşmazlığı yaşam ya da ölümdür*”³³⁸ açıklamaları Mısır dış politika karar alıcılarının Nil suyunu güvenlik merkezli algılamalarının açık örneklerini göstermektedir.

1990'lardan sonra küresel gelişmelerinde etkisiyle havza çapında ve iki ülke arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlarken, Mısır ve Etiyopya ilişkileri uluslararası sistemik sinyallerinde etkisinin yanı sıra stratejik kültürün ikinci bileşeni olan rekabet ve çatışma düzleminde en mantıklı seçeneğin aranmasından hareketle sıfır toplamlı bir oyundan her iki tarafında belli ölçülerde kazanabileceği değişken toplamlı bir yapıya evrilmiştir. Dolayısıyla bu süreçte uzlaşmacı stratejiler ön plana çıkmıştır. Etiyopya başta olmak üzere yukarı havza ülkelerinin Çin gibi küresel bir gücün desteğiyle Mısır'ın havzadaki konumunu zayıflatması, yukarı havza ülkelerinin siyasal istikrarının artması, Mısır'da yaşanan devrim ve darbe gibi siyasal olayların ülkeye olumsuz etkisi, NBI ve CFA gibi kurumsal zeminde işbirliği imkânlarının artması, Etiyopya'nın GERD gibi büyük hidro projelerle havzada etkinliğini ve müzakerelerde pazarlık gücünü artırması iki ülkenin stratejilerini mutlak kazançlar temelinde kurgulamalarını sağlamıştır. GERD müzakereleri de Nil Nehri suyu üzerinde ülkelerin çatışma ve rekabet düzleminde stratejik kültürleri ve karar alıcıların algıları nedeniyle sık sık kesintiye uğrasa da işbirliği ve diyalog yaklaşımı terk edilmemiştir.

³³³ Lawson, F.H. (2016). a.g.e. 97.

³³⁴ Whittington, D., Waterbury, J., & Jeuland, M. (2014). a.g.e. 597-598.

³³⁵ Lawson, F.H. (2016). a.g.e. 106.

³³⁶ Internet: Diab H. (Nisan, 2015), “Nil'in Laneti Nimeti Dönüşebilir”, Aljazeera Turk, Web: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nilin-laneti-nimete-donusebilir/> 29 Ağustos 2020'de alınmıştır.

³³⁷ Internet: Leithead A. (Şubat, 2018), “Nil Nehri'nde Su Savaşı Tehlikesi Büyüyor”, BBC News, Web: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43181599/> 29 Ağustos 2020'de alınmıştır.

³³⁸ Tegegne, M. Y. (2014). a.g.m. 78.

Buradan hareketle günümüzde bir yandan liderler düzeyinde görüşmeler devam ederken diğer yandan alt düzeyde teknik işbirliği imkânları değerlendirilmektedir.

Önceki bölümde işbirliği ihtimalleri üzerinde durulmuştur. Ancak iki ülke arasında işbirliği temelinde görüşmeler devam etmesine rağmen müzakerelerin akamete uğraması ihtimali de bulunmaktadır. Buradan hareketle, çatışma veya gerilimi tetikleyebilecek etkenler konusunda dört unsur ön plana çıkmaktadır.³³⁹

a) Yukarı havzadaki ülkelerin yasal bir çerçeve olarak CFA anlaşması üzerindeki ısrarı,

b) Önceden bildirim yapılmaksızın yukarı havza ülkelerinde baraj ve su projeleri inşaatı,

c) Güney Sudan'ın 1959 tarihli Anlaşmayı reddetmesi,

d) Nil Havzasında çatışma hususunda bir katalizör olarak dış faktörlerin yükselişi,

a) Yukarı havzadaki ülkelerin yasal bir çerçeve olarak CFA anlaşması üzerindeki ısrarı

CFA Anlaşması üzerindeki müzakereler, bir yandan Mısır ve Sudan'ın vizyonları ve beklentileri, diğer yandan yukarı havza devletleri üzerindeki tarihsel farklılıkları ortaya koymuştur. Mısır, Nil sularında Mısır'ın tarihî ve doğal haklarını güvence altına aldıkları için eski Nil suları anlaşmalarının “*yasallığını*” ileri sürerken Etiyopya'nın başını çektiği yukarı havza devletleri bu anlaşmaları iptal etmeye ve onların yerini alacak bölge çapında bir anlaşmanın yapılması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Aynı şekilde, Nil Havzası'ndaki su müzakereleri ve çatışmalarla ilgili konulardan biri de “*su paylaşımı*” hususu olmuştur. Mısır resmi vizyonu, su güvenliği ile ilgili müzakereler sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda Nil suları üzerindeki eski tarihî anlaşmaların tanınmasını içermeyen CFA'nın 14(b) maddesini reddetmiştir. Yukarı havza devletleri ise ilgili madde konusunda ısrarcı olmaya devam etmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin etkisiyle buharlaşma hızının yüksekliği nedeniyle su miktarındaki düşüş, kentleşme, artan nüfus, suyun çevreye zarar verecek

³³⁹ Tayie M.S. (2016). a.g.e. 634.

şekilde yanlış kullanımı, artan tarımsal sulama gibi pek çok faktör göz önüne alındığında Nil Havzası ülkeleri arasında kapsamlı bir yasal anlaşmaya varılmadan, yukarıda belirtilen faktörlerden her biri Nil Havzası'nda çatışmalara neden olabilecek nitelik taşımaktadır.³⁴⁰

b) Önceden bildirim yapılmaksızın yukarı havza ülkelerinde baraj ve su projeleri inşaatı

Önceden bildirim yapma yükümlüğü 1997 tarihli BM sözleşmesi başta olmak üzere birçok uluslararası hukuk metninde Nil Havzası kapsamında CFA'da, İlkeler Bildirgesi'nde yer almıştır. Bu yükümlülük ve proje ve şartnamelere ilişkin bilgi alışverişi kural ve prosedürleri uzun süre Nil devletleri arasında nihai bir anlaşmaya varılmasını engelleyen bir unsur olmuştur. Bir diğer tartışma konusu oylama ve karar verme sistemi ile ilgili 34(c) maddesi olmuş, bu kapsamda Mısır ve Sudan, her iki ülkenin anlaşması koşuluyla kararların fikir birliği veya çoğunlukla alınması gerektiğinde ısrar etmiştir. Bu nedenle, müzakere eden taraflar söz konusu maddelere ilişkin ortak bir noktada buluşamamıştır. Havza çapında önemli bir işbirliği girişimi NBI'nın kuruluşundan bu yana tek taraflı su gelişmeleri hiç durmamıştır. Mısır'daki Toshka Projesi, Sudan'daki Merowe Barajı, Etiyopya'daki Tekeze Barajı ve Uganda'daki Bujagali Barajı, halihazırda veya neredeyse tamamlanan tek taraflı projelerden bazılarıdır. Genellikle, bu projeler komşu ülkelerle herhangi bir istişareyi kapsamamakta ve ulusal sınırların ötesine geçen faydalar sağlayamamaktadır.³⁴¹ 2011 yılında Etiyopya'nın tek taraflı olarak ve önceden bildirmeksizin GERD'in inşasına başlaması Mısır'ın su üzerindeki çıkarlarına ters düşmüş ve Mısır ile yeni bir su çatışması dönemi başlatmıştır. Genel olarak, Etiyopya ve yukarı havza devletlerin geri kalanı, kendi bölgelerinde bulunan Nil Havzası bölümünün mutlak kullanımını sınırlamadığı için Harmon Teorisini benimseme eğilimindedir ve buna göre ön bildirim ve istişare ilkesini göz ardı etmeyi tercih etmektedir. Yukarı havza ülkeleri söz konusu ilke eğer uygulanacaksa bu taahhüdün her iki tarafa da (yukarı ve aşağı havza devletleri) iki taraflı olarak uygulanmasını istemiştir. Ancak Mısır, 1959 anlaşmasının kendisine Nil Nehri üzerindeki projelerin uygulanmasını denetleme yetkisi verdiği konusunda ısrar etmekte ve bildirim yükümlülüğü konusunda tereddütlü bir yaklaşım benimsemektedir. Dolayısıyla havza ülkelerinin önceden

³⁴⁰ Awulachew, S. B. & Smakhtin, V. & Molden, D. & Peden D. (2012). a.g.e. 248-250.

³⁴¹ Howe, L. (2010). a.g.e. 35.

bildirim yapılmaksızın tek taraflı su projeleri geliştirmesi çatışma ihtimalinin artmasına neden olmaktadır.³⁴²

c) Güney Sudan'ın 1959 tarihli Anlaşmayı reddetmesi

Temmuz 2011'de Güney Sudan'ın ayrılması Sudan devletinin çöküşüne dolayısıyla Hobbes'un "*herkesin herkese karşı savaşı*"nın³⁴³ kapısını açmıştır. Sudan'ın başarısız devlet konumuna gelmesi uzun vadeli sonuçları itibariyle Mısır ulusal güvenliğine doğrudan tehdit oluşturmaktadır. Buna ek olarak, Sudan Halk Kurtuluş Hareketi ile Etiyopya ve Büyük Göller ülkeleri arasındaki yakın bağlar, yeni devletin hidropolitik durumunun ve yönelimlerinin Mısır açısından eksi olacak şekilde yukarı havza devletlerin lehine olacağını göstermektedir. Bu konu, Güney Sudanlı liderler John Garang ve selefi Salva Kiir Mayardit'in su konusundaki ilgisinde açıkça görülmektedir. Sudan Kurtuluş Hareketi, Türkiye'nin yapmayı planladığı gibi suyu satmak istemiştir. Ayrıca Güney Sudan, Mısır'ın su kotası ile ilgili olarak, Mısır ve Sudan tarafından imzalanan 1959 tarihli Anlaşmayı "*uluslararası anlaşmaların halefiyeti*" ilkesini reddettiği için kabul etmeyeceği yönünde çekinceler ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu durum, tarihî anlaşmaları reddeden Güney Sudan'ı Nil sularını mevcut koşullara göre paylaşmak hususunda yeni bir taraf ekleyerek yeni bir rekabet ve çatışma ortamı doğurmaktadır.³⁴⁴

d) Nil Havzasında çatışma hususunda bir katalizör olarak dış faktörlerin yükselişi

Herhangi bir bölgesel sistemde dış faktörlerin etkisi, bu sistemin dış nüfuza karşı savunmasızlığını arttırmaktadır. Havzada dış kuvvetlerin rolü ne kadar artarsa, devletler arasında çıkar çatışması da o kadar fazla olmaktadır. Bu nedenle, bazı bölgesel ve uluslararası güçlerin siyasi, ekonomik, medya, stratejik ve teknik müdahalesinin artmasıyla Havza'da su çatışmalarının ortaya çıkması beklenmektedir. Bu güçler arasında İsrail, ABD, Çin, İran, bazı Körfez bölgesi ülkeleri ve bazı uluslararası finansal kuruluşlar bulunmaktadır. Dış kuvvetlerden herhangi birisi, havzadaki bir veya daha fazla devletin çıkarlarına karşı bir veya daha fazla havza devletiyle ittifak kurduğunda, çelişen senaryolar artmaktadır. Güç

³⁴² Tayie M.S. (2016). a.g.e. 621-622.

³⁴³ Salman, S. (2011). "The New State of South Sudan and the Hydro-Politics of the Nile Basin". *Water International*, 36(2), 155.

³⁴⁴ Howe, L. (2010). a.g.e. 34.

geçiş teorisini uygulayarak, havzadaki mevcut durumdan memnun olmama ve bunları değiştirmeye hevesli olan tüm yukarı havza devletlerini, statükoyu başka bir durumla değiştirmek için dış ittifaklar kurmaya çalışmaları bu durumu göstermektedir. Aynı zamanda devletler, Nil Havzası'nın bölgesel sistemi dışındaki güçlerle bölgesel ve uluslararası taraflarla ilişkiler ağı yoluyla ittifaklar kurmaya çalışmaktadır. Nil Havzası'ndaki (Etiyopya, Kenya, Tanzania, Uganda) nispeten güçlü ve mevcut durumdan memnun olmayan devletler, yeni güç kaynaklarına sahip olmaları durumunda statükoyu değiştirmek için çatışmayı artırmakta tereddüt etmeyeceklerdir. Buna karşılık, nispeten zayıf ve statükodan memnun olmayan devletlerin (Demokratik Kongo, Eritre, Ruanda ve Burundi) iki alternatifi bulunmaktadır ya sistem içinde izole edilmek ya da sistemi kontrol eden güçlü tarafların memnuniyetini aramaktır.³⁴⁵ Mısır ve Sudan gibi nispeten güçlü taraflarda tüm memnun olmayan devletlere (güçlü ve zayıf olanları bir arada) karşı birleşik bir cephe oluşturmaktadır. Bu durumda, bir taraftan statükoyu korumaya çalışan diğer taraftan ise statükoyu değiştirmeye çalışan taraflar karşı karşıya gelmekte artan huzursuzluk ve rahatsızlıklar yeni çatışmaların uyarılmasına sebep olmaktadır.

Daha öncede bahsedildiği üzere, Nil üzerindeki çatışma aynı zamanda önemli sembolik ve duygusal yönleri de sahiptir. Güvenlik ve jeopolitik bir yana, Nil Mısır halkı için bir nehirde çok daha fazlasıdır, ulusun tarihinde ve kimliğinde özel ve sağlam bir rol oynamaktadır. Etiyopyalılar da nehri önemli bir sembol olarak görmektedir: Nil sularını kullanmadaki yetersizlikleri, ülkenin politik ve ekonomik az gelişmişliğini özetlemektedir. Bu nedenle, adından da anlaşılacağı gibi, GERD, az gelişmişliğin ve ulusal aşağılanmanın geride bırakılması açısından bir sıçrama olarak görülmektedir.³⁴⁶

Dört hidropolitik senaryonun analizi, Nil Havzasında çatışma geleceğinin gri bir alanda durduğunu göstermektedir. Yukarıda sayılan çatışma ihtimalini tetikleyebilecek senaryolardan hareketle Mısır ve Etiyopya arasında yaşanabilecek olası bir savaş sadece iki ülkeyi değil bölgesel ve küresel siyaseti de derinden etkileyecektir. İki ülkenin arasında yaşanabilecek bir savaş zaten yüksek nüfus, yüksek işsizlik, az gelişmişlik, yüksek dış borç oranı ile uğraşan ülkeleri içinden altından kalmayacakları bir durumla karşı karşıya bırakacaktır. Yaşanabilecek bir savaş binlerce insanın ölümüne, açlığa ve sefalete neden

³⁴⁵ Tayie M.S. (2016). a.g.e. 636.

³⁴⁶ Gebreluel, G. (2014). "Ethiopia's Grand Renaissance Dam: Ending Africa's Oldest Geopolitical Rivalry?", *The Washington Quarterly*, 37(2), 31.

olacak son derece kıt kaynaklara sahip olan söz konusu ülkeleri oldukça zor durumda bırakacaktır. Aşağı ve yukarı havza olarak kutuplaşan bölge ülkelerinin, Mısır ve Etiyopya'nın etrafından kümeleşmesi, savaşın iki ülkeyle sınırlı kalmayıp bölgesel bir savaşa dönüşmesi ihtimalini ortaya çıkaracaktır. Ayrıca, Etiyopya'nın büyümesine rağmen, Mısır ve Etiyopya'nın ekonomik ve askeri kapasitelerindeki asimetrilerin hâlâ önemli olduğu ve Kahire'yi savaşla yüzleşmekten caydırmasının muhtemel olmadığı düşünülmelidir. Bu nedenle Etiyopya'nın büyümesi çatışmanın yokluğunu değil, Mısır'ın Nil suları üzerindeki tekelinin nasıl zorlandığını ve sona ermekte olduğunu açıklamaktadır. Her şeyden önce, Etiyopya ve Mısır sınırları paylaşmadığından Kahire, Etiyopya'ya komşu olan ülkelerde askeri operasyonlar yapabilecekleri bir üs bulmak için pratik bir zorlukla karşı karşıya bulunmaktadır. Ayrıca, Etiyopya'daki bir baraj saldırısının Sudan ve Mısır'ın bazı bölgelerinde su baskınlarına neden olacağını ve Mısır'ın su kaynaklarının kalitesini olumsuz yönde etkileyeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca olası bir savaş durumunda Etiyopya, Mısır'a akan Nil sularını kirleterek saldırıya bir cevap vermeyi seçerse bu durum tatlı su arzını ve böylece milyonlarca Mısırlıların yaşamını tehlikeye atacaktır. Bu örnekler ağırlıklı olarak evsel su kaynaklarını içermesine rağmen bu tür uluslararası su terörizminin mümkün olduğunu, daha önce yapıldığını ve bu nedenle potansiyel çatışma senaryolarının analizinde dikkate alınmasının önemini kavramak önemlidir. Bu nedenle Etiyopya ve Mısır'ın karşılaştığı stratejik denklem; silahlı çatışma, her iki tarafı da etkileyen şiddetli, hatta varoluşsal yankıları olacak önlemler almaya zorlayacak bir süreci başlatacaktır. Sonuç olarak, hâlihazırda savaş her iki taraf için de karşılıklı caydırıcı bir görev görmektedir.

6.3. Mısır-Etiyopya İlişkisinde Uzlaşıcı Senaryo

Mısır ve Etiyopya arasında bir diğer senaryo ise uzlaşıcı bir başka deyişle hem işbirliğinin hem de çatışmanın bir arada bulunduğu veya sınırlı bir işbirliğinin bulunduğu senaryodur. Bu kapsamda iki alt senaryo ön plana çıkmaktadır.

a) Her zaman yapılan işbirliği

Bu senaryo, İşbirliği Çerçeve Anlaşması'nın (CFA) beklendiği gibi kabul edilmeyeceğini ve bu nedenle Nil Havzası Komisyonunun (NRBC) kurulmasının erteleneceğini varsaymaktadır. Yine de bu senaryo, kıyıdaş ülkeler arasında işbirliğinin her zamanki gibi gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, NBI, Nil Havzası ülkeleri

arasında işbirliği için bir geçiş düzenlemesi olduğundan bu düzenlemenin tam daimî komisyon ile ne zaman değiştirileceği önceden belirlenmemiştir. Bu nedenle, NBI mevcut sınırlı yetkisine göre çalışmaya devam edebileceği durumu kısa ve orta vadede muhtemel bir senaryo olarak görülmektedir. Ancak NBI'nın uzun vadede geçerli olmayacağı gerçeğinden hareketle, birincisi, özellikle mevcut fonlar bittikten sonra kurum gerekli ve etkin olmayacak, ikincisi, kalıcı bir yasal statüye sahip olmayan NBI, büyük kooperatif projelerinin uygulanması hususunda ilerlemekte güçlük çekecektir.³⁴⁷

b) Çok Taraflı Yaklaşımın Sonu

Bu senaryo, CFA'nın imzalanmayacağını ve tüm nehir kıyısındakiler de dâhil olmak üzere Nil su kaynaklarının yönetimine yönelik çok taraflı bir yaklaşımın artık geçerli olmayacağını varsaymaktadır. Bu senaryo, tek taraflılıktan kısmi işbirliği türlerine kadar farklı seçenekler içermektedir. GERD ile başlayan süreçte en çok ön plana çıkan ve uygulama alanı bulan senaryo olmuştur. Her ne kadar çok taraflı işbirliği, sınır ötesi su yönetimine en uygun yaklaşım olarak tanıtılmış olsa da, gerçek şu ki Nil Havzasındaki gelişmelerin çoğunun hala iki taraflı ve/veya üçlü düzeyde yapıldığı bilinen bir gerçektir. Örneğin, Victoria Gölü Havzası Komisyonu (LBVC) tarafından geliştirilen ve uygulanan projeler, genellikle Victoria Gölü kıyısı ülkelerinin ikisini veya üçünü içermektedir.³⁴⁸ Ayrıca Doğu Nil Havzasında, en başarılı ortak projelerden biri Etiyopya ile Sudan arasında kurulan enerji nakil hattı olmuştur. Bu projelerin onaylanması, finansmanı ve işletilmesi çok taraflı projelere göre daha kolay görünmektedir. Gelecekte bu modus operandi'nin (kısmi işbirliği) devam etmesi muhtemel görünürken birtakım riskleri de içermektedir. Birincisi, su kaynaklarının daha kapsamlı yönetiminden uzaklaşarak ve potansiyel işbirliği faydalarının kapsamını (ekonomik, çevresel ve politik) azaltmaktadır. Havza genelindeki kazançlar da potansiyel olarak kaybedilmektedir. İkincisi, bu kısmi işbirliği geçmişte başarılı olmuştur, çünkü projeler küçük ya da orta ölçeklidir. Aynı işbirliği türü, büyük ölçekli projeler için ideal olmayacaktır, çünkü geçmişteki örneklerin de gösterdiği gibi fon sağlama kolay bir süreç olmayacaktır. Üçüncüsü, havzadaki yasal ikilemler devam edecek ve aşağı havzadaki ülkeler büyük finans kuruluşlarından gelen fonları engellemeye devam edeceklerdir.³⁴⁹

³⁴⁷ Ashebir, E. (2009). *The Politics of the Nile Basin*. University of Witwatersrand, Thesis of Master, International Relations, Johannesburg. 115-118.

³⁴⁸ Abawari, Y.M. (2011). a.g.e. 34.

³⁴⁹ Awulachew, S. B. & Smakhtin, V. & Molden, D. & Peden D. (2012). a.g.e. 248-250.

Yukarıda bahsedilen senaryolardan hareketle Mısır ve Etiyopya arasındaki olası bir uzlaşma senaryosu CFA kapsamı dışında iki veya Sudan'ın da katılımıyla üç taraflı sınırlı bir işbirliği imkânı doğuracaktır. Üç taraf arasındaki İlkeler Bildirgesi ve GERD üzerinden devam eden müzakereler havza işbirliğinin yönünü bu senaryoya doğru çevirmektedir. Bu kapsamda, GERD, Etiyopya ve Mısır'a karşılıklı yarar sağlama potansiyeline sahip olduğundan Etiyopya, ürettiği hidroelektriğin bir kısmını komşularına satabilecek ve Sahra altındaki talebin önemli bir bölümünü karşılayacaktır. Mısır'ın bu süreci ne askeri ne de diplomatik yollarla tersine çeviremeyeceği göz önüne alındığında, GERD ile yaşamayı öğrenmek zorunda kalacağı aşikardır. Bu yeni koşullar, Mısır hükümetinin tekeli, sınırlı ve şimdi anakronist hidro-politikalarından vazgeçeceğini göstermiş ve neticede hâlihazırda yürütülen müzakerelerin de ortaya koyduğu gibi bu ortak kaynağın kabul edilebilir ortak yönetim çerçevelerini oluşturmak için Etiyopya ile görüşmeler yürütmektedir.

Ayrıca iki taraf arasındaki sınırlı işbirliği her iki tarafın da başvurduğu bir yöntem olarak vekilleri aracılığıyla yürüttüğü Somali, Eritre ve Etiyopya'daki çatışmaların körüklenmesinde kayda değer bir rol oynadığı göz önüne alındığında, Afrika'nın Kuzeydoğusunda barış ve güvenlik için büyük jeopolitik kazançlara yol açacaktır. Ancak iki taraf arasında böyle bir senaryonun gelişmesinin birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Su kaynaklarının kooperatif yönetimi anlayışıyla havzanın tamamına hitap eden yaklaşımdan uzaklaşarak ekonomik, çevresel ve politik faydalar gibi kapsayıcı alanlarda işbirliği imkânı ortadan kalkacaktır. Aynı zamanda küresel güçler bireysel olarak havzadaki belli ülkeleri jeopolitik amaçlarını gerçekleştirmek için karşı karşıya getireceklerdir. Büyük çaplı projelerin finansmanı zorlaşacak ülkeleri yüklü dış borç bulma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktır. Havzadaki yasal ikilemler devam edecek ve Mısır büyük finans kuruluşlarından gelen fonları engellemeye devam edeceklerdir. Çin'in Nil Nehri havzasında yer alması, güç dengesinde tek kutupluluktan çok kutupluluğa istikrarlı bir değişim yaratmıştır. Mısır'ın hidro-hegemonyası, Çin hükümeti ile yukarı havza devletlerinin tek taraflı kalkınma projelerinden ve yukarı havza devletleri arasındaki işbirliğinin artmasından kaynaklanan pratik zorluklarla da karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir durumda Çin, büyük su geliştirme projeleri için yukarı havza ülkelerine dış destek sağlama imkânı sağlayabilecek güçlü bir alternatif olmaya devam edecek dolayısıyla kıtadaki jeopolitik etkisini devam ettirme şansı bulacaktır.

7. SONUÇ

Sınır aşan suların kullanımı üzerindeki temel anlaşmazlıklar ulusal düzeydeki başarısız su yönetimiyle birlikte tarihsel nedenler, kültürel yapı, kimlik gibi pek çok nedenden kaynaklanmaktadır. Devletlerarası iletişimin ve etkileşimin az olması, çatışma olasılığını da artırmaktadır. Nil Nehri Havzasında mevcut su kullanımlarının politik uygulanabilirlikten uzak olması ve hakça ve makul kullanım yaklaşımıyla bağdaşmaması işbirliği önündeki en önemli engellerin başında gelmektedir. Ayrıca sınıraşan suların bir işbirliği aracı olmak yerine havza ülkeleri tarafından güvenlik meselesi olarak algılanması derinleşmesine neden olmaktadır. Nil Nehri Havzasındaki anlaşmazlık süreci; Mısır'ın, Nil sularında tarihî ve doğal haklarını güvence altına alan eski Nil suları anlaşmalarının “*yasallığını*” savunmaya devam etmesi, öte yandan, Etiyopya başta olmak üzere yukarı havzadaki devletlerin bu anlaşmaları iptal etme konusunda çabaları anlaşmazlığın günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur.

Nil Nehri Havzasındaki çatışma ihtimali, tarihî süreç içerisinde her zaman potansiyel bir nitelik taşımıştır. Bu bağlamda hem Mısır hem de Etiyopya'nın dış politikaları neoklasik realist kuram çerçevesinde değerlendirilerek, tarihî anlaşmazlık farklı değişkenler yoluyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Bağımsız değişken olarak sistemik unsurların birtakım sinyaller göndermesi ve söz konusu sinyallerin ara değişkenler yoluyla dış politika çıktıları oluşturması önermesinden hareketle Mısır ve Etiyopya arasındaki ilişkilerin tarihî boyutu da bu bağlamda değerlendirilmelidir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası sistemde hâkim güç pozisyonunda bulunan İngiltere'nin, doküma sanayisini geliştirmek ve ucuz hammadde temini sağlamak amacıyla Mısır'ı işgal etmesi ve Mısır'a ilişkin Nil sularının akışındaki herhangi bir kesintiyi önlemek amacıyla bölgedeki diğer Avrupalı güçlerle yasal anlaşmalar yapmaya başlaması, Mısır ve Etiyopya anlaşmazlığının temelini oluşturmuştur. İngiliz egemenliğinde Mısır'ın bölgedeki hidro-hegemonik rolünü güçlendirmeye çalışan bu anlaşmalarla birlikte aşağı kıyıdaş bir devlet olmasına rağmen Mısır, Nil üzerindeki tek ve en önemli aktör konumuna yükselmiştir. Mısırlı karar alıcıların politika seçenekleri değerlendirildiğinde İngiliz egemenliği altında bir devlet olarak İngiltere'nin belirlediği politikalar üzerinden hareket etmek, tek seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde Mısır dış politikasında Mısır'ın Nil suyunun bir armağanı olarak görülmesi ve karar alıcıların algıları açısından söz konusu suyun, Mısır açısından hayati çıkarları konusunda vazgeçilmez olarak görülmesi, *ara değişkenler* olarak

değerlendirilebilir. Netice de *bağımlı değişken* olarak dış politika çıktıları ve stratejileri, Mısır'ın Nil suyu üzerinde 1929 ve 1959 anlaşmaları neticesine '*tarihî*' ve '*edinilmiş*' haklarını garantiye almasıyla temayüz etmiştir.

İngiltere'nin I. ve II. Dünya Savaşları sonrası uluslararası sistemdeki rolünün aşınması ve ABD ve SSCB'nin yeni iki kutuplu sistemin en önemli oyuncularının olması, Nil Havzası'ndaki güç ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Ayrıca küresel güçler arasında yaşanan rekabet sonucunda değişen güç dengeleri ve yaşanan güç mücadelesi önemli sistemik sinyaller olarak ön plana çıkmıştır. Bu sinyaller karşısında Mısırlı karar alıcılar, çeşitli politika tercihleri ve ara değişkenler benimsemişlerdir. Bu dönemde Mısır dış politika yapıcılarının Nil algısı, Mısır ve Etiyopya arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Nil suyunu yaşamsal çıkarları için vazgeçilmez olarak algılayan Mısırlı liderler, ülkelerinin su güvenliğini garantiye alınmasını öncelikli olarak belirlemişlerdir. Dolayısıyla Kahire yönetimi, Mısır'a su akışını azaltabilecek yukarı havza yönlü eylemlerin tamamını savaş sebebi (*casus belli*) olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Mısır, 1980'li yılların sonuna kadar bir başka deyişle uluslararası sistemde tek kutuplu bir düzen kurulana kadar stratejik çevrenin yapısı hakkında genellikle sıfır toplamlı bir yaklaşımla hareket etmiş, dolayısıyla *uzlaşmacı* stratejiler geliştirmek yerine *çatışmacı* stratejiler benimsemiştir. Bu bağlamda, Nil sularının akışına yönelik herhangi bir tehdide hızlı bir şekilde yanıt verecek bir askerî kuvvetin kurulması, Sudan ve Etiyopya başta olmak üzere diğer Nil Havzası ülkelerindeki siyasî gelişmeler üzerinde politik etkinin kullanılması, Soğuk Savaş döneminde, hem süper güçlerle hem de ABD ile ve İsrail de dahil olmak üzere küresel olarak diğer güçlü ülkelerle siyasî ittifaklar kurulması, uluslararası kurumlar (Dünya Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası) üzerinde bir miktar etki sağlanması, Nil Havzasında teknik konularda sınırlı işbirliği imkânı sağlayan yapıların oluşturulması (Hidromet, UNDUGU vs.) gibi pek çok dış politika çıktısı oluşmuştur.

SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte uluslararası sistemde yaşanan önemli değişimler, (iki kutuplu düzenin yerini alan ABD hegemonyasındaki tek kutuplu düzen) Mısır dış politikasında da etkili olmuştur. Böylece Mısır ve Etiyopya arasındaki soğuk savaşın yumuşaması, havza çapında önemli hidropolitik etkileri olan bir süreci başlatmıştır. 1993 tarihli anlaşmayla Mısır, tarihte ilk defa Nil suları üzerinde Etiyopya'nın varlığını kabul etmiştir. Nil Konferansları serisi neticesinde ortaya çıkan NBI Nil Havzasındaki siyasî tarih

dikkate alındığında Mısır ve Etiyopya'nın tarihî duruşunun esnemesinde önemli bir dönüm noktası ve işbirliğinin kurumsallaşması konusunda önemli bir kilometre taşı olmuştur.

XXI. yüzyıldan itibaren Çin'in bölgede artan etkisi ve Arap Baharı sonrası Mısır'ın siyasal ve ekonomik gücünün zayıflaması gibi uluslararası sistemdeki sistemik sinyaller ise havzanın hidropolitik mimarisini dönüştürmüştür. Bir yandan Çin'in bölgedeki büyük bir oyuncu olarak gelmesi nedeniyle Mısır ve Etiyopya arasındaki asimetrik güç ilişkisini aşındırmaya başlamış, diğer yandan Arap Baharı ile birlikte ciddi bir siyasal ve ekonomik istikrarsızlık içerisine giren Mısır'ın durumunu fırsata çevirmek isteyen Etiyopya, GERD'in inşasına başlayarak pazarlık masasında elini güçlendirmiş ve Mısır ve Sudan'ı dışarıda bırakarak CFA'nın imzalanmasına öncülük etmiştir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren başlayan CFA müzakereleri, Mısır açısından hayatta kalma konusunda *güvenlik ikilemi* temelli, nisbi kazançlar varsayımıyla ulusal çıkar odaklı ve sıfır toplamlı bir anlayış ekseninde yürütülmüştür. Mısır, bu pozisyonu koruyarak tüm NBI müzakere sürecini kontrol etmeyi ve bir CFA oluşumunu engellemeyi başarmıştır. Her ne kadar süreç akamete uğramış gözükse de 2011 sonrasında yukarı havza ülkelerinin seslerini güçlü bir şekilde çıkarması, bölgenin hidropolitik mimarisinin değişmeye başladığını göstermiştir.

Etiyopya dış politikası ise süreç içerisinde ülkenin stratejik kültürü ve karar alıcıların algıları da çerçevesinde şekillenmiştir. Tarihî olarak Nil Nehri üzerindeki sınır aşan su anlaşmalarının dışında tutulan ülkenin stratejik kültürü Nil hidropolitikasını Mısır karşıtlığı üzerinden şekillendirmesine neden olmuştur. Mısır karşındaki güç asimetrisi ve ülkenin uzun yıllar yaşadığı iç savaşlar, kuraklık ve yoksulluk gibi birçok faktör Nil Nehri'nin kaynağını oluşturmasına rağmen hidro kalkınma planlarının hayata geçmesine engel olmuştur. Soğuk Savaş'ın sonu kadar politika seçenekleri sınırlı olan Etiyopyalı karar alıcılar, havzadaki işbirlikçi girişimleri Mısır'ın hidro hegemonik gücünü sağlamlaştırmaya yönelik çabalar olarak algılamış, dolayısıyla dış politika tercihlerini havzadaki işbirlikçi girişimlerden uzak durarak bir çıktı oluşturmuşlardır. Bu dönemde zaman zaman liderler seviyesinde retorik olarak kullanılan tehdit içerikli açıklamalar olsa da iki ülke sıcak bir çatışmanın içine girmemiştir. Soğuk Savaş sonrası Etiyopya, kazandığı iç siyasî ve ekonomik istikrarın yanı sıra uluslararası sistemdeki gelişmeleri kendi lehine iyi değerlendirmesiyle de ön plana çıkmıştır. 1990'lardaki neoliberal gelişmeleri iyi okuyan Etiyopya, öncelikle 1993 yılında Mısır'la İşbirliği Çerçeve Anlaşması yaparak ilk kez Mısır tarafından dikkate alınmış, ayrıca NBI'ye katılarak bölgedeki işbirlikçi girişimlerin yanında

olduğunu göstermiştir. Etiyopyalı karar alıcıların Çin'in bölgeye girişi ile birlikte politika oluşturma seçenekleri artmış ve Çin ile giriştiği büyük hidro projelerle bölgede etkin bir güç olma iddiasını güçlendirmiştir. Ayrıca Etiyopya, Arap Baharı sonrası Mısır'ın zayıflayan bölgesel etkisinden istifade ederek CFA'nın imzaya açılması ve Büyük Rönesans Barajı'nın yapımına başlanması gibi bölgeye karşı hegemonik stratejiler geliştirmiştir. Mısır'ın CFA'nın onaylanıp, yürürlüğe girmesini engellemek konusunda başarılı stratejisine rağmen Etiyopya, önce Uluslararası Uzmanlar Panelinin (IPoE) kurulması ardından *İlkeler Bildirgesi*'nin imzalanmasıyla Mısır'ın tarihî pozisyonun geriletmesinde önemli bir mesafe almıştır. Sonuç itibarıyla uluslararası sistemden kaynaklı sinyaller tarihî süreçte iki ülkenin dış politikalarının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Uluslararası sistemdeki büyük güçlerin birbiriyle rekabeti, bu ülkelerin bölge ülkeleri üzerindeki politikaları, Mısır ve Etiyopya'nın bu güçlerle geliştirdiği ilişkiler ve sistemin polaritesi gibi birçok faktör sistemik sinyalleri oluşturmuştur. Bu sinyaller, politika seçeneklerini belirlemiş, dolayısıyla Mısır ve Etiyopya'nın stratejik kültürleri ve karar alıcıların algıları yoluyla iki ülkenin dış politika çıktılarını oluşturmuşlardır.

Mısır ve Etiyopya ilişkileri, son dönemde CFA ve Büyük Rönesans Barajının inşasına başlanmasından sonra imzalanan *İlkeler Bildirgesi* kapsamında şekillenmekte olup, müzakereler bu düzlemde sürdürülmektedir. İki ülke arasındaki tarihî anlaşmazlığın sona ermesi ve havza çapında çok boyutlu işbirliğinin tesis edilmesi hususunda aşağıda da bahsedileceği üzere devam eden müzakerelerde ele alınması gereken birçok başlık bulunmaktadır. CFA, Nil Havzasının korunması, kullanımı ve geliştirilmesi için bazı temel prensipleri ortaya koymaktadır. 1997 tarihli BM Su Yolları Sözleşmesinde sayılan faktörlere ek olarak, CFA her havza devletinin Nil Nehri sisteminin sularına katkısını ve her havza devletinin ülkesindeki drenaj alanının kapsamını ve oranını içermektedir. CFA, ayrıca Nil Havzası devletlerinin diğer havza devletlerine önemli zararlar verilmesini önlemek için tüm uygun önlemleri almasını gerektiren hükümleri de içermektedir. Bununla birlikte, CFA'nın imzalanmasının önündeki en önemli engellerden birisi olan '*su güvenliği*' hakkındaki Madde 14(b), kasıtlı bir belirsizlik yaratmak için eklenmiş ve Mısır tarafından hegemonik statükoyu savunmak için kullanılmıştır. Herhangi bir uluslararası hukukî sözleşmede geçmeyen '*su güvenliği*' kavramı, CFA müzakereleri sırasında üretilmiş olup, yasal dayanaktan yoksundur. Tüm havza devletlerinin Nil Nehri sistemine *güvenilir erişim* ve *kullanma hakkı* olarak tanımlanan su güvenliği ilgili anlaşmanın 14(b) maddesinde ilgili ülkelerin su güvenliğini sağlamak için birlikte çalışmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla Mısır ve Sudan,

ilgili maddeye mevcut kullanımların ve hakların korunması ifadesini eklemek istemişler, ancak kabul görmemiştir. Söz konusu yaklaşım Mısır'ın tarihî pozisyonu korumak istemesi açısından önem taşımaktadır. Rekabetçi çıkarlar nedeniyle, Mısır ve Sudan tartışmalı su güvenliği sorunu çözülene kadar ilerlemeye şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda *su güvenliği* ilkesinin, kıyıdaş devletler arasında, devletlere ve bölgeye ilişkin olarak su güvenliğini neyin oluşturduğu konusunda özel bir ilgi ile eşit olarak tartışılması gerekmektedir. GERD müzakerelerinde Mısır ve Etiyopya'nın su paylaşım miktarları konusunda anlaşması durumunda bu maddeye gerek kalmayabileceği de değerlendirilebilir.

Su güvenliği konusunun yanı sıra Mısır ve Sudan, CFA'nın, diğer havza ülkeleri için önemli olumsuz etkilere yol açabilecek planlanan önlemlerin diğer nehir kenarındakilere bildirilmesine ilişkin açık hükümler içermesini talep etmektedirler. CFA, Nil Havzası devletlerinin CFA kapsamında oluşturulacak Nil Nehri Havzası Komisyonu aracılığıyla planlanan önlemler hakkında bilgi alışverişinde bulunmalarını gerektirirken, bildirim konusunda açık hükümler içermemektedir. Etiyopya, bu tür bildirimlerin 1902 anlaşmasının tanınması olarak yorumlanabileceği konusundaki endişeleri nedeniyle diğer havza ülkelerine bildirimde bulunulmasına karşı çıkmaktadır. Ayrıca Etiyopya, planlanan tedbirler konusunun, sadece havza devletleri tarafından kabul edilebilir bir su paylaşım düzenlemesi yürürlüğe konulduğunda geçerli hale gelebileceğini ileri sürmüştür. Bu kapsamda BM Sözleşmesi'nin "*Planlanan Tedbirler*" başlığı taşıyan 3. bölümünde yer alan hususlar önem taşımaktadır. İlgili bölümde bildirimde bulunan devlete projenin muhtemel etkilerini ortaya koyması açısından 6 aylık süre tanınacağını ve gerektiğinde bu sürenin 6 ay daha uzatılabileceğini ifade etmektedir. Bildirime cevap verilemediği takdirde projelerin uygulamaya konulacağı belirtilmişse de bildirimde bulunan ülkenin konuyu bir yılın bitiminde müzakere etme talebinde bulunmak istemesi halinde iyi niyetle hareket etmeyen aşağı havza ülkesi projeyi 1,5 yıl geciktirebilecektir. Dolayısıyla ilgili madde aşağı havza ülkesini çalışmanın yapılmasına izin vermemek gibi bir pozisyona sokmakta ve aşağı kıyıdaş ülkeye *veto gücü* vermektedir. Dolayısıyla Mısır ve Etiyopya arasında en önemli anlaşmazlık konularından birisini teşkil eden bu madde, bildirim yükümlülüğünün bağımsız uzmanlardan oluşan kurumsal bir mekanizmaya yapıldığı ve çözümünde bu kurumsal mekanizmanın vereceği karar sonrasında şekillendiği sınırlı egemenlik devrini içeren bir yaklaşımla çözülebileceği öngörülmektedir.

Taraflar arasındaki diğerk bir büyük fark, CFA'nın nasıl değiştirileceği ile ilgili olmuştur. Sudan ve Mısır, CFA'nın iki ülkenin mutlak suretle onayının alındığı ve diğerk ülkelerin *veto gücü* olmadığı, *oybirliği* veya *oyçokluğuyla* değiştirilmesini önermişlerdir. Etiyopya ise basit bir *çoğunluğun*, ister Mısır'ı ve Sudan'ı içersin veya içermesin yeterli olacağı görüşünü belirtmiştir. Dolayısıyla Mısır ve Sudan'a Nil suları üzerinde '*veto hakkı*' tanınması, *kooperatif işbirliği* ruhuyla ters düşeceğinden, CFA anlaşması üzerinde değişlik yapılabilmesinin *basit* veya *nitelikli çoğunluk* esasına dayanmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca CFA, Nil Nehri Havzası'nı çevre koruma ve kalkınmaya atıfta bulunulan yerlerde Nil Nehri Sistemi ile suyun kullanımını içeren yerlerde nasıl tasarruf edileceğini vurgulamaktadır. Mısır ve Etiyopya'nın anlaşmazlığa düştüğü nokta ise Mısır'ın Nil Nehri Sistemi'nin çevre koruma ve su tahsisini içermesi gerektiğini ifade etmesi dolayısıyla Mısır ve Sudan'ın Nil suyunun tamamını (84 milyar m³) kullanmak konusunda meşruiyet kazanmasıdır. Böyle bir durumda yalnızca nehirden akan suları değil, tüm havza alanına düşen yağmur suyu (1600 milyar m³) hesaplamaya dâhil olacak dolayısıyla Mısır'ın mevcut kullanımları "Nil Nehri Sistemi"nin küçük bir bölümü olacaktır. Neticede Mısır'ın bu konudaki ısrarı hâlihazırda zor olan ilişkilere yeni komplikasyonlar ekleyeceği aşikârdır.

1997 tarihli BM Sözleşmesi ve CFA, *hakça ve makul kullanım* prensibinin uygulanmasında her Nil Nehri Havzası devleti tarafından dikkate alınması gereken nüfus, mevcut ve potansiyel kullanım, coğrafya ve benzeri birçok faktörleri sıralamakta, dolayısıyla nispeten benzer içeriğe sahip olduğu görölmektedir. Ayrıca CFA daha da ileri gitmekte ve Helsinki Kurallarında (5. madde) kabul edilen iki ek faktörü, yani Nil Havzası'nın her bir devletinin su katkısını ve Nil Nehri'nin her bir devletindeki drenaj havzasının kapsamını içermektedir. Öte yandan, BM Sözleşmesi'nden hareketle CFA, '*hakça ve makul kullanım hakkına*' yer vermiş, ayrıca bu konuda doğabilecek sorunları öngörmüştür. Bu kapsamda, CFA madde IV(VI)'da Nil Havzası'nda ülkelerin *hakça ve makul kullanım* ilkesinin etkili bir şekilde uygulanması için Nil Nehri Havzası Komisyonu tarafından belirlenen kural ve prosedürlere uyması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla CFA'nın tek taraflı yorumlamaya yer bırakmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Mısır ve Etiyopya arasındaki *İlkeler Bildirgesi*'nde de vurgulanan söz konusu ilkenin anlaşmazlığın çözümünde rehber ilke olarak ön plana çıkarılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Zarar vermeme ilkesi, uluslararası suyollarına ilişkin uluslararası teamül hukuku kapsamındaki yükümlülüklerden birisidir. Ancak *Uluslararası Su Hukukunun* iki temel

ilkesi olan “*hakça ve makul kullanım*” ve “*önemli zarar vermeme*” arasındaki çözümlenmemiş ilişki, Nil havzası ülkelerinin uzlaşmaz pozisyonlarını sürdürmesine izin vermektedir. Bir yandan Mısır’ın, *önemli zarar vermeme* ilkesi üzerinden *veto gücü* sağlamaya yönelik girişimleri, diğer yandan Etiyopya’nın *hakça ve makul paylaşım* ilkesi üzerinden Mısır’ın hidro-hegemon pozisyonu geriletme istemesi nedeniyle yaşanan anlaşmazlık, taraflar arasındaki işbirliğinin önünde en önemli engel teşkil etmektedir. Sorunun çözümü için öncelikle belirli bir kullanımın hakça ve makul olduğu tespit edildikten sonra, projeyi uygulayan devletin diğer havza devletine önemli zarar vermemek için her türlü çabayı harcaması doğru olabilecektir. Dolayısıyla *adil kullanım* ilkesi, öncelikli olmalı, ancak projeyi devletin de gerekli görülen tüm önlemleri alacak pozisyonda olması beklenebilir.

BM Su Yolları Sözleşmesi’nin ele aldığı temel konulardan biri, su kullanım haklarının önceliklendirilmesidir. Bu genel kural, aksine bir anlaşma veya ilkenin bulunmaması durumunda, uluslararası bir suyolunun kullanılmasının diğer kullanımlara göre doğal bir önceliğe sahip olmamasıdır. İlgili Sözleşmenin 10. maddesi, farklı kullanım türleri arasındaki korelasyonu belirtmekte ve uluslararası suyolunun diğer kullanımlara göre doğal önceliğe sahip olacağını olası anlaşmazlıkların ise hakça ve makul kullanım ve önemli zarar vermeme ilkesine atıfta bulunularak çözüleceğini belirtmektedir. CFA (madde III(XIV)) ise suyun sosyal ve ekonomik değere sahip olması ilkesini dâhil ederek, Sözleşmesinin ötesine geçmiştir. Böylece CFA, suyun sosyal ve ekonomik değerini tanımakta kullanımın temel insan ihtiyaçlarının karşılanması ve ekosistemlerin korunması dikkate alınarak ekonomik kullanımına öncelik vermesi gerektiğini belirtmektedir. Bu durum, BM Su Yolları Sözleşmesi’nin *hakça ve makul kullanım* ilkesinden büyük bir ayrılmayı teşkil ederken, sulama, endüstriyel sular, su ürünleri yetiştiriciliği, turizm, hidroelektrik vb. alanlara verilen öncelik sırasını etkilemektedir. Dolayısıyla sorunların çözümü noktasında “*sosyal ve ekonomik değer*” ifadesinin gelecek müzakerelerde daha fazla açıklığa ihtiyaç duyulacağı değerlendirilmektedir.

Su kaynaklı çatışmaların çözümü noktasında da BM Su Yolları Sözleşmesi müzakere, arabuluculuk, bilgi bulma ve sorgulama, uzlaşma ve yargı yollarını içerecek şekilde geniş bir çözüm paketi sunmakta ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini öngörmektedir. CFA’da, araştırma komisyonu dahil olmak üzere anlaşmazlık çözme mekanizmalarını benimsemiştir. Su Yolları Sözleşmesi ve CFA, su anlaşmazlığına taraf olanların

anlaşmazlığını diğer mevcut yollarla çözemedikleri takdirde tarafsız bilgi toplama komisyonu yoluyla farklılıklarını çözmeye zorlamaktadır. Öte yandan CFA, havzada çapında kalıcı işbirliğinin sağlanması ve kurumsallaşması için Nil Havzası Komisyonu'nun kurulmasını öngörmüş, bu sayede kıyı devletleri arasında teknik ve siyasî işbirliğinin gerçekleşmesi için sürekli iletişim sağlanabileceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla yukarıdaki satırlarda bahsedilen temel anlaşmazlık konularının çözümlenmesi ve Mısır ile Etiyopya arasındaki süregelen anlaşmazlıkların arabuluculuk veya uzlaştırıcı olarak ortak bir kurumsal mekanizmanın devreye girmesi yoluyla çözülmesi önem teşkil etmektedir.

Etiyopya'nın, Çin'in desteğiyle 2011 yılında yapımına başladığı Büyük Rönesans Barajı (GERD) nedeniyle Mısır ve Etiyopya arasında imzalanan 2015 tarihli '*İlkeler Bildirgesi*' ile taraflar önemli zarar vermeme ilkesini benimsemiş ve *adil ve makul kullanım* hakkına saygı göstereceklerini kabul etmişlerdir. Bu kapsamda CFA'da olduğu gibi coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel ve ekolojik açıdan pek çok faktörü dikkate alacaklarını beyan etmişlerdir. Taraflar Uluslararası Uzmanlar Paneli'nin (IPoE) tavsiyelerinden hareketle bir yol haritası benimseyeceklerini ve GERD'den üretilen elektriğin Mısır ve Sudan'ın satın almasında öncelik tanınacağı konusunda mutabakata varmışlardır. GERD müzakerelerinin ürettiği belki en önemli sonuç *İlkeler Bildirgesi*'nin 10. maddesinde anlaşmazlıkların çözümü noktasında istişare ve müzakerelerin sonuçsuz kalması neticesinde arabuluculuk talep edebileceklerini veya konuyu devlet başkanlarının değerlendirilmesi için önerebileceklerini kabul etmeleri olmuştur. 2015 yılından itibaren müzakerelerin tarafların pozisyonlarını yumuşatmamaları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Ancak tüm bu girişimler özellikle Mısır'ın havzadaki yeni statükoyu benimsemeye başlaması ve Etiyopya'yı müzakere masasında tutmaya çalışması açısından önem taşımaktadır. 2019 yılı itibariyle yıllardır devam eden müzakerelerden netice alınamaması üzerine ABD ve Rusya gibi küresel aktörlerin anlaşmazlığın çözümü konusunda devreye girdiği bir süreci başlatmıştır. Halihazırda küresel güçlerin gözetiminde devam eden müzakereler barajın nasıl doldurulacağı ve kuraklık sırasında santralin uzun vadede nasıl çalıştırılacağı da dâhil olmak üzere Mısır'ın bazı endişelerini ele alan mekanizmalar temelinde yürütülmekte olup, müzakerelerde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Buradan hareketle *kazan-kazan* esasına dayalı ve *karşılık bağımlılık* ekseninde kaydedilen ilerlemeler, halihazırda üç taraflı sınırlı bir işbirliği gibi gözükse de çok taraflı bir anlayış temelinde işbirliğinin kurumsallaşması adına önemli bir mihenk noktası teşkil etmektedir.

Son otuz yılda ulusal ve bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda uluslararası hukukun ve uluslararası kurumların etkisinin önemli olduğunu ve mutlak kazançlar kapsamında devletlerin işbirliği yapması gerektiğini savunan neoliberal kuram bağlamında şekillenen Mısır ve Etiyopya ilişkilerinde son yirmi yılda artan işbirliği girişimleri, neo-liberal kuramın varsayımları ile uyumlu olsa da kapsayıcı bir işbirliğinin ilişkilerde etkili olması yönünde önemli engeller oluşturmaktadır. Neo-liberal teorinin bir diğer varsayımı olarak çok taraflılık ilişkinin nitelendiren karşılıklı bağımlılık anlayışı da Mısır-Etiyopya ilişkilerinin *nisbi kazanç* yerine *mutlak kazanç* eksenli bir konuma oturmasında önem arz etmektedir. *Kazan-kazan* yaklaşımıyla CFA kapsamında hayata geçirilebilecek Nil Havzası Komisyonu'nun işbirliğine kurumsal bir temel sağlayacak ve tarihî anlaşmazlıkların çözümünde güven bunalımının aşılmasına katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Havzada ekonomik temelli ve mutlak kazanç odaklı bir yaklaşımın tüm havza ülkelerini kapsayan ortak bir nehir komisyonu yoluyla gerçekleştirilebileceği, dolayısıyla da işbirliğini kurumsal bir noktaya dönüştürmenin tüm tarafların faydasına olacağı açıktır.

1997 tarihli BM Su Yolları Sözleşmesi madde 33(1), sözleşmenin yokluğunda, bütün devletlerin ihtilafları, ilgili madde hükümlerine uygun olarak barışçıl yollarla halledeceğini belirtmektedir. Bu sözleşme de ilk kez Uluslararası Adalet Divanı ve hakemlik mahkemesi çözüm yöntemleri arasına dâhil edilmiştir. Bu bağlamda Etiyopya ve Mısır 1997 tarihli sözleşmeyi onaylamamalarının yanı sıra CFA'da arabuluculuk ve tahkim hükümleri olmasına rağmen ilgili anlaşmanın yürürlüğe girmemesi ve 2015 tarihli İlkeler Bildirgesi kapsamında arabuluculuk kavramına yer vermelerine rağmen diğer devlet başkanlarının değerlendirmesine bırakılması seçeneği ön plana çıkarılmıştır. Uluslararası Adalet Divanı'nın tahkimi seçeneği başta olmak üzere uluslararası uyuşmazlıkların diplomatik çözüm yolları olan görüşmeler, dostça girişim, arabuluculuk, araştırma, soruşturma ve uzlaştırma gibi pek çok seçenek bulunmaktadır. Bu kapsamda, teknik ve diplomatik düzeyde araştırma ve soruşturma komisyonları ve görüşmeler gibi birçok girişim olmasına rağmen istenen sonuç alınamamıştır. Bu nedenle uluslararası uyuşmazlıkların yargısal çözüm yolları seçeneğininde etkinleştirilmesi gerekmektedir. Burada iki devletin anlaşması yoluyla tahkim anlaşması yapılarak uluslararası hakemliğe başvurma veya UAD'nin danışma görüşü verme yetkisi ve devletler arası bir meselede bağlayıcı karar tesis etme yetkisinden hareketle bu zamana kadar geri plana itilen UAD seçeneğinin aktifleştirilmesi gerekmektedir.

Nil Nehri Havzası işbirliği potansiyeli içerdiği kadar çatışma ihtimaliyle de karşı karşıya bulunmaktadır. Nil Havzası özelinde her ne kadar NBI geçici bir kurumsal düzenleme öngörmüşse de Mısır ve Sudan gibi ana faktörlerin anlaşmaya taraf olmaması nedeniyle kalıcı bir kurumsal mekanizma olan Nil Havzası Komisyonu kurulamamıştır. Suyu, bir güvenlik meselesi olarak gören başta Mısır ve Etiyopya olmak üzere bölge ülkelerinin sınırlı egemenlik devri yapabilecekleri ve bağımsız denetçilerden oluşan bir kurumun olmaması nedeniyle anlaşmazlıkları çatışma yoluyla çözmeye çalışacakları bir atmosferin ortaya çıkması tehlikesi bulunmaktadır. Ayrıca iklim değişikliğinin etkisiyle artan su kaybı, aşırı nüfus artışı, kuraklık, çevresel bozulma ve bilinçsiz kullanım gibi birçok faktör suyu Nil Havzası'nda oldukça değerli hale getirmekte ve bu konular halihazırda su üzerinde büyük bir baskı oluşturması nedeniyle su kaynaklarını hayatta kalma mücadelesine dönüştürmektedir. Çatışma ihtimalini artıran faktörler arasında yukarı havza ülkelerinin Mısır ve Sudan'ı dışarıda bırakacak şekilde CFA üzerindeki ısrarı, uluslararası hukukun temel kaidelerinden önceden bildirim yükümlülüğünün görmezden gelinip, yukarı havza devletlerince tek taraflı su geliştirme projelerinin hayata geçirilerek önemli zararın ortaya çıkması durumu, yeni bağımsızlığını kazanan Güney Sudan'ın anlaşmaların *ardıllığı* yaklaşımıyla 1959 Nil Suları Anlaşmasını reddetmesi ve CFA'ya katılması, havzadaki mevcut durumdan memnun olmayan yukarı havza devletlerin statükoyu değiştirmek için uluslararası ilişkiler ağlarını kullanmaları dolayısıyla kendine özgü ajandalara sahip dış güçlerin havzayı kendi lehlerinde şekillendirmek için girişecekleri yeni bir jeopolitik rekabet havzasına dönüşebilecektir. Bundan hareketle Mısır ve Etiyopya arasında yaşanabilecek olası bir çatışma az gelişmişlik, artan nüfus, yüksek dış borç oranı ve işsizlikle boğuşan söz konusu ülkelerin altından kalkamayacakları bir süreçle karşı karşıya bırakacaktır. Ontolojik sancıları olacak bu süreç, yüzbinlerce cana sebep olabilecek, ayrıca kıt olan kaynakların hızlıca tükenmesini beraberinde getirecektir. Olası bir savaşta suların kirletilmesi gibi su terörizminin ve Mısır'ın Etiyopya barajlarına saldırmasının Mısır ve Sudan'ın tatlı su arzının tehlikeye girmesine neden olacaktır. Bütün bu faktörler göz önüne alındığında, savaşın maliyetinin çok yüksek olması, iki taraf açısından karşılık caydırıcı bir unsur teşkil etmektedir. Suyun mevcut durumu bölgede siyasî açıdan istikrarsız, insanî gelişme açısından oldukça gerilerde yer alan ve kalkınmasını henüz tamamlayamamış Nil Havzası ülkelerinde ülkeler arası işbirliği ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Mısır ve Etiyopya arasında kısa vadede uygulanabilecek muhtemel senaryo iki tarafın uzlaştığı, diğer bir deyişle çatışma ve işbirliğinin bir arada bulunduğu sınırlı işbirliğinin

olması durumudur. Bu kapsamda CFA'nın yürürlüğe girmeyeceği dolayısıyla Nil Nehri Havzası Komisyonu gibi kurumsal bir işbirliği mekanizmasının bulunmaması durumu dikkat çekicidir. Kısa ve orta vadede muhtemel olarak gözüke de geçici ve oldukça sınırlı bir yetkiye sahip NBI'nın hükümsüz kalması ve mevcut fonlar biteceği için büyük projelerin uygulanması aksayacağından, uzun vadede böyle bir senaryo olası gözükmemektedir. Diğer bir senaryo ise uzun vadede muhtemel görünen çok taraflı yaklaşımın asla benimsenmeyeceği, kısmi ve iki taraflı işbirliklerinin tercih edilmesi durumudur. GERD ile başlayan süreçte en çok ön plana çıkan ve tercih edilen senaryo bu olmuştur. Özellikle Etiyopya, Büyük Rönesans Barajı (GERD) ve *İlkeler Bildirgesi* çerçevesinde yürütülen üç taraflı müzakereler sınırlı bir işbirliği imkanı doğurmuş gözükmektedir. Mısır'ın, GERD ile yaşamayı öğrenmeye başlaması ve söz konusu projenin hidroelektrik ticareti başta olmak üzere ortak gelişim projelerinde taraflara işbirliği imkânı sunması, Mısır Hükümeti'ni sıfır toplamlı bir oyundan uzak mutlak kazançlara odaklanan yeni nesil bir yaklaşımı benimsemeye daha çok yaklaştırmıştır. Ayrıca bu durum, sınırlı bir uzlaşılı yoluyla yeni işbirliği alanlarının ortaya çıkmasını sağlayabilecektir. Mısır ve Etiyopya'nın yıllardır yürüttüğü birbirlerini yıpratma amaçlı vekalet savaşlarının, işbirliği sinerjisiyle sona erdirilebileceği değerlendirilmektedir. Başarılı bir şekilde yapımı süren Büyük Rönesans barajının *kazan-kazan* temelinde bölge ülkelerine kalkınma konusunda fırsatlar sağlaması ve CFA'yı imzalayan ülkelerin (yoksulluk, su kıtlığı ve daha da önemlisi, tüm bu ülkelerin önceki Nil su anlaşmalarına taraf olmamaları) birlikte paylaştıkları birçok ortak faktör bulunması bu senaryoyu güçlendirmektedir. Ayrıca Etiyopya öncülüğündeki CFA ittifakı, her ne kadar Mısır tarafından sabote edilmeye çalışılsa da ekonomik ve ortak çıkarların korunması yoluyla güçlü kalmaya devam edecektir. Ayrıca Güney Sudan'ın CFA'ya katılım noktasında pozitif tavrı ve Sudan'ın 1959 anlaşması uyarınca kazanıp bir kısmını kullanmadığı su hakkını yukarı havza ülkeleriyle paylaşma konusunda gösterebileceği muhtemel tavır dolayısıyla Mısır'ın yalnız kalmasına ve güç dengesinin Etiyopya ve yukarı havza lehine değişmesine neden olacaktır. Ancak sınırlı işbirliği senaryosu fırsatlar yanında birtakım dezavantajlara da sahiptir. Kapsayıcı işbirliğinden uzaklaşılması ekonomik, çevresel ve politik açıdan birçok fırsatın kaçırılmasına ve büyük çaplı projelerin finansmanın zorlaşmasına neden olacaktır. Yasal anlaşmazlıkların devam etmesi Mısır'ın uluslararası finansal kuruluşların kararlarını rahatlıkla manipüle etmesine ve Çin'in Etiyopya başta olmak üzere yukarı havza devletlerinde tek taraflı kalkınma projelerini finanse etmeye devam etmesine dolayısıyla işbirliğine olan gereksinimin azalmasına sebebiyet verecektir.

Yukarıdaki satırlarda bahsedilen konulardan hareketle Mısır-Etiyopya ilişkilerinin geleceğinin işbirliği temelli olması ve yeteri kadar zorlukla karşı karşıya kalan bu ülkelerin sorunlarını kurumsal bir çerçevede barış içinde çözmesi için aşağıda yer alan unsurlar kapsamında atılması gereken çok çeşitli ve çok boyutlu adımlar bulunduğu değerlendirilmektedir.

➤ CFA konusunda kıyıdaş devletler arasında oybirliği sağlanamadığı için, Nil Nehri boyunca önemli kalkınma projelerinin başlatılması ve finansmanı hususunda işbirliği konusunda Mısır, Sudan ve Etiyopya arasındaki ikili görüşmelerin güçlendirilmesi,

➤ Mısır ve Etiyopya neo-liberal teorinin karşılıklı bağımlılık varsayımı altında işbirliği ruhunu teşvik etmesi,

➤ Hükümet-dışı örgütler, STK'lar, üniversiteler gibi pek çok kurumun katkılarıyla kamu diplomasisinin etkinleştirilerek işbirliği sürecine önemli katkı sağlaması,

➤ Yumuşak ve akıllı gücün tüm bileşenleri kullanılarak hidro-diplomasinin ağırlık kazanması,

➤ Nil sularının kullanımında var olan çekişmeli konuların ele alınabilmesi için önerilen Nil Havzası Komisyonunun oluşturulması,

➤ Nil Nehri Havzası ile ilgili yeni bir anlaşmanın sonuçlandırılması, tüm havzayı kapsayan hakça ve makul kullanım ilkesi ile birlikte ele alınması ve ilgili her bir devletin ihtiyaç ve özelliklerini dikkate alınması,

➤ Anlaşmanın yasal çerçevesinin, Mısır'ın Nil suyunun tarihî kullanımlarına atıfta bulunarak, su güvenliği konusundaki 14 (b) maddesinde açık ve net bir açıklama içermesi,

➤ Öncelikle kısa vadede sınırlı işbirliği sağlama noktasında fırsatların değerlendirilmesi, ardından kurumsal bir mekanizmayla sınırlı yetki devrinin gerçekleştirilerek kalıcı bir işbirliği zemini oluşturulması,

➤ GERD gibi önemli altyapı projeleriyle kazan-kazan temelli ekonomik işbirliğinin artırılması ve işbirliği ruhunun desteklenmesi,

➤ Dünya Bankası, UNDP ve CIDA gibi uluslararası üçüncü tarafların hem finansman söz konusu olduğunda hem de işbirliğinin kurumsal bir yapıya kavuşmasında havza devletlerine yapıcı ve uzlaştırıcı baskıda bulunması,

➤ Karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olarak kalkınma planlarının yapılması, (Etiyopya: HES, Mısır: Know-how, finansal kaynaklar, Sudan: Sulama arazisi)

➤ Sadece su meseleleriyle ilgili anlaşmalar barışı garanti etmeyeceğinden ekonomik bağımlılığın barışı sağlama olasılığı göz önüne alarak ekonomik bütünleşmenin nihai hedef olması (ENSAP planının uluslararası bir elektrik şebekesine sahip olması).

➤ Nil Havzası ülkelerinin herhangi birindeki olumsuz etkileri önlemek için projeler planlamak ve karar vericileri çözüm ve alternatiflerle desteklemek üzere Doğu Nil'in matematiksel bir modelinin oluşturulması,

➤ Nil Havzası devletleri, teknoloji transferi ve kıyı devletlerinin insan sermayesi ihtiyaçlarının geliştirilmesi ve bu hükümlerin ilgili devletlerin Nil Havzası'ndaki iklim değişikliğinin olumsuz etkisinin yarattığı zorlukları ele alması,

➤ Nil Nehri boyunca kırsal nüfusun ihtiyacını karşılamak ve alternatif geçim yaklaşımları aracılığıyla geçim kaynağını nasıl güvence altına alabileceğini belirlemek için eşit derecede çaba gösterilmesi ve sağlık merkezlerinin açılması, yolların inşası ve telekomünikasyon tesislerinin sağlanması,

➤ Nehir kıyısı nüfusunun su ihtiyacını karşılamak için havza çapında disiplinler arası araştırmalar yapılması,

➤ Kıyıdaş devletler arasındaki ticaretin teşvik edilmesi ve bölgedeki insanların ve malların serbest dolaşımını kolaylaştırması temin edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abawari, Y. M. (2011). *Conflict and Cooperation among the Nile Basin Countries with Special Emphasis on the Nile Basin Initiative (NBI)*. Thesis of Master, International Institute of Social Studies, Ethiopia.
- Abdalla I. H. (2006). "The 1959 Nile Waters Agreement in Sudanese-Egyptian Relations". *Middle Eastern Studies*, 7(3), 329-341.
- Abdo, M. (2004). "The Nile Question: The Accords on the Water of the Nile and Their Implications On". *Perceptions-Journal of International Affairs*, 9(2), 47-57.
- Abteu W. Melesse A. (2014) The Nile River Basin. In: Melesse A. Abteu W. Setegn S. (eds) *Nile River Basin*. Cham: Springer,
- Abteu W., Dessu S. B. (2019). *Hydrology of the Blue Nile Basin Overview. The Grand Ethiopian Renaissance Dam on the Blue Nile*. Cham: Springer,
- Abteu, W., Dessu S. B. (2019). *The Grand Ethiopian Renaissance Dam on the Blue Nile*. New York: Springer Geography.
- Abteu, W., Dessu, S. B. (2019). *The Grand Ethiopian Renaissance Dam on the Blue Nile*. USA: Springer Geography.
- Adar, K. G., Check, N. A. (2011). *The Nile River and The Riparian States*. Pretoria, South Africa: Africa Institute of South Africa.
- Akça, Ç. (2014). *Sıniraşan Sularla İlgili Uluslararası Hukuki Metinlerin Değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su işleri Bakanlığı, Ankara.
- Aktaş, A. M. (2006). *Sıniraşan Sular: Hukukî Rejim, Dicle-Fırat ve Türkiye'nin Diğer Sıniraşan Suları*. İstanbul: Beta.
- Aladağ, İ. (2008). "SSCB Sonrası Antlaşmalara Halefiyet Sorunu". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 129-146.
- Arı, T. (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. İstanbul: Marmara Kitap Merkezi.
- Armaoğlu, F. (1991). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arsano, Y., Tamrat, I. (2005). "Ethiopia and the Eastern Nile Basin". *Aquat. Sci*, 67(1), 15-27.
- Arslan, İ. (2018). "Bir Ülke-Bir Kıta İlişkileri: Çin-Afrika Örneği". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 125-142.
- Ashebir, E. (2009). *The Politics of the Nile Basin*. Thesis of Master, University of Witwatersrand, International Relations, Johannesburg.

- Awulachew, S. B., Smakhtin, V., Molden, D., Peden D. (2012). *The Nile River Basin: Water, Agriculture, Governance and Livelihoods*. IWMI Books, Reports H045307, International Water Management Institute.
- Aydın, A. (2019). “Sınırtaş Sulardaki Yönetim Zorluğu Bağlamında Etiyopya-Mısır İlişkisi ve Büyük Rönesans Barajı”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 1-28.
- Aydın, M. (2004). “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”. *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 1(1), 33-60.
- Baylis, J. (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Bayram, M., Emiroğlu, H. (2016). “Afrika da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları”. *ASOS Journal*, 28 (28), 501-516.
- Beyene, W. (2014). “Counter Hydro-Hegemony Movement over the Nile Basin by the Upstream States and Egypt’s Reactions: The Cooperative Framework Agreement and the Grand Ethiopia Renaissance Dam”. *Journal of Political Science and Strategic Studies*, 1(1), 1-34.
- Bosshard, P. (2009). “China Dams the World”. *World Policy Journal*, 26(4), 43-51.
- Bozdağlıoğlu, Y., Özen, Ç. (2004). “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağlılık”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(4), 59-79.
- Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Paterson, M., Smit, R. C., True, J. (2009). *Theories of International Relations*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire. New York: Palgrave Macmillan.
- Caponera, D. A. (2003). *National and International Water Law and Administration: Selected Writings*. The Hague: Kluwer Law International, 250-251.
- Caponera, D. A., Nanni, M. (2007). *Principles of Water Law and Administration: National and International*. London, UK: Taylor & Francis.
- Cascão, A. E., 2009, “Changing Power Relations in the Nile River Basin: Unilateralism vs. Cooperation?”. *Water Alternatives*, 2(2), 245-268.
- Cascão, A. E. (2008). “Ethiopia-Challenges to Egyptian Hegemony in the Nile Basin”. *Water Policy*, 10(2), 13-28.
- Cascão, A. E., Zeitoun, M. (2010). *Power, Hegemony and Critical Hydropolitics. Transboundary Water Management: Principles and Practice*. London; Washington, DC: Earthscan.
- Chakraborty, S., Hiroshi, Y., Chakraborty, A., Hajime, N., Takayuki, K., Shun, I. (2015). “The Nile and Recent Changes in Its Basin Environment: Evidences from Literature”. *Journal of Resources and Ecology*, 6(5), 345-352.

- Chelkeba, A. (2018), “The Influence of the UN Watercourse Convention on the Development of the Nile Basin CFA”, *Mizan Law Review*, 12(1), 165-190.
- Clarke, R. C. (2017, October). *What does International Law Say about Water Allocation?* Geneva: Paper Presented at Water Allocation Workshop.
- Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses: Adopted New York 21 May 1997. (2015). London: Stationery Office.
- Çamyamaç, A. (2016). “1997 Tarihli “Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme”nin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme”. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(2), 1-44.
- Dalar, M. (2004). *Uluslararası Hukuk Açısından Uluslararası Nehirler ve Fırat-Dicle Nehirlerinin Hukuksal Statüsü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Degefu, D. M., He, W. (2016). “Water Bankruptcy in The Mighty Nile River Basin”. *Sustainable Water Resources Management*, 2 (1), 29-37.
- Deng, B. K. (2007), “Cooperation between Egypt and Sudan over the Nile River Waters: The Challenges of Duality”. *African Sociological Review*, 11(1), 29-66.
- Dunne, T., Kurki, M., Smith, S. (2016). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Dyson, T. (2010). *Neoclassical realism and defence reform in post-cold war Europe*. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Earle, A., Jagerskog, A., Ojendal, J. (Eds). (2010). *Transboundary Water Management. Principles and Practice*. London, Washington DC: Earthscan.
- Ekmen, S., Fırat, M. (2017). “Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü”. *Ankara Barosu Dergisi*, 75 (2), 177-201.
- Ellings, R. J., “Preface”, Tellis, A. J., Szalswinski, A., Wills, M. (2016). *Understanding Strategic Cultures in the Asia-Pacific*. Washington: The National Bureau of Asian Research.
- Erdağ, R. (2014). “Türkiye’nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 51-76.
- Ertoyl, B. (2019). “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1-26.
- Ferede, W., Abebe, S. (2014), “The Efficacy of Waters Treaties in the Eastern Nile Basin”, *Africa Spectrum*, 49(1), 55-67.
- Finger, M., Tamiotti, L., Allouche, J. (2006). *The Multi-governance of Water: Four Case Studies*. Albany: State University of New York Press.

- Freyberg-Inan, A., Harrison, E., James, P. (2009). *Rethinking Realism in International Relations: Between Tradition and Innovation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Gebrehiwot, G. S., Ellison, D., Bewket, W., Seleshi, Y., Inogwabini, B., Bishop, K. (2018). "The Nile Basin waters and the West African rainforest: Rethinking the boundaries". *WIRES Water*, 6(1), 1-8.
- Gebreluel, G. (2014). "Ethiopia's Grand Renaissance Dam: Ending Africa's Oldest Geopolitical Rivalry?". *The Washington Quarterly*, 37(2), 25-37.
- Gürkaynak, M., Yalçın, S. (2009). "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(23), 73-92.
- Hamada Y. B. (2017). *The Grand Ethiopian Renaissance Dam, its Impact on Egyptian Agriculture and the Potential for Alleviating Water Scarcity*. New York: Springer Environment & Policy 55.
- Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers. (1967). *Place of Publication Not Identified*. London: International Law Association, 1-9.
- Hobson, J. M. (2000). *The State and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Howe, L. (2010)." Hydropolitics of the Nile River: Conflict, Policy, and the Future". *The Best of Undergraduate Social Science Research*, 4(1), 30-43.
- Huang M., Ren P. (2012) China's Foreign Aid and its Role in the International Aid Architecture. *International Development Policy: Aid, Emerging Economies and Global Policies. International Development Policy*. London: Palgrave Macmillan.
- İnternet: Agreement on Declaration of Principles between The Arab Republic of Egypt, The Federal Democratic Republic of Ethiopia And The Republic of the Sudan on The Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (GERDP) (Mart, 2015), International Water Law Project, Web:https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/Final_Nile_Agreement_23_March_2015.pdf/ 7 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Agreement between the Republic of Sudan and United Arab Republic for the Full Utilization of the Nile Waters Signed and Cairo, 8 November 1959, *FAO*, <http://www.fao.org/3/w7414b/w7414b13.htm>, (Erişim Tarihi: 06.07.2019).
- İnternet: Agreement on Declaration of Principles between The Arab Republic of Egypt, The Federal Democratic Republic of Ethiopia and The Republic of the Sudan on The Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (GERDP) (Mart, 2015), International Water Law Project, Web:https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/Final_Nile_Agreement_23_March_2015.pdf/ 7 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework. (Mayıs 2010). Nile Basin Initiative, Web: <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file/> 19 Haziran 2019'da alınmıştır.

- İnternet: Anadolu Ajansı (Eylül, 2018), “Nil Sularının Paylaşımı Görüşmelerinden Sonuç Çıkmadı”, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nil-sularinin-paylasimi-gorusmelerinden-sonuc-cikmadi/1265736/> 16 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Anadolu Ajansı (Haziran, 2013), “Tek Bir Damlası Eksilirse Kanlarımız Alternatiftir”, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tek-bir-damlasi-eksilirse-kanlarimiz-alternatiftir/239342/> 2 Ekim 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Baconi, T. (Temmuz, 2018), “The End is Nile: International Cooperation on Egypt’s Water Crisis”, European Council on Foreign Relations, Web: https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_end_is_nile_international_cooperation_on_egypts_water_crisis/ 3 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Champion, M. and Manek N. (Ağustos, 2019), “Death on the Nile Haunts Ethiopia’s Rebirth”, Bloomberg, Web: <https://www.bloomberg.com/graphics/2019-nile-river-ethiopia-dam/> 24 Aralık 2019’da alınmıştır.
- İnternet: ClearIAS. (t.y.). Indus Water Treaty: Everything you need to know. Erişim adresi: <https://www.clearias.com/indus-water-treaty/> 12 Nisan 2020’da alınmıştır.
- İnternet: Dünya Bülteni (Ocak, 2020), “Etiyopya, Hedasi Barajı için Fransız Şirketle Anlaştı”, Web: <https://www.dunyabulteni.net/afrika/etiopya-hedasi-baraji-icin-fransiz-sirketle-anlasti-h435679.html/> 4 Ocak 2020’de alınmıştır.
- İnternet: Dünya Bülteni (Ocak, 2020), “Etiyopya, Hedasi Barajı için Fransız Şirketle Anlaştı”, Web: <https://www.dunyabulteni.net/afrika/etiopya-hedasi-baraji-icin-fransiz-sirketle-anlasti-h435679.html/> 4 Ocak 2020’de alınmıştır.
- İnternet: Encyclopaedia Britannica. (2015). Nile River Basin and Drainage Network [Harita]. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Nile-River/Physiography/> 1 Eylül 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Encyclopaedia Britannica. (t.y.). Indus Water Treaty. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/event/Indus-Waters-Treaty/> 15 Nisan 2020’da alınmıştır.
- İnternet: Euronews (Aralık, 2019), “Egypt, Ethiopia, Sudan to Meet January 13 over Dam Dispute, U.S. Says”, Web: <https://www.euronews.com/2019/12/10/egypt-ethiopia-sudan-to-try-to-resolve-dam-dispute-in-jan-13-washington-meeting-statement/> 15 Ocak 2020’de alınmıştır.
- İnternet: FAO. (t.y.). AQUASTAT. Erişim adresi: <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/data/query/results.html/> 26 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Harb, K. I. (Kasım, 2019), “River of the Dammed”, Foreign Policy, Web: <https://foreignpolicy.com/2019/11/15/river-of-the-dammed/> 18 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Kimenyi, M. S. and Mbaku J. M. (Nisan, 2015), “The Limits of the New “Nile Agreement”, Brookings, Web: <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2015/04/28/the-limits-of-the-new-nile-agreement/> 10 Haziran 2019’da alınmıştır.

- İnternet: Kökçam, S. ve Yurt H. (Mayıs, 2019), “İsrail, Mısır ile Etiyopya Arasındaki Krizi Körüklüyor Mu?”, TRT Haber, Web: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-misir-ile-etiyopya-arasindaki-krizi-korukluyor-mu-417701.html/> 21 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Paisley, K. R. (2017). “Why the 11 countries that rely on the Nile need to reach a river deal soon”, The Conversation, Web: <http://theconversation.com/why-the-11-countries-that-rely-on-the-nile-need-to-reach-a-river-deal-soon-75868/> 2 Kasım 2019’da alınmıştır.
- İnternet: River Hydrology-Nile River Hydrology, *Nile River Awareness Kit*. URL: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/RS_L3/html/3_1_3_6_nile_hydrology.html. Son Erişim Tarihi: 25.11.2019.
- İnternet: River Hydrology-Nile River Hydrology, Nile River Awareness Kit. URL: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/RS_L3/html/3_1_3_6_nile_hydrology.html. Son Erişim Tarihi: 25.11.2019
- İnternet: River Hydrology-Nile River Hydrology, Nile River Awareness Kit. URL: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/RS_L3/html/3_1_3_6_nile_hydrology.html. Son Erişim Tarihi: 25.11.2019
- İnternet: River Hydrology-Nile River Hydrology, Nile River Awareness Kit. URL: http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/RS_L3/html/3_1_3_6_nile_hydrology.html. Son Erişim Tarihi: 25.11.2019.
- İnternet: Sherbini, R. (Kasım, 2019), “Why are Egypt and Ethiopia fighting over Nile waters?”, Gulf News, Web: <https://gulfnews.com/world/mena/why-are-egypt-and-ethiopia-fighting-over-nile-waters-1.67893002/> 27 Aralık 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Stoll, D. (Temmuz, 2018), “The Egypt-Ethiopia Nile Water Crisis: A Cause for Regional Tensions?”, Arab Center Washington DC, Web: http://arabcenterdc.org/policy_analyses/the-egypt-ethiopia-nile-water-crisis-a-cause-for-regional-tensions/ 3 Ocak 2020’de alınmıştır.
- İnternet: Strafor (Aralık, 2015), “Ethiopia Makes Progress on the Nile Dam Project”, Web: <https://worldview.stratfor.com/article/ethiopia-makes-progress-nile-dam-project/> 4 Ocak 2020’de alınmıştır.
- İnternet: Tesnim Haber Ajansı (Nisan, 2018), “Etiyopya, Sudan ve Mısır Arasındaki Baraj Krizi Devam Ediyor”, Web: <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2018/04/21/1705813/etiopya-sudan-ve-m%C4%B1s%C4%B1r-aras%C4%B1ndaki-baraj-krizi-devam-ediyor/> 29 Aralık 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Verhoeven, H. (2013). “China shifts power balance in the Nile river basin”, Chinadialogue, Web: <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/6178-China-shifts-power-balance-in-the-Nile-river-basin/> 11 Aralık 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Wood, J., Alex G. (2015), “East Africa’s Great Rift Valley: A Complex Rift System”, Geoscience News and Information, Web: <https://geology.com/articles/east-africa-rift.shtml/> 23 Temmuz 2019’da alınmıştır.

- İnternet: Yücel, K. O. (Mart, 2019), “Nil Havzası Hidropolitikinde Çin Faktörü: Mısır Hegemonyasının Sonu Mu?”, Anadolu Ajansı, Web: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/nil-havzasi-hidropolitiginde-cin-faktoru-misir-hegemonyasinin-sonu-mu/1423624/> 22 Ağustos 2019’da alınmıştır.
- Jackson, R. H. Sørensen, G., Møller, J. (2019). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. Oxford; New York, NY: Oxford University Press.
- Jägerskog, A. (2011). “Climate change and land acquisition’s challenge transboundary water management”. *New Routes*, 15(3), 7-11.
- Jervis, R. (1999). “Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate”. *International Security*, 24(1), 42-63.
- Johnston, A. I. (2008). *Social States: China in International Institutions, 1980-2000* (STU - Student edition). Princeton; Oxford: Princeton University Press.
- Kasimbazi, E. B. (2010), “The impact of colonial agreements on the regulation of the waters of the River Nile”, *Water International*, 35(6), 718-732.
- Keohane, R. O., Martin, L. L. (1995). “The Promise of Institutional Theory”. *International Security*, 20(1), 39-51.
- Keohane, R., Nye, J. (1998). “Power and Interdependence in the Information Age”. *Foreign Affairs*, 77 (5), 81-94.
- Khir-Eldien K. Zahran S. A. (2016) Nile Basin Climate Changes Impacts and Variabilities. In: Negm A. (eds) *The Nile River. The Handbook of Environmental Chemistry*, 56. Cairo: Springer, Cham.
- Kiraz, S. (2018). “Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 417-440.
- Klare, M. T., İnciler, O. (2004). *Küresel Çatışmanın Yeni Alanları: Kaynak Savaşları*. İstanbul: Devın Yayıncılık.
- Lawson, F. H. (2017). “Egypt versus Ethiopia: The Conflict over the Nile Metastasizes”. *The International Spectator*, 52(4), 129-144.
- Lawson, F. H. (2016). “Egypt, Ethiopia, and the Nile River: The Continuing Dispute”. *Mediterranean Quarterly*, 27(1), 97-121.
- Lazerwitz, J. D. (1993). “The Flow of International Water Law: The International Law Commission’s Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses”. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1(1), 259-261.
- Lobell, S. E., Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W. (2010). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahlakeng, M. K. (2018). “China and the Nile River Basin: The Changing Hydropolitical Status Quo”. *Insight on Africa*, 10(1), 73-97.

- Maliva, R. G., Missimer, T. M. (2012). Transboundary Water Management. In: Maliva, R. G. Missimer, T. M. (eds) *Arid Lands Water Evaluation and Management*. Berlin: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
- Meibauer, G., London School of Economics and Political Science. (2017). *Doing Something: Neoclassical Realism, US Foreign Policy and the No-fly Zone, 1991-2016*.
- Mekonnen, Z. D. (2017). “Declaration of Principles on the Grand Ethiopian Renaissance Dam: Some Issues of Concern”. *Mizan Law Review*, 11(2), 255-274.
- Milas, S. L. (2013). *Sharing the Nile: Egypt, Ethiopia and the Geo-politics of Water (Academic Library)* London: Pluto Press.
- Moravcsik, A. (1997). “Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics”. *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Moravcsik, A. (2001). *Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Assessment*. Cambridge (Mass.: Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University.
- Morgenthau, H. J., Thompson, K. W. (1993). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: McGraw-Hill.
- NATO Strategic Direction South Hub (2019). *Preventing Water Wars—Water Diplomacy as A Possible Driver of Stability*, Italy.
- Nile Basin Initiative. (2016). *The Socio-Economic Profiles of the Nile Basin Countries*. Entebbe: Nile Basin Resources Atlas.
- Nye, J. S., Welch, D. A. (2017). *Understanding Global Conflict and Cooperation: An Introduction to Theory and History*. Boston: Pearson.
- Obi, C., Cheru, F. (2010). *The Rise of China and India in Africa: Challenges, Opportunities and Critical Interventions*. London: Zed Books.
- Olet, E., Roest, K., Smit, R., Walsum, P. (2006). *Baseline Assessment Report for the Nile River Basin*. Newwater: European Commission.
- Onencan, A. M., Van de Walle, B. V. (2018). “Equitable and Reasonable Utilization: Reconstructing the Nile Basin Water Allocation Dialogue”. *Water (Switzerland)*, 10(6). 1-32.
- Owiro, A. A. (2004). *The Nile Treaty: State Succession and International Treaty Commitments: A Case Study of the Nile Water Treaties*. Nairobi: Konrad Adenauer Foundation: Law and Policy Research Foundation.
- Paisley, R. K., Henshaw, T. W. (2013). “Transboundary Governance of the Nile River Basin: Past, Present and Future”. *Environmental Development*, 7(1), 59-71.

- Pazarıcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Pirim, C. (2016). 1978 Devletlerin “Uluslararası Andlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalara Halefiyet: Teorik Bir Değerlendirme”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (2), 131-160.
- Rahaman, M. M. (2009). “Principles of International Water Law: Creating Effective Transboundary Water Resources Management”. *International Journal of Sustainable Society*, 1(3), 207-223.
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. New York: Oxford University Press.
- Rose, G. (1998). “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”. *World Politics*, 51, 144-172.
- Salam Abdulqadir Abdulrahman. (2019). “The River Nile and Ethiopia’s Grand Renaissance Dam: challenges to Egypt’s Security Approach”. *International Journal of Environmental Studies*, 76(1), 136-149.
- Salman, M. A. S. (2013). “The Nile Basin Cooperative Framework Agreement: A Peacefully Unfolding African Spring?”, *Water International*, 38(1), 17-29.
- Salman, M. A. S. (2011). “The New State of South Sudan and the Hydro-politics of the Nile Basin”. *Water International*, 36(2), 154-166.
- Salman, S. M. (2007). *The Helsinki Rules, the UN Watercourses Convention and the Berlin Rules: Perspectives on International Water Law*. Abingdon: Water Resources Development.
- Samaan M. M. (2019). *The Nile Development Game Dam*. New York: Springer.
- Sandıklı, A., Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. (2012). *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Sar, C. (1970). *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Shahin, M. (1985). *Hydrology of the Nile Basin*. Amsterdam: Elsevier.
- Sönmezoğlu, F. (2014). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (6. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Stoa R. (2014). *International Water Law Principles and Frameworks: Perspectives from the Nile River Basin*. In: Melesse A. Abteu W. Setegn S. (eds) Nile River Basin: Springer, Cham.
- Sutcliffe, J. V. (2009) The Hydrology of the Nile Basin. In: Dumont H.J. (eds) *The Nile. Monographiae Biologicae*. vol 89. Dordrecht: Springer, 335-366.

- Süvari, K. (2018). "Stratejik Kültür Bağlamında Güvenlik Politikaları: Güney Kore ve Japonya Örnekleri". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 237-261.
- Swain A. (2014). "Ethiopia the Sudan, and Egypt: The Nile River Dispute". *The Journal of Modern African Studies*, 35(4), 675-694.
- Swain, A. (2004). *Managing Water Conflict: Asia, Africa and the Middle East*. London, New York: Routledge.
- Swain, A. (2011). "Challenges for Water Sharing in the Nile Basin: Changing Geo-politics and Changing Climate". *Hydrological Sciences Journal*, 56(4), 687-702.
- Taliaferro, J. (2006). "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State". *Security Studies*, 15(3), 464-495.
- Tanzi, A., Arcari, M. (2001). *The United Nations Convention on the Law of International Watercourses: A Framework for Sharing*. London: Kluwer Law International.
- Tayie M. S. (2016) The Hydropolitics of the Nile River Basin. In: Negm A. (eds) *The Nile River. The Handbook of Environmental Chemistry*, 56. New York: Springer.
- Tayie M. S. (2016) The Legal Aspects of the International Rivers: The Nile River as a Case Study. In: Negm A. (eds) *The Nile River. The Handbook of Environmental Chemistry*, vol 56. New York: Springer.
- Tegegne, M. Y. (2014). "The Nile Hydro-politics: A Historic Power Shift". *African Journal of Democracy and Governance*, 1(4), 73-81.
- The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers: Annex II. (January 01, 2007). *Law of International Watercourses*, 535-542.
- Thorson, J. E. (2009). "Sharing Himalayan Glacial Meltwater: The Role of Territorial Sovereignty". *Duke Journal of Comparative & International Law*, 19(487), 487-514.
- Tiryaki, O. (2003). *Sınırtaşın Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu: 21 inci Yüzyılın Gündemi: Su*. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık.
- Toklu, V. (1999). *Su sorunu, Uluslararası Hukuk ve Türkiye*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tüysüzoğlu, G. (2012). "Çatışma ve İşbirliği Dikotomisi Bağlamında Balkanlar'ın Siyasal Görünümü". *Avrasya Etüdleri*, 42(2), 83-110.
- UK Border Agency. (2008). Sudan, *Country of Origin Information Report*, London.
- United Nations Development Programme. (2016). *Human development report 2015: Work for human development*. New York: United Nations Publications.
- Viotti, P. R., Kauppi, M. V. (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, M. Aksoy (çev.ed.), (5. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Waltz, K. N. (1989). "The Origins of War in Neorealist Theory", Robert L. Rothberg & Theodore K. Rabb (der.). *The Origin and Prevention of Wars*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of International Politics*. Long Grove, III: Waveland Press Inc.
- Whittington, D., Waterbury, J., Jeuland, M. (2014). "The Grand Renaissance Dam and Prospects for Cooperation on the Eastern Nile". *Water Policy*, 16, 595-608.
- Wiebe, K. (2001). "The Nile River: Potential for Conflict and Cooperation in the Face of Water Degradation". *Natural Resources Journal*, 41(3), 731-754.
- Woldetsadik, T. K. (2017). "The Nile Basin Initiative and the Cooperative Framework Agreement: Failing Institutional Enterprises?" *Mizan Law Review*, 56(4), 196-228.
- Yanık, L. K. (2015). "Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 35-55.
- Yapıcı, U. (2015). "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?" *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (47), 5-25.
- Yitayew M., Melesse A. M. (2011) Critical Water Resources Issues in the Nile River Basin. In: Melesse A.M. (Eds) *Nile River Basin*. Dordrecht: Springer.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YILMAZ, Gökhan
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 04.01.1994
Medeni hali : Bekâr
Telefon : 0 543 318 25 89
e-posta : gokhan.yilmaz@enerji.gov.tr

Eğitim

Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	2020
Lisans	Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler	2017

İş Deneyimi

Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2018	Türkiye Maarif Vakfı	Uzman Yardımcısı
2019-	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	Uzman Yardımcısı

Yabancı Dili

İngilizce

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..